

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Молитва у культурі Візантії

за матеріалами агіографії (IV - остання третина VII ст.)»

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Кузьменко Є.О.

Керівник: д.і.н., проф.
Сорочан С.Б.

Рецензент: к.і.н., доц.
Домановський А.М.

Харків – 2021

ЗМІСТ

1. Зміст.....	2
2. Вступ.....	3-5
3. Розділ 1. Історіографія, джерельний аналіз, методи і методологія.....	6-24
1) Історіографія проблеми.....	6-8
2) Джерельний аналіз.....	8-22
3) Методологія і методи дослідження.....	22-24
4. Розділ 2. Поняття молитви у візантійській агіографічній літературі і творах Святих Отців.....	25-45
5. Розділ 3. Покаянна молитва у візантійській агіографії.....	46-68
6. Розділ 4. Благодарственно-хвалебна молитва в агіографічній літературі Візантії.....	69-84
7. Розділ 5. Прохальна молитва у візантійській агіографії.....	85-107
8. Висновки.....	108-110
9. Список використаних джерел і літератури.....	111-123
10. Додаток А. Антологія письмових джерел (покаянні молитви).....	124-127
11. Додаток В. Антологія письмових джерел (благодарственно-хвалебні молитви).....	128-130
12. Додаток С. Антологія письмових джерел (прохальні молитви).....	131-138

ВСТУП

Вивчення місця і ролі молитви у культурі Візантії у IV - останній третині VII ст. за матеріалами агіографії і створення її класифікації є досить актуальним для історичної науки. Найперша класифікація молитов міститься у Священному Писанні. У подальшому було розроблено їх незліченну кількість. Цей процес триває і зараз. Проте необхідно зазначити, що авторами класифікацій молитов були, переважно, служителі Церкви, богослови тощо. Вони створювали їх, спираючись, головним чином на Священне Писання і богословські твори (складова Священного Передання Церкви). У свою чергу ми під час вироблення власної класифікації на перше місце після Священного Писання поставили агіографічні твори, а після цього богословські.

В історичній науці дослідження пов'язані з проблематикою молитви і створенням їх класифікації не набули значного поширення, хоча такі спроби, безумовно, були. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вироблення універсальної, уніфікованої і чіткої класифікації основних молитов у візантійському християнстві (IV - останньої третини VII ст.) задля уникнення типологічної плутанини у цьому відношенні, що існує зараз.

Об'єктом дослідження є учення про молитву в агіографії та у творах Святих Отців Церкви.

Предметом дослідження є основні типи молитов у візантійському християнстві.

Хронологічні межі дослідження, з одного боку, обумовлені IV ст., а, з іншого, останньою третиною VII ст.

Четверте століття - час формування Візантійської імперії, остаточного утвердження християнства як єдиної державної релігії, виникнення монашества та появи у середині IV ст. одного з найранніших та впливових прикладів біографічних творів християнської писемності - Життя прп. Антонія Великого, а також «золоте століття патристики».

Остання третина VII ст. - час кризи у Візантійській імперії, канун епохи іконоборства і час занепаду візантійської словесності у тому числі й агіографії. Ці тенденції почали простежуватися ще на початку у середині VII ст.

Територіальні межі роботи охоплюють землі Візантійської імперії та сусідніх регіонів на різних етапах їх існування.

Метою нашого дослідження є створення на основі наявних джерел і літератури класифікації основних молитов у візантійському християнстві, а також уточнення і доповнення питань пов'язаних із місцем і роллю молитви у культурі Візантії.

Досягнення поставленої мети можливе лише за умови виконання наступних завдань: (1) охарактеризувати поняття молитви у візантійському християнстві спираючись на Священне Писання, агіографічну літературу і святоотеческий спадок; (2) дослідити генезу християнського учення про молитву на основі Священного Передання Церкви; (3) визначити основні класифікаційні одиниці пропонованої класифікації та охарактеризувати їх; (4) проаналізувати місце і роль молитви у житті ромеїв й установити, яке значення вона мала для культури Візантійської імперії.

Наукова новизна нашої роботи полягає у розробленні нової класифікації основних молитов у візантійському християнстві на основі Святого Письма і Святого Передання (агіографія і богословські твори) Церкви.

Апоробація результатів дослідження відбулася під час їхнього обговорення на:

1. Засіданні гуртка «Ad Fontes» 27 вересня 2019 р.

Доповідь на тему «Проблема ісихазму у творах Святих Отців Церкви»;

2. Засіданні гуртка «Ad Fontes» 23 жовтня 2020 р.

Доповідь на тему «Житіє прп. Антонія Великого (близько 251 - близько 356 рр.) як джерело з молитви»;

3. X науковій конференції «Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century» (відбулася у ХНУ імені В. Н. Каразіна 12 березня 2021 р.);

Доповідь на тему «Life of Saint Anthony the Great (around 251 - around 356), as a source of prayer».

4. XIX Міжнародній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна - 2021» (відбулася у КНУ імені Т. Г. Шевченка 26 березня 2021 р.).

Доповідь на тему «Проблема молитви в агіографічних творах блж. Ієроніма Стридонського (близько 347 - 419/420 рр.)»;

5. 74 Міжнародній конференції молодих учених «Каразінські читання» (відбулася у ХНУ імені В. Н. Каразіна 23 квітня 2021 р.).

Доповідь на тему «Грецьке Житіє прп. Пахомія» (версія G1) як джерело з молитви»;

6. 38 Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минуло та сьогоденні завдання (до 120 річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)» (відбулася у ХНУ імені В. Н. Каразіна 4 грудня 2020 р.).

Доповідь на тему «Традиції шанування чудотворних ікон Пресвятої Богородиці на Полтавщині: історія і сьогодення».

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНИЙ АНАЛІЗ, МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ

1.1. Історіографія проблеми

Аналізуючи історіографію досліджуваної проблеми необхідно зазначити, що у вітчизняній історіографії не має ґрунтовних праць присвячених темі молитви. Проте у роботах Г. Д. Панкова, архім. Володимира (Швець) і С. Б. Сорочана містяться деякі відомості щодо молитовного життя ромеїв. Особливо роль у цьому контексті відіграють роботи Г. Д. Панкова і С. Б. Сорочана. Архімандрит Володимир (Швець) у своїх працях приділяє увагу, головним чином, джерелознавчому аналізу агіографічних творів. У роботах С. Б. Сорочана молитва розглядається у контексті релігійного та культурного життя у Візантії¹.

У російській історіографії ситуація з розробкою досліджуваної теми дещо краща. Це, багато у чому, пояснюється наявністю достатньо ґрунтовних робіт присвячених: (1) культурі Візантійської імперії (Г. Г. Літаврін, М.А. Поляковська та О. О. Чекалова); та (2) історії виникнення, становлення і розвитку монашества (О. І. Сидоров та Л. П. Хосроєв). У цих працях молитва побіжно розглядається у контексті релігійно-культурного життя у Візантії².

¹ Панков Г. Д. Испытания св. Антония великого в контексте аскетического восхождения к святости // Віра і розум. 2017. №10. С. 177-183

Панков Г. Д. Учение о молитве прп. Исаака Сирина // «Византийская мозаика». 2016. № 4. С. 91-112

Панков Г. Д. Покаянная молитва в інтерпретації «Філософії життя» як герменевтичного проекту // Культура України. Сер.: Культурологія. 2017. Вип. 58. с.42-46

Панков Г. Д. Покаянная молитва в экзистенциальной аналитике краха // Культурна спадщина Слобожанщини. 2019. С. 167-170

Швец В., протоирей. Агиография Кирилла Скифопольского / 'Ρωμαϊός: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 2) / Сост. А. Н. Домановский. Х.: Майдан, 2013. С. 381-391

Швец В., архимандрит. Святоотеческое наследие свт. Григория Нисского и влияние его трудов на сущность духовности // «Византийская мозаика». 2015. № 3. С. 8-66

Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию. Х.: Майдан, 2018. 368 с.

Сорочан С. Б. Византия. Парадигмы быта, сознания и культуры. Х.: Майдан, 2011. 952 с.

Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. Ч. 2. Х.: Майдан, 2019. 476 с.

² Рудаков А. П. Очерки византийской культуры по материалам греческой агиографии. М.: 1917. 288 с.

Литаврин Г. Г. Как жили византийцы? М.: Наука, 1974. 233 с.

Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика в исследованиях и памятниках. У истоков культуры святости. Памятники древнецерковной, аскетической и монашеской письменности. М.: Паломник, 2002. 480 с.

Окрім цього важливе значення для нашої роботи є праця К. Є. Скурата присвячена молитві. У ній автор розкриваючи різноманітні питання присвячені молитві, робить спробу класифікувати їх¹.

У західноєвропейській та американській історіографії наявна досить значна кількість ґрунтовних праць присвячених молитві (статті, монографії тощо). У цьому контексті особливо значну роль для нашого дослідження відіграють монографії о. Томаша Шпідліка і Г. Бунге. Перша з них присвячена вивченню, головним чином, за матеріалами богословських творів, різноманітних питань і проблем пов'язаних із молитвою (індивідуальною та спільною) у Переданні Східної Церкви, у тому числі і її зв'язку з іншими християнськими чеснотами. У свою чергу автор другої монографії усебічно досліджує питання індивідуальної молитви у контексті життя представників східного монашества, приділяючи значну увагу питанню поз, жестів, рухів під час її здійснення².

Окрім цих двох ґрунтовних праць важливими для нашого дослідження є також чисельні статті К. Стюарта (вивчає проблематику молитви у I-V ст.), А. Фітцджеральда (детально розглядає проблематику покаяння у I-V ст. Як зазначає сам учений, дослідження у західній історіографії щодо покаяння у Східній Церкві, майже, відсутні), А. Хаманна (досліджує пози під час молитви), Б. Біттона-Ашкелоні (робота присвячена вивченню палестинського монашества у V-VI ст.), Б. Спінкс (вивчає питання пов'язані з формуванням Літургії та церковним богослужбовим роком)³.

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 508 с.

¹ Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и ее значение в деле нравственного совершенствования. М.: Клион, 1999. 62 с.

² Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви. Пер. с ит., сверенный с фр. оригиналом Н. Костомаровой, под ред. свящ. В. Зелинского. М.: Дарь, 2011. 576 с.

Bunge G. *Earthen Vessels: The practice of personal prayer according to the patristic tradition*. San Francisco: Ignatius Press, 2002. 222 p.

³ Стюарт К. Молитва / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. *Byzantina Ucrainensia*. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швеца; гл. ред. С. Б. Сорочан. Харьков: Майдан, 2020. С. 730-750

Фитцджеральд А. Д. Покаяние / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. *Byzantina Ucrainensia*. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швеца; гл. ред. С. Б. Сорочан. Харьков: Майдан, 2020. С. 774-794

Hamman A. *Etudes patristiques: Methodologie-Liturgie-Histoire-Theologie* Paris: Beauchesne, 1991. P. 159-181

Bitton-Ashkelony B. *Demons and Prayers: Spiritual Exercises in the Monastic Community of Gaza in the Fifth and Sixth Centuries* // Brill. 2003. Vol. 57. № 2. P. 200-21

Також у західноєвропейській та американській історіографії наявна значна кількість ґрунтовних робіт, де молитва розглядається у контексті релігійно-культурного життя у Візантії (А. Гійу і В. Мікс тощо) та виникнення, становлення, розвитку християнського аскетизму і монашества та його повсякденного життя (Л. Реньє, Р. Кравець, Д. Бракке, С. Брока, М. Данна)¹. Особливу роль у цьому відношенні відіграє монографія Л. Реньє. У своїй роботі він вивчає молитву у контексті повсякденного життя монахів пустинників IV ст. за матеріалами агіографії, що для нашої роботи є надзвичайно важливим.

У цілому характеризуючи історіографічну базу нашого дослідження необхідно зазначити, що вона достатньо широка та дає можливість виконати поставлене мету і завдання. Окрім цього необхідно зазначити, що попри наявність значної кількості публікацій з проблематики молитви, майже, у жодній із них не приділяється увага класифікації молитов, хоча деякі такі спроби є у роботах К. Є. Скурата й о. Т. Шпідліка.

1.2. Джерельний аналіз

Основу джерельної бази нашого дослідження з теми «Молитва у культурі Візантії за матеріалами агіографії (IV - остання третина VII ст.)» складають письмові джерела головним видом яких є наративні. Цей вид джерел має чисельні різновиди, проте для нас найбільшу цінність становлять агіографічні та

Spinks B. D. The growth of liturgy and the church year / The Cambridge History of Christianity Vol. 2. Constantine to c. 600 / Margaret M. Mitchell, Frances M. Young. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 601-617

¹ Гійу А. Візантійська цивілізація. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 552 с.

Meeks W. Social and ecclesial life of the earliest Christians / The Cambridge History of Christianity Vol. 1. Origins to Constantine. Margaret M. Mitchell, Frances M. Young and K. Scott Bowie. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 145-173

Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников IV в. М.: Молодая гвардия, 2008. 334 с.

Кравець Р. Аскетизм / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швеца; гл. ред. С. Б. Сорочан. Харьков: Майдан, 2020. С. 751-773

Brakke D. Athanasius and the Politics of Asceticism. Oxford: Clarendon Press, 1995. P. 201-265

Brock S. Early Syrian Asceticism, Numen // Brill. 1973. Vol. 20. № 1. P. 1-19

Dunn M. Asceticism and monasticism, II: Western / The Cambridge History of Christianity Vol. 2. Constantine to c. 600 / Margaret M. Mitchell, Frances M. Young. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 669-690

богословські твори, які у свою чергу є складовою Священного Передання Церкви. Проте варто зазначити, що усі агіографічні, богословські праці та Священне Передання у цілому базуються на Біблії. Тому у нашій роботі ми неодноразово посилаємося на її текст¹.

Термін «агіографія» походить від грецького «hagios» (святий) та «grapho» (пишу) - «пишу про святих». Цей термін як й усі терміни античного походження багатозначний. Його визначеннями є: (1) розділ християнської літератури, що об'єднує повчальні твори про життя і труди святих; (2) наукова дисципліна, яка досліджує святих та літературу, що відноситься до них. Отже, агіографія - література та наука, що вивчає цю літературу². Вона має значну кількість жанрів, але для нашого дослідження найбільш важливі:

1. Описи мученицьких подвигів.
 - 1) Мучеництва: «Повісті про убитих Святих Отців у Синаї та Райфі».

Час написання IV-V ст.
2. Життя святих:
 - 1) Житіє єгипетського відлюдника прп. Антонія Великого (близько 251 - близько 356 рр.), яке написав святий Афанасій Патріарх Александрійський (близько 295 - 373 рр.). Твір написаний невдовзі після смерті святого у 356 р.;
 - 2) Житіє прп. Пахомія Великого (близько 292 - близько 346 рр.).

Написав невідомий автор в останній третині IV ст.;
 - 3) Агіографічні твори блж. Ієроніма Стридонського (близько 347-419/420 рр.).

Твори були написані в останній третині IV ст.;
 - 4) «Моя автобіографія» Григорія Богослова (Назіанзіна) (325-330 - близько 389/390 рр.). Написане у другій половині IV ст.;
 - 5) Житіє прп. Макрини (початок IV ст. - 380 р.) авторства Григорія Ніського (331-335 - близько 394 р.). Написане невдовзі після смерті святої у 380 р.;
 - 6) Найдавніші Життя свт. Іоанна Золотоустого (близько 347 - 407 рр.).

¹ Біблія. Синодальний переклад // Православие. ру.
URL: <http://days.pravoslavie.ru/Bible/Index.htm> (дата звернення: 06.04.2021).

² Швеє В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию. Х.: Майдан, 2018. С. 10-11

Написані протягом V-VII ст.;

- 7) Житіє свт. Порфирія Газького (близько 346 - 419/420 рр.) авторства Марка Диякона (350-430 рр.);
 - 8) Агіографічні твори Кирила Скіфопольського (близько 525 - 559/582/590 рр.);
 - 9) Житіє прп. Марії Єгипетської (середина V - початок VI ст.) авторства Єрусалимського Патріарха Софронія (близько 550 - 638/641/644 рр.).
3. Агіографічні збірки (Патерики):
- 1) «Історія єгипетських монахів» («Життя пустинних отців») авторства Руфіна Аквілейського (близько 345 - 410 рр.). Складена на зламі IV-V ст.;
 - 2) Палладія, єпископа Єленопольського (близько 364 - 430 рр.) «Лавсаїк або повість про життя Святих та Блаженних Отців». Написаний близько 419-420 рр.;
 - 3) Блаженного Феодорита Кірського (393-466 рр.) «Історія Боголюбців». Написана близько 440 р.;
 - 4) «Aporhthegmata patrum», «Алфавітний патерик або Достопам'ятні сказання про подвижництво Святих та Блаженних Отців» (IV-VI ст.).
 - 5) Святителя Григорія Двоєслова (Великого) (близько 540 - 604 рр.) «Римський Патерик». Написаний близько 593 р.;
 - 6) Блаженного Іоанна Мосха (Євкрата) (538 - 619/634 рр.) і Патріарха Єрусалимського Софронія «Луг Духовний» («Лимонар») або Синайський патерик. Написаний у другій половині VI - на початку VII ст.;
 - 7) Преподобного Іоанна Клімака (Листвичника) (близько 525 - після 600 рр.) «Листвиця».

Четверте століття у розвитку агіографії є переломним. У цей час з'являються Житія святих - життєписи християнських подвижників, які прославилися праведним життям та зараховані Церквою до лику святих. Першим такий твір - Житіє прп. Антонія Великого (близько 250 - близько 356 рр.), який вважається основоположником відлюдницького монашества. Його автором є святий Афанасій Александрійський (близько 295 - 373 рр.)¹. Датою написання

¹ Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 59, 87

орієнтовно є 356 р. Віхи життя прп. Антонія Великого найбільш повно описані у Житії авторства Афанасія Великого, проте відомості щодо святого є також у грецьких версіях «*Aporhtegmata patrum*», «Лавсаїку», «Історії єгипетських монахів» тощо¹. «Житіє прп. Антонія Великого» - одне із найбільш ранніх та впливових прикладів біографічних творів християнської писменості. Воно має значну кількість ознак, які з часом стануть типовими для Житійних творів. Літературними джерелами Житія преподобного є Священне Писання, похвала або енкомій, біографії язичницьких письменників тощо. Метою його написання було створення зразка для наслідування. Воно було досить популярним та перекладено латиною і мовами східних народів². Важливим значенням цього твору є те, що воно свідчить про зміну основного типу святості з мучеництва на монашеський та святительський подвиги, проте це не є свідченням того, що мученицький подвиг зник. Така думка є не правильною.

Окрім «Житія прп. Антонія Великого» значний обсяг інформації з історії єгипетського монашества, що відноситься до часу його виникнення і становлення, та молитви зокрема, міститься у чисельних версіях Житій основоположника общинного (кіновійного) монашества, - прп. Пахомія Великого (близько 292 - близько 346 рр.), учня св. Паламона. Серед цих версій найбільш давньою, повною і цілісною є грецьке «Житіє Пахомія» (версія G₁). Їх оригінал, на думку О. Л. Хосроева, найімовірніше, написаний грецькою, виник не раніше останньої третини IV ст. Автор Житія святого невідомий. Незначні відомості про життя преподобного також містяться і в «*Aporhtegmata patrum*», «Лавсаїку» Палладія, єп. Єленопольського тощо³. Джерелами для написання

¹ Войтенко А. А. Антоний Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 2. URL: <http://www.pravenc.ru/text/116054.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика в исследованиях и памятниках. У истоков культуры святости. Памятники древнецерковной, аскетической и монашеской письменности. М.: Паломник, 2002. С. 15-17

² Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 87-88

³ Хосроев А. Л. Пахомий Великий // Большая российская энциклопедия. 2014. Т. 25. URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/2325067# (дата звернення: 06.04.2021).

Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 89

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 191-192, 364-365, 503-505

Палладий Еленопольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 137-144 Meyer R. T. Palladius, the Lausiac History. New York: Newman Press, 1965. P. 92-96

«Житія прп. Пахомія Великого» як зазначається у самому творі (грецька версія G₁) є свідчення тих, хто знав подвижника. Зразком для написання цього твору було «Житіє прп. Антонія Великого». У них є значна кількість спільних рис¹.

Достатньо важливими для нашого дослідження є Житія прпп. Павла Фівейського (середина III - IV ст.), Іларіона Великого (близько 291 - 371 рр.) та полоненого монаха Малха, які написав блж. Ієронім Стрдионський (близько 347-419/420 рр.) в останній третині IV ст. Блаженний Ієронім - відомий пресвітер, біблієст, екзегет, перекладач (перш за все Біблії на латину) агіограф тощо. «Житіє прп. Павла Фівейського» - перша агіографічна робота блаженного. Воно було написане у 375-379 рр. У ньому описуються подвиги одного з основоположників монашества - прп. Павла Фівейського, що був духовним наставником прп. Антонія Великого².

Другою агіографічною роботою блж. Ієроніма було «Житіє прп. Іларіона Великого». Воно було написане у 386 р. або 390 - 391 рр. У ньому описується життя прп. Іларіона Великого - учня прп. Антонія Великого. Разом із Харитоном Сповідником вони заклали основи палестинського монашества. Преподобний був духовним наставником свт. Єпіфанія Кіпрського (близько 315 - 403 рр.). Від нього автор Житія й отримав відомості необхідні для написання життєпису подвижника. Передостанньою агіографічною роботою блж. Ієроніма є «Житіє полоненого монаха Малха» (390-391 рр.). У творі описується життя подвижника Малха та випробування, які були протягом його життя через непослух. Робота містить описи каяття монаха³.

¹ Хосроев А. Л. Пахомий Великий... С. 258-259

Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика... С. 20-21

² Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 88-89

Фокин А. Р. Иероним Стрдионский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 21. URL: <https://www.pravenc.ru/text/293730.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Ванькова А. Б. Иларион Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 22. URL: <http://www.pravenc.ru/text/389213.html> (дата звернення: 06.04.2021).

³ Фокин А. Р. Иероним Стрдионский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 21. URL: <https://www.pravenc.ru/text/293730.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Фокин А. Р. Епифаний Кипрский. Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 18. URL: <https://www.pravenc.ru/text/190091.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Williams M. H. The Monk and the Book: Jerome and the Making of Christian Scholarship. Chicago: 2006. P. 281

Kelly J. N. D. Jerome: His Life, Writings and Controversies. London: 1975. P. 170

Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика... С. 29-30

В агіографії з IV-V ст. провідну роль починає відігравати життєпис святиителя. До таких творів належать «Надгробне слово свт. Василю Великому» та «Моє життя». Їх автор - свт. Григорій Богослов. До таких творів належать також ранні Життя свт. Іоанна Золотоустого, одне з яких написано у діалоговій формі з єпископом Єленопольським Палладієм, а інше - Житіє-енкомій анонімного автора, який був сучасником святиителя та писав під ім'ям Мартирія Антіохійського.

Важливе значення для нашої роботи має «Житіє прп. Макрини», яке написав молодший брат свт. Василя Великого, свт. Григорій, єпископ Нісський. За структурою його умовно можна поділити на дві частини. У першій робиться виклад біографії святої, а потім розповідається про останню зустріч Макрини та Григорія. Твір написано у формі листа, що свідчить про гнучкість авторів ранньовізантійського періоду у пристосуванні наявних жанрів до нового змісту.

Житіє - сімейна хроніка, що містить детальні відомості про матір свт. Василя Великого, власне Григорія та інших братів. Також у творі є значна кількість інформації про особливості виховання та освіти у родині, проте найважливішими частинами твору для нашого дослідження є ті у яких автор описує те як молилася свята і насельниці обителі у якій вона була настоятельницею, а також приклади таких молитов.

Отже, в агіографічних творах IV ст. помітний значний вплив античної літературної традиції, але, незважаючи на це змінюється їх зміст. У них з'являється ідея, не притаманна для античності - ідея життєвого шляху, як сходження до Бога та смерті, як остаточного возз'єднання з Ним. Житіє розповідає та закликає до нового сенсу життя, до Бога¹.

¹ Швеє В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 89-91
Михайлов П. Б. Василий Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 7. URL: http://www.pravenc.ru/text/150791.html#part_40 (дата звернення: 06.04.2021).

Надзвичайно важливими, через багатство матеріалу присвяченого молитві (описи її здійснень та приклади тощо), під час вивчення молитви є Житія палестинських подвижників IV - середини VI ст. (свт. Порфирія, єп. Газького, Феогнія, єп. Віталійського та Авраамія, єп. Кратейського, прпп. Євфимія Великого, Савви Освяченого, Іоанна Мовчальника, Кіріака Відлюдника, а також авви Феодора Кіновіарха (Великого)). Час життя цих святих відноситься до раннього періоду становлення монашества у Палестині.

Автором усіх вищеназваних Житій, за винятком «Житія свт. Порфирія, єп. Газького» (автор - Марк Диякон) був відомий агіограф VI ст. Кирилло, єп. Скіфопольський (бл. 514/525 - 559/582/590 рр.). Вони характеризуються простотою, достовірністю, значною деталізацією історичного матеріалу, зокрема і хронологічного та можуть бути надійним історичним джерелом. Також у його трудах добре помітне глибоке знання більш ранньої агіографічної літератури, зокрема Житій основоположників монашества, робіт блж. Феодорита, єп. Кірського тощо. Кирилло Скіфопольський описував життя святих подвижників на основі свідчень їх учнів. Його Житія утворюють цілісну повість, розповідь, де, з одного боку, сукупний образ усього палестинського монашества, а, з іншого, постать автора, відіграють самостійну літературну роль.

Важливими під час дослідження питань пов'язаних із молитвою є також два зібрання чудес св. вмч. Димитрія Солунського (+ близько 306 р.), які, за словами О. П. Рудакова є муніципальною хронікою Солуні VI-VII ст. Перше з них написав на початку VII ст. (за правління імператора Іраклія) Іоанн, архієпископ Фессалонікійський (15 чудес), а друге у 80-90 рр. VII ст. невідомий автор (6 чудес)¹.

¹ Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 91, 93-95

Швец В., протоирей. Агиография Кирилла Скифопольского / 'Ρωμαϊός: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 2) / Сост. А. Н. Домановский. Х.: Майдан, 2013. С. 382

Ткачев Е. В. Кирилл Скифопольский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2018. Т. 34. URL: <https://www.pravenc.ru/text/1840445.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Сорочан С. Б. Византия. Парадигмы быта, сознания и культуры. Х.: Майдан, 2011. С. 355

Иванова О. В. Димитрий Солунский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 15.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/ДИМИТРИЙ%20СОЛУНСКИЙ.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Рудаков А. П. Очерки византийской культуры по материалам греческой агиографии. М.: 1917. С. 83-85

У них ми можемо знайти значну кількість відомостей щодо молитви, зокрема щодо того як молилися ромеї?

На рубежі IV - V ст. з'являються Патерики. Вони були новою формою життєвої літератури, яка поєднувала у собі християнську та античну традиції, проте остання відігравала головну роль. Зазвичай характерною рисою патериків є опис не повного життєпису отців-подвижників, а окремих подій їх життя, що у поєднанні з виразами старців, і формували ці твори¹.

Важливою агіографічною пам'яткою IV - V ст. є «Історія єгипетських монахів» невідомого автора, яку переклав латиною на початку V ст. настоятель монастиря Єлеонської гори Руфін Аквілейський. У творі описується подорож, котру автор здійснив разом із іншими шістьома монахами місцями аскетичних подвигів єгипетських подвижників. Вона відноситься до 90 рр. IV ст. У патерику міститься значна кількість описів повсякденного життя монахів, зокрема і того як молилися святі подвижники. Твір складається зі вступної частини, 26 (33) розділів та епілогу. У вступі міститься інформація щодо мотивів його написання, а також характеристика життя єгипетських монахів. Далі описуються труди святих яких вони зустріли. Найбільш детальні розповіді відносяться до початку подорожі: (1) розділ про преподобного Іоанна Лікопольського; і (2) розділ про преподобного Аполлонія Фіваїдського. Окрім цього автор розповідає про життя подвижників більш раннього часу та інших відомих єгипетських святих: прпп. Макарія Єгипетського, Макарія Александрійського, Павла Простого тощо. У творі містяться життєписи близько 40 святих. В епілозі описуються небезпеки, що чатували подорожуючих на шляху².

¹ Швець В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 90-91

² Кулькова Н. А. История монахов // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2016. Т. 28. URL: <http://www.pravenc.ru/text/1237677.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Одним із найвідоміших агіографів IV - V ст. був Палладій, єпископ Єленопольський - уродженець Галатії. У юності він здобув хорошу освіту. Близько 388 р. відправився до Єгипту та понад десять років провів у місцевих монастирях (Александрія, Скит (Нітрія) та Келлії). Тому ми можемо стверджувати, що Палладій добре знав побут та повсякденне життя місцевих монахів. У кінці 90 рр. IV ст. він був призначений єпископом Єленополіса, де брав участь у богословській полеміці. Невдовзі його було усунуто з єпископської кафедри і відправлено у вигнання, де він перебував не довго. Досить швидко його повернули зі заслання та призначили єпископом м. Аспуна. У цей час Палладій починає роботу над «Лавсаїком». Назва книги походить від імені імператорського препозита якому вона була присвячена¹.

Ще одним важливим агіографічним джерелом є «Історія боголюбців» блж. Феодорита Кірсського. Він народився у місті Антіохія на Оронті, при Дафні, що у Сирії. Точної дати народження не відомо, але, за словами М. Н. Глубоковського, найбільш імовірним роком є 393 р. Блаженний був довгоочікуваною дитиною. Його батьки пообіцяли, що присвятять свою дитину Богові. Тому, певною мірою, доля Феодорита була передвизначена.

Для свого часу блж. Феодорит Кірсський був високоосвіченою людиною. Він володів грецькою, латиною, єврейською та іншими мовами, а також мав глибокі знання з філософії, історії, астрономії, медицини, геометрії; досконало знав та цитував класиків античної літератури, Священне Писання і Передання; займався перекладацькою діяльністю тощо. У 423 р. Феодорита було обрано на Кірсську кафедру. Протягом 20-30 рр. V ст. він брав активну участь у несторіанських дискусіях, а близько 458 р. помер².

¹ Аверинцев С. С. Палладий Еленопольский // Памятники византийской литературы IV-IX вв. М.: Изд-во. Наука, 1968. С. 120-121

² Феодорит Кирский, блаженный. История Боголюбцев с прибавлением «О Божественной любви». М.: Паломник, 1996. 447 с.

Глубоковский М. Н. Блаженный Феодорит, епископ Кирский. Его жизнь и литературная деятельность. Церковно-историческое исследование: в 2 т. Т. 1. М.: Университетская типография, 1890. С. 1-3, 26, 233

Його творчий спадок надзвичайно значний. За словами О. І. Сидорова, Феодорит був одним із найвідоміших богословів свого часу. Він мав таку універсальність якої більшість не могла досягти, був останнім представником золотого століття церковної писемності. Серед творчого доробку блж. Федорита Кірсського значне місце займають екзегетичні, догматико-полемічні, історичні, апологетичні твори та агіографічна збірка «Історія Боголюбців». Вона була написана близько 444 р. Твір багато у чому доповнює його «Церковну історію». Він присвячений життю сирійських подвижників та складається з 30 розділів, 20 із яких присвячені монахам, що відійшли до Господа, а 10 сучасникам блж. Феодорита Кірсського. Складовою частиною твору є слово «Про божественну любов». Хронологічними межами роботи є початок IV - середина V ст.¹. Агіографічна збірка має значну кількість спільних рис із більш раннім агіографічними творами його попередників і сучасників.

Твір блж. Феодорита Кірсського є надзвичайно важливим джерелом із історії, повсякдення, побуту давньосирійського монашества та розвитку молитви. Без «Історії Боголюбців» наші знання про перших християнських подвижників Сирії, значною мірою, були б не повні та фрагментарні².

Однією з найбільш ранніх агіографічних збірок були «*Apophthegmata Patrum Aegyptiorum*» (Вирази єгипетських отців або Достопам'ятні сказання про подвижництво святих та блаженних отців). Вона датується IV-VI ст. та є збіркою розповідей і повчань єгипетських монахів, головним чином, подвижників Скиту, а також Синаю та Палестини.

Щодо походження жанру апофегм у наукових колах існує дві основні точки зору: (1) апофегми беруть свій початок від близькосхідної традиції повчань та книг премудрості; та (2) апофегми є продовженням античної традиції коротких повчальних виразів³.

¹ Феодорит Киррский, блаженный. История Боголюбцев... С. 70-71, 80, 84, 88, 92-94, 97

² Так само. С. 96-97

³ Войтенко А. А., Сидоров А. И. *Apophthegmata Patrum* // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 3.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/75770.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Проте, незважаючи на значний вплив античної літературної традиції цей жанр цілковито належить християнській аскетичі. «Aprophthegmata Patrum Aegyptiorum» - унікальне джерело про духовне життя, головним чином, єгипетських подвижників. Для апофегм характерна простота стилю, ясність думки та глибина духовного досвіду. Питання догматичного характеру у них, майже, не поширені. Увага приділяється, переважно, морально-аскетичним проблемам. Пам'ятка збереглася на грецькій та латині, а також на мовах християнського Сходу¹.

Яскравим зразком агіографічних збірок кінця VI ст. є твір Папи Римського Григорія I Великого (Двоєлова) - «Римський патерик або Співбесіди (Діалоги) про життя та чудеса італійських отців та безсмертя душі у 4 книгах».

Майбутній Папа Римський Григорій народився у Римі близько 540 р. Він походив зі старовинного патриціанського роду Аніціїв. До цього роду належали Боецій, св. Агапіт I тощо. Отримав ґрунтовну освіту, особливо у галузі права, оскільки його готували до політичної кар'єри. Початково так і було, але після смерті батька близько 573 р. він вирішив залишити політичну діяльність та присвятити себе служінню Богу. У 590 р. Григорій став Папою Римським, а у 604 р. він відійшов у вічність.

Його творчість охоплює різні аспекти християнського богослів'я. Він автор екзегетичних, морально-аскетичних, богослужбових творів та близько 800 листів. Екзегетична група творів є найбільш значною у його спадку. До морально-аскетичних робіт Григорія Великого належать «Regula pastoralis» (Пастирське правило) - один із найкращих святоотцівських трактатів із пастирського богослів'я та «Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum et de aeternitate animarum» (Співбесіди (Діалоги) про життя та чудеса італійських отців та про безсмертя душі, у 4 книгах) або «Римський патерик»².

¹ Войтенко А. А., Сидоров А. И. Aprophthegmata Patrum // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 3.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/75770.html> (дата звернення: 06.04.2021).

² Фокин А. Р. Григорий I Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 12. URL: http://www.pravenc.ru/text/166740.html#part_6 (дата звернення: 06.04.2021).

Твір написаний у 593 - 594 рр. у досить простій та доступній формі, розрахований на широке коло читачів. У перших трьох книгах автор, спираючись на особисті спогади і на авторитетні свідчення, розповідає другові Петру про чудеса італійських святих VI ст. Друга книга присвячена прп. Венедикту Нурсійському та є єдиним раннім джерелом із життя святого. Із неї ми можемо здобути найбільшу кількість відомостей щодо молитви. У четвертій книзі обговорюються питання пов'язані з душею та її загробною долею, міститься учення про чистилище. Твір після того як його переклав у середині VIII ст. св. Захарія, Папа Римський став надзвичайно популярним в усьому християнському світі¹.

Під час вивчення історії монашества IV - VII ст. та молитви зокрема важливим є твір блж. Іоанна Мосха «Луг духовний», написаний у співавторстві зі Софронієм I, Патріархом Константинопольським. Разом із ним було також написане і «Житіє свт. Іоанна Милостивого», яке збереглося фрагментарно та у переробці, що приписується прп. Симеону Метафрасту. Обидва твори створені у Римі.

Блаженний народився у середині VI ст. у Дамаску, проте цей факт не остаточно ustalений. На думку деяких дослідників, місцем народження блаженного є Кілікія. Відомості про життя Іоанна Мосха фрагментарні. Опису його життя присвячений вступ до «Лугу Духовного» невідомого автора, а також короткий уривок у «Бібліотеці» свт. Фотія.

Ці дані, значною мірою, доповнюються біографічними відомостями з «Лугу духовного», а також із робіт його учня та друга Софронія Софіста, найімовірніше, майбутнього Патріарха Константинопольського Софронія I. Помер блаженний у 619 або 634 рр.².

¹ Фокин А. Р. Григорий I Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 12.

URL: http://www.pravenc.ru/text/166740.html#part_6 (дата звернення: 06.04.2021).

² Ким С. С. Иоанн Мосх // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471388.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Першим перекладом «Лугу духовного» є латинський. Про нього згадує Іоанн Диякон у Житії свт. Григорія I Великого, де твір називається нещодавно перекладеним. Найімовірніше, переклад належить Анастасію Бібліотекарю. Грецький текст твору уперше опублікував у 1624 р. Фронтон дю Дюк, проте він був не повний. Решту твору надрукував Ж. Б. Котельєр у 1681 р. У 1865 р. Ж. П. Мінь об'єднав обидва видання і розмістив разом із грецьким текстом латинський переклад твору від 1628 р. А. Траверсарі, проте він не завжди співпадає з оригіналом.

За жанром «Луг духовний» відноситься до Патериків. Для стилю твору не є характерною штучна риторика. У ньому міститься важлива інформація з історії християнської Церкви та монашества VI - початку VII ст. та порушуються різноманітні теми, які були актуальні на той час: обрядово-літургічні (особливо це стосується «Молитвы возношения»), догматичні. Тема молитви є однією з провідних у патерику. Джерелами його написання є роботи сучасників блж. Іоанна Мосха, свідчення очевидців та особисті враження. Можна стверджувати, що автори твору під час його написання користувалися «Історією єгипетських монахів», «Хронікою» Іоанна Малали, «Історією» Феодора Анагноста, творами Кирилла Скіфопольського та «Римським Патериком»¹.

Важливою для нашого дослідження є «Листвиця» прп. Іоанна, ігумена Синайської гори. Точних років життя святого не відомо (VI-VII ст.). Основним джерелом відомостей про преподобного є Житіє, що написав Даниїл Раїфський. Воно має не значну кількість фактажу, оскільки, на думку дослідників, було радше панегіриком ніж Житієм. Не значна інформація є у творах прп. Анастасія Синаїта та схоліях до «Листвиці». Відомо, що преподобний був зі забезпеченої родини та у ранньому віці обрав монашеський шлях. Його учителем був авва Мартирій².

¹ Ким С. С. Иоанн Мосх // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471388.html> (дата звернення: 06.04.2020).

² Дионисий (Шлёнов), игумен, Кордочкин А., свящ. Иоанн Лествичник // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471351.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Майже, усе життя прп. Іоанна Листвичника минуло у Синайській пустелі. Після сорока років подвижництва його обрали ігуменом гори Синайської. Точної дати смерті святого невідомо.

Творчий спадок преподобного Іоанна, ігумена гори Синайської не великий за обсягом, але не осяжний за глибиною духовного досвіду та значенням для спасіння душі. Головним його твором є «Листвиця Божественного сходження» написана за проханням прп. Іоанна, ігумена Раїфського монастиря. Назва твору детермінує плани автора стосовно його структури і наводиться в епілозі.

Давньогрецькою мовою відомо близько 73 рукописів більша частина яких датується XI та XIV ст. Уперше текст твору надрукував єзуїт М. Радер двома частинами у XVII ст. Початково «Пастор або Слово особливе до пастора», дещо пізніше увесь текст «Листвиці» разом із грецькими схоліями, які містяться після кожної сходинки (розділу). Це видання стало основою для передруку у грецькій Патрології аббата Ж. П. Міня (1864 р.). Твір був перекладений значною кількістю давньосхідних мов. Також є переклади латиною, що датуються XI ст. Протягом кінця XIV - початку XVI ст. з'являються перші переклади патерика південноєвропейськими мовами.

«Листвиця» написана легкою, афористичною мовою. У творі виявлено понад 60 прислів'їв і приказок. У кінці кожного сходинки (розділу), усього яких 30 (кожна з них відповідає тій чи іншій чесноті або гріху), міститься короткий повчальний вислів. Досить часто зустрічаються літературні (художні) прийоми¹.

«Листвиця» прп. Іоанна є важливим джерелом під час вивчення молитви тому що автор, описуючи боротьбу з гріхами одне з головних місць відводить їй. Він детально пише про те як правильно молитися, який час для цього найбільш сприятливий тощо. Також у тексті роботи міститься значна кількість прикладів покайних молитов.

¹ Дионисий (Шлёнов), игумен, Кордочкин А., свящ. Иоанн Лествичник // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.
URL: <http://www.pravenc.ru/text/471351.html> (дата звернення: 06.04.2021).

Перший розквіт візантійської агіографії тривав до середини VII ст. Із середини VII ст. починається її занепад, який відбувався у контексті загального занепаду візантійської писемності і Візантійської імперії у цілому. Він тривав до початку IX ст., тобто до закінчення епохи іконоборства у Візантійській імперії. У цей час кількість агіографічних робіт значно зменшується. Найбільш значною агіографічною роботою цього часу є зібрання чудес св. вмч. Димитрія Солунського¹.

Отже, джерельна база нашої роботи є надзвичайно широкою. Вона дає нам можливість створити класифікацію основних молитов у візантійському християнстві, охарактеризувати поняття молитви, дослідити генезу християнського учення про неї, визначити основні типи молитов у візантійському християнстві, визначити й охарактеризувати роди і види молитовного вираження, а також проаналізувати місце і роль молитви у житті ромеїв й установити, яке значення вона мала для культури Візантійської імперії.

1.3. Методологія і методи дослідження

Під час роботи над дослідження ми використовували міждисциплінарний підхід, який складається з прийомів, котрі використовувалися представниками напрямків школи «Анналів», історії повсякдення (напрямок в історичній науці, представники якого зосереджують увагу на повсякденному, буденних подіях життя людей. У нашому дослідженні ми комплексно вивчаємо повсякденне, життя ромеїв-мирян і ромеїв-служителів Церкви, перш за все монахів), історичної антропології (напрямок в історичній науці, що вивчає суспільні інститути минулого. Такими досліджуваними суспільними структурами у нашій роботі є Церква і монашество у Візантії), мікроісторії (представники цього

¹ Швеє В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 94, 96

напрямку зосереджують увагу на детальному дослідженні конкретних людей, фактів та подій для того, щоб зрозуміти взаємозв'язок індивідуальних прагнень із заданим макроісторичним контекстом) та нової історичної науки.

Під час роботи над дослідженням цієї проблеми ми використовували широкий спектр загальнонаукових і спеціально-історичних методів.

Одним із ключових спеціально-історичних методів для нашої роботи є історико-типологічний. За формою типологізація - різновид класифікації. Вона є методом сутнісного аналізу. Типологізація як метод наукового пізнання має своєю метою розбиття сукупності об'єктів або явищ на певні типи на основі притаманних їм істотних спільних ознак.

У нашому дослідженні таким об'єктом розбиття на типи є молитва у візантійському християнстві у IV - останній третині VII ст. Структура дипломної роботи детермінована цією класифікацією. Вона складається з чотирьох розділів, які мають назви типів молитов, перший розділ загальний. У ньому ми детально характеризуємо загальні питання пов'язані з молитвою і її здійсненням.

Ми також використовували у роботі ще один спеціально-історичний метод - історико-генетичний. Він є одним із найбільш розповсюджених та полягає у розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваного об'єкту у процесі його історичного руху.

У дипломній роботі об'єктом властивості, функції і зміни якого у процесі його історичного руху ми розкриваємо є християнське учення про молитву (IV - остання третина VII ст.).

Також необхідно зауважити, що цей метод – один із найбільш універсальних і гнучких. Він дає можливість показати причинно-наслідкові зв'язки та закономірності історичного розвитку у їх безпосередності. Метод спрямований на аналіз розвитку, проте надмірно описовий, фактографічний, сфокусований на конкретиці, що призводить до гіперболізації конкретного й індивідуального, натомість недостатня увага приділяється загальному та закономірному. Окрім цього він не має чіткої логіки та понятійного апарату. Саме тому його необхідно застосовувати у сукупності з іншими методами.

Також надзвичайно важливим для нашого дослідження є історико-порівняльний метод, який сягає своїми витокami загальнонаукового методу аналогій (вони є недоказовими).

У роботі ми неодноразово порівнюємо поняття молитви, власне молитви у різних агіографічних творах та Житія святих (наприклад «Житіє прп. Антонія Великого» з «Житієм прп. Пахомія Великого» тощо), виявляючи спільні і відмінні риси між ними. Надзвичайно важливо під час порівняння урахувати той факт, що порівнювати можна тільки ті процеси, явища, які відбуваються в одному і тому ж історичному часі. У нашому дослідженні цей чинник урахований.

Окрім загальнонаукового методу аналогій ми також застосовували для дослідження методи аналізу і синтезу, дедукції й індукції, опису тощо.

Отже, використувана методологія та сукупність загальнонаукових і спеціально-історичних методів дає нам можливість створити достатньо обґрунтовану класифікацію молитов у візантійському християнстві.

Таким чином сукупність наявної історіографії, джерел, методології і методів дослідження дає можливість усебічно розкрити поставлену мету і завдання.

РОЗДІЛ 2

ПОНЯТТЯ МОЛИТВИ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ АГІОГРАФІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ПРАЦЯХ СВЯТИХ ОТЦІВ

Тема молитви і її значення для духовного життя людини посідають важливе місце в агіографічній літературі. Також вона привертала увагу багатьох Святих Отців, які намагалися досягнути її місце і роль у справі порятунку душі.

У III-IV ст. відбувається формування аскетизму і різних форм відлюдницького життя. Церква вважає основоположником відлюдницького монашества прп. Антонія Великого (близько 251 - близько 356 рр.), який здійснював свої подвиги у Єгипті (Лівійська пустеля). Його труди дали значні плоди. У подальшому ця пустеля через велику кількість святих почала називатися «пустелею святих». У його Житті ми знаходимо неодноразові згадки про молитву та її зразки, а також загальні правила її здійснення, і суміжні питання, що стосуються способу життя подвижника.

Житіє преподобного є надзвичайно важливим першоджерелом при вивченні різноманітних аспектів його духовного життя, а поради, які подвижник давав учням безцінні. Прп. Антоній Великий говорив, що стаючи на шлях будь-якого подвигу-чесноти, зокрема і молитви його не потрібно вимірювати часом (ця порада одна з основних у Житті подвижника), а перебуваючи протягом тривалого часу у здійсненні якогось подвигу не потрібно самовозвеличуватися, думаючи, що досяг якоїсь вершини чи зробив щось велике (на прикладах життя значної кількості подвижників давнини та сучасності ми можемо спостерігати, що досить часто ті хто досяг значних успіхів у духовному житті «падають», й уже тих самих вершин, зазвичай не досягають)¹.

¹ Войтенко А. А. Антоний Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 2.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/116054.html> (дата звернення: 29.09.2020).

Преподобный Антоний Великий. Житие и послания. М: ООО «Синтагма», 2010. С. 21, 36-37

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. New York: Paulist Press, 1980. P. 2-3, 36-37, 43-44

Поляковская М. А., Чекалова А. А. Византия: быт и нравы. Свердловск: Изд. Урал. ун-та, 1989. С. 89

Можна протягом усього життя поститися, молитися, смиритися, але не отримати жодної користі від цього. Виникає питання чому людина усе життя подвизалася у вищезазначених або в інших чеснотах і не отримала винагороди. Відповідь на це ми можемо знайти у Євангелії від Матфія (Мф. 6: 5). У ньому зазначається, що той хто робить щось напоказ творить милостиню або молиться тощо, уже отримує винагороду на землі у вигляді похвали від людей... Саме тому така людина уже не отримає благ у вічному житті. Акцентування уваги на необхідності потаємності або у всякому разі хоча б на уникненні демонстративності під час молитви було провідною темою учення Ісуса Христа про неї. Натомість, за словами преподобного, кожного дня, немов, починаючи заново подвижництво, потрібно зі ще більшою наполегливістю подвизатися. Прп. Антоній саме так і робив, виконуючи цим одне з правил Апостола Павла (Фил. 3: 13-14). Досить важливим аспектом молитви на якому наголошує прп. Антоній Великий є постійність і наполегливість. Святий молився довго і часто, інколи упродовж усього дня та ночі, протягом усього життя, тримаючи у пам'яті слова Апостола Павла. Так само подвизалися і його сучасники, прпп. Павло Фівейський (30 рр. III ст. - 341 р.) й Іларіон Великий (бл. 291 - 371 рр.). Навіть труп прп. Павла, як описується у його Житії, у благоговійному положенні молився Богу. У цілому необхідно зазначити, що турбота про постійну молитву була невід'ємним елементом життя подвижників благочестя. У цьому контексті необхідно додати, що прп. Антоній Великий стверджував, що для того, щоб не лінуватися (у виконанні молитви) потрібно повсякчас тримати у пам'яті думку про смерть, що приходить, коли завгодно, і суд, який потім буде (1 Кор. 15: 31)¹.

¹ Ванькова А. Б. Иларион Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 22. С. 189 Собрание сочинений блаженного Иеронима Стридонского: в 17 т. Т. 4. К.: Типография Керкер Е. Т., 1880. С. 4, 8-10, 15, 26
Spinks B. D. The growth of liturgy and the church year / The Cambridge History of Christianity Vol. 2. Constantine to c. 600 / Margaret M. Mitchell, Frances M. Young. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 601
Преподобный Антоний Великий. Житие и послания... С. 12, 15, 21, 39-40, 111
Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus... P. 32-34, 36-37, 45, 79
Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников. М.: Молодая гвардия, 2008. С. 115, 121
Стюарт К. Молитва / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швеиц; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 735-736

Миряни у Візантії услід за монахами молилися декілька разів на добу, причому уранці й увечері обов'язково. Із часом Святі Отці розробили спеціальне ранкове та вечірнє молитовні правила, які обов'язкові для усіх християн. Їх не виконання або пропуски є серйозною утратою, гріхом для людини, а гріх - смерть.

Необхідно зазначити, що невід'ємною складовою життя прп. Антонія було заняття рукоділлям, яке згідно поради Ангела, що явився йому, повинно чергуватися з молитвою. Воно давало йому можливість подавати милостиню нужденними. Рукоділля і милостиня були важливими частинами життя його послідовників та інших монахів¹.

Отже, «Житіє прп. Антонія Великого» є важливим першоджерелом під час дослідження молитви. Воно містить знаний обсяг відомостей щодо неї, зокрема і про загальні правила її здійснення та проблеми, що досить часто виникають, коли людина молиться.

Тому, на основі Біблії та Житія подвижника, а також інших Житій святих ми можемо чітко визначити три основні типи молитов: (1) покаюнна молитва; (2) благодарственно-хвалебна; і (3) прохальна, а також чотири роди у кожному з цих типів, залежно від того кому ці молитви призначалися (Богу, Пресвятій Богородиці, Ангелам, святим) та значну кількість їх видів.

Окрім «Житія прп. Антонія Великого» значний обсяг відомостей із ранньої історії єгипетського монашества, а також молитви міститься у чисельних версіях «Житія прп. Пахомія Великого» (близько 292 - близько 346 pp.)².

¹ Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. Ч. 2. Х.: Майдан, 2019. С. 182
Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников... С. 107-109

² Хосроев А. Л. Пахомий Великий // Большая российская энциклопедия. 2014. Т. 25. С. 481

URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/2325067# (дата звернення: 29.09.2020).

Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию. Харьков: Майдан, 2018. С. 89

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 503-505

Ladeuze P. Etude sur le cenobitisme pakhomien pendant le IVe siecle et la premiere moitié du Ve. Paris, 1898. P. 1-108

Духовним наставником й учителем прп. Пахомія Великого був св. Паламон. Саме він навчив його основним правилам подвижницького життя, значна їх частина стосувалася молитви. Вони молилися і промовляли слова Божі інколи пів-ночі, а досить часто й усю, проте робили не тільки це. Святий Паламон навчив свого учня ремеслу плетіння корзин. Воно відбувалося, майже, машинально. Ця робота звільняла розум для молитви. Монахи займалися не тільки плетінням корзин, але і мотузок, рибальських сіток тощо. У випадку, якщо уночі підступав сон, то подвижники ішли у пустелю і переносили з місця на місце у корзинах пісок, щоб бодрствувати для молитви. Також преподобний зазначає, що св. Паламон навчив його трьом способам здійснення молитов (за часом): (1) молитися до пів-ночі і спати до ранку; (2) спати до пів-ночі і молитися до ранку; (3) чергувати сон із молитвою протягом усієї ночі¹. У Житіях прп. Антонія і Пахомія Великих, а також в усіх більш пізніх творах такого жанру міститься значна кількість описів того як молилися подвижники, а саме їх пози і жести. Як зазначають дослідник молитви Колумба Стюарт, а також раннього християнства Вейн Мікс, стояча поза з піднятими або витягнутими руками, чи просто стояча, була надзвичайно поширеною як у молитовній практиці мирян, так і монахів. Вони були звичним положенням тіла під час молитви, проте не єдиними. Під час їх здійснення також били поклони, падали ниць і ставали на коліна. Вони означали смирення і покаяння та були ключовими в аскетичній молитовній практиці. У цих Житіях ми можемо знайти чисельні приклади, які підтверджують ці слова. Окрім цього у «Житії прп. Антонія Великого» ми знаходимо описи того як святі молилися лежачи².

¹ Хосроев А. Л. Пахомий Великий... С. 191-192, 197, 228

Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников... С. 109-112, 117-118

² Стюарт К. Молитва... С. 733

Meeks W. Social and ecclesial life of the earliest Christians / The Cambridge History of Christianity Vol. 1. Origins to Constantine. Margaret M. Mitchell, Frances M. Young and K. Scott Bowie. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 168 Преподобный Антоний Великий. Житие и послания... С. 15, 24, 27-28, 73-74, 92, 95, 135

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus... P. 33-34, 38-39, 61-62, 70-71, 90

Хосроев А. Л. Пахомий Великий... С. 190, 195, 198-199, 211, 215, 223, 227, 229, 234-236, 247, 269, 285

Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика в исследованиях и памятниках. У истоков культуры святости. Памятники древнецерковной, аскетической и монашеской письменности. М.: Паломник, 2002. С. 20-21

Шпидлик Т. Молитва согласно преданию . Пер. с ит., сверенный с фр. оригиналом Н. Костомаровой, под ред. свящ. В. Зелинского. М.: Дарь, 2011. С. 101-102

У Житті подвижника ми знаходимо важливу вказівку, яка полягає у тому що у молитві так само як й у будь-якій іншій справі необхідне дотримання міри. При цьому наводиться приклад подвижника, який кожного дня протягом тривалого часу наполегливого та надзвичайно довго молився, подвизався в інших чеснотах, але не отримував жодної користі (оскільки він вів такий спосіб життя не для Бога), а тільки шкоду, віддаючись у владу гордині і злого духа. Натомість, як говорив прп. Пахомій Великий, цьому подвижнику необхідно було подвизатися так само як й іншим монахам, не більше ніж вони і не менше, тобто йти «царським шляхом» (середнім), і тоді б ця духовна хвороба була вилікувана. Саме таким шляхом ішла більша частина монахів¹.

Схожі думки, у своїх творах висловлювали Святі Отці більш пізнього часу, зокрема свт. Василій Кесарійський, свт. Григорій Богослов (Назіанзін), прп. Іоанн Кассіян Римлянин, авва Дорофей та прп. Ісаак Сірін. Найбільш удало, за словами отця Серафима (Роуза), її сформулював прп. Іоанн Кассіян Римлянин². Прп. Ісаак Сірін стосовно міри писав, що: «Будь-яку справу красить міра. Без неї шкодить і те, що є прекрасним...»³.

Отже, «Житіє прп. Пахомія Великого», основоположника кіновійного (общижитійного) монашества, має значну кількість спільних рис із «Житієм прп. Антонія Великого». Воно містить значну кількість відомостей щодо ранньої історії єгипетського монашества і є важливим першоджерелом із молитви. У ньому ми можемо знайти правила, настанови та способи (за часом) щодо її здійснення, а також описи того, як подвижники молилися, їх пози, жести тощо.

Важливий внесок у розвиток поняття молитви зробив прп. Макарій Великий (Єгипетський) (бл. 300 - 391 рр.)⁴.

¹ Хосроев А. Л. Пахомий Великий... С. 197, 232-234

² Fr. Seraphim Rose. The Royal Path true orthodoxy in an age of apostasy // The Orthodox Word. Platina. 1976. Vol. 12. P. 146-147

³ Преподобный Исаак Сирин. Слова подвижнические. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. С. 25

Святитель Григорий Богослов. De Vita Sua. Стихотворение, в котором святой Григорий пересказывает свою жизнь. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2010. С. 102

⁴ Захаров А. Жизнь Макария Египетского // Богомыслие. 2015. № 6. С. 178-179

Прп. Макарій Єгипетський писав, що люди, які прагнуть істинної молитви здійснюють поклоніння Святій Трійці. Проте, як зазначає святий, потрібно відразу молитися правильно. Перш за все звернення до Бога повинне відбуватися зі страхом та вірою (основа життя у Бозі). Також, на думку преподобного, для успішної молитви потрібно стримувати свій розум. Намагатися утримувати його від сум'яття, розсіяності думок, але при цьому прагнути з тверезістю, увагою і благою турботою надбати увагу розуму. Душа у час творення молитви повинна сторонитися усякої матеріальної думки, не задовольнятися матеріальними навичками, але повинна перебувати у вогненному прагненні до Господа¹.

Подальшого розвитку учення про молитву набуває у творах свтт. Григорія Богослова (Назіанзіна), Василя Кесарійського (Великого), Григорія Нісського й Іоанна Золотоустого.

Свт. Василій Кесарійський (329/330-379 рр.) у своєму творі «Про подвижництво» зазначає, що молитва - духовна їжа. Аналізуючи питання, що стосуються її, він закликає співвідносити власні потреби з часом молитви, приготуватися не слухати свої думки, які відволікають від правила, адже саме у цей час демони намагаються примусити людину припинити молитву під пристойним приводом, та уникати самовозвеличення.

Святитель Василій пише, що той хто полишить молитву або не доведе її до кінця повинен уважати, що отримав велику утрату. Не можна полишати власних трудів зі спасіння душі, зокрема це стосується молитви, для того, щоб у годину Пришестя Христового не бути позбавленим чеснот і не залишитися поза Царством Небесним. Схожу настанову ми знаходимо в автобіографії його сучасника - свт. Григорія Богослова. Святитель закликає ретельно виконувати своє служіння Богові, адже той, хто творить справи Господні зі зневагою, буде проклятий (Єр. 48: 10)².

¹ Макарий Египетский, преподобный. Духовные слова и послания. Собрания типа I (Vatic. graec. 694). М.: Индик, 2002. С. 632-634 Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 348

² Михайлов П. Б. Свт. Василий Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 7. URL: <http://www.pravenc.ru/text/150791.html> (дата звернення: 10.10.2020).
Василий Великий свт., Архиепископ Кесарии Каппадокийской // Творения: в 2 т. Т. 2: Аскетические творения. Письма. Прил. 1: Святитель Амфилохий, епископ Иконийский. Творения. Прил. 2: Статьи о свт. Василии Великом. М.: Сибирская Благовонница, 2009. С. 134-135 Святитель Григорий Богослов. De Vita Sua... С. 99

Отже, для свтт. Василя Великого і Григорій Богослова, головними під час здійснення молитви є три складові: постійність, ретельність і смирення.

Досить важливим для розуміння сенсу молитви є твір «Про молитву», свт. Григорія Нісського (331/335 - бл. 394 рр.)¹. Ключовим у його ученні про неї є переконання про те, що, початково необхідно навчатися тому, що неодмінно потрібно молитися, а потім уже як це належить робити. Молитва для святого - розмова з Богом (за словами о. Томаша Шпідліка, для християнської традиції усталеними визначеннями молитви, окрім вищезгаданого, є також прохання звернене до Господа та сходження духу до Нього), перебування з ним, споглядання невидимого, міцність тілу, безпека під час миру, страж сплячих тощо. Молитва - абсолютна цінність. Ніщо, що цінується у житті не є вищим ніж вона. Її наслідком, за словами святителя, є те, що ми з Богом, а хто з Ним той знаходиться далеко від ворога, тобто нечистого. Тому він закликає своїх духовних чад не полишати молитву у недбальстві та не нехтувати нею. Архімандрит Володимир (Швец) писав із цього приводу, спираючись на твори святителя, що полишення людиною молитви є найпершим свідченням того, що вона відійшла від Бога, забула його. Це також свідчить і про глибоку духовну пошкодженість². Отже, для свтт. Григорія Нісського і Григорія Богослова молитва, перш за все - спілкування і знаходження з Богом. Для свт. Григорія Нісського найголовнішим у ній є навчання тому, що її необхідно здійснювати, а потім усе інше. При цьому він зазначає, що не можна недбало ставитися до молитви, або нехтувати нею.

Свт. Григорій Нісський - не тільки відомий богослов, але також й агіограф³.

¹ Фокин А. Р. Григорий Нисский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 12.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/166529.html> (дата звернення: 11.10.2020).

² Григорий Нисский. Слова о молитве // Творения: в 8 т. Т. 1. М.: Типография В. Готье, 1861. С. 380, 384
Святитель Григорий Богослов. De Vita Sua... С. 40

Стюарт К. Молитва... С. 736

Швец. В., арх. Святоотеческое наследие свт. Григория Нисского и влияние его трудов на сущность дховности // «Византийская мозаика». 2015. № 3. С. 59

Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 54

³ Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 89

Преподобная Макрина // Официальный сайт Московского патриархата.

URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/910356.html> (дата звернення: 11.10.2020).

У «Житті прп. Макрини» міститься значний обсяг інформації щодо молитви. Свт. Григорій зазначає, що важливою складовою життя його сестри з раннього віку були молитва і псалмоспівання. Він детально описує те як вона разом із матір'ю молилися. Вона співала псалми коли прокидалася і лягала спати, перед роботою і після неї, перед уживанням їжі і по закінченню, а також безпосередньо перед молитвою. Головними турботами для матері і доньки упродовж їх життя були невинна, безперервна молитва і співання псалмів. Усе інше, як пише святий, було для них чужим. Вони проводили у цих заняттях порівну день і ніч¹.

Потрібно також зауважити, що постійною супутницею прп. Макрини була окрім молитви також і фізична праця. Вона ніколи не припиняла працювати своїми руками. Так само робили і її сучасники - прпп. Антоній, Пахомій й Іларіон Великі².

Твори і Життя свт. Іоанна Золотоустого (40 - 50 рр. IV ст. - 407 р.) містять значну кількість відомостей щодо того як правильно молитися та чим молитва є узагалі³. Молитва (псалмоспівання) - основа усякого блага, утіха для душ. Вона, як зазначає святий, сприяє досягненню порятунку і життя вічного, проте не це є основним у ній. Найважливішим є те, що людина, котра молиться, особисто спілкується з Господом. Молитва сприяє очищенню душі від гріхів, а її відсутність робить душу людини мертвою. Її відсутність - також перепона для здобуття чеснот. Святий стверджує, що вона - міцна зброя проти ворогів, наводячи приклади зі Старозаповітної історії (перемога Давида над Голіафом)⁴.

¹ Григорій Нисский. О жизни преподобной Макрины, сестры Василия Великого (к Олимпию монаху) // Творения: в 8 т. Т. 8. М.: Типография В. Готье, 1872. С. 326, 330, 339

² Так само. С. 351

Преподобный Антоний Великий. Житие и послания. М: ООО «Синтагма», 2010. С. 80-81, 135

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus... P. 64, 90

Хосроев А. Л. Пахомий Великий... С. 219, 261

Собрание сочинений блаженного Иеронима Стридонского: в 17 т. Т. 4... С. 15, 33

³ Казачков Ю. А. Иоанн Златоуст // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/540881.html> (дата звернення: 11.10.2020).

⁴ Иоанн Златоуст, святий. Слова о молитве // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 832-834, 837 Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 54

Важливим аспектом здійснення молитов є питання коли і скільки потрібно молитися. Молитися необхідно безперервно (1 Фес. 5: 17). Попри слова Апостола значній частині людей не під силу так творити молитву. Тому святитель визначає коли обов'язково для усіх молитися. Такими частинами доби є ранок, одразу після сну, та вечір, перед сном, а також перед уживанням їжі та після. Сам святий проводив у молитвах інколи усю ніч. Так само робила і його паства¹.

Лише молитва, без посту, милостині, смирення і любові не є запорукою спасіння, проте вона є основою усіх чеснот, їх фундаментом. Разом із нею необхідно поститися та подавати милостиню. У «Діалозі Палладія Єленопольського...» (408 р. н.), а також у Житті свт. Іоанна Златоуста (VII ст.) авторства Георгія, арх. Александрійського піст виступає у ролі засобу для приборкання страстей, а також зцілення хвороб так само як і милостиня. Святитель закликав до скромної їжі і посту. У своїх творах він називає сестрою та подругою молитви піст. При цьому він пише, що головна опора і зброя проти демонів – піст та молитва (Мф. 17: 21). Святитель зазначає, що той хто творить молитви з постом має два крила. Людина, що поєднує у собі ці чесноти має сильну зброю проти срібллюбства. Якщо вона слабка здоров'ям і через це не може поститися, то вона натомість може не вести розкішний спосіб життя, що буде близьким до посту. Отже, можна виокремити три види посту: (1) класичний; (2) духовний (утримання від веселощів, розваг тощо, без утримання від їжі, або при мінімальному утриманні від неї); (3) духовний піст (лише утримання від веселощів та розваг). Милостиня для молитви є тим, що і єлей для вогню (вона уособлює вогонь, а милостиня єлей). Молитвослів'я - живильне джерело, яке дає нашій молитві сили, оскільки людина, що не зробила нічого доброго не може молитися зі сміливістю, натомість ті, хто зробив якусь добру справу, підбадьорившись нею, моляться більш наполегливо².

¹ Іоанн Златоуст, святитель. Пять слов об Анне. Беседа 2 // Творения: в 12 т. Т. 4. СПб.: Изд. СПбДА., 1898. С. 798

Іоанн Златоуст, святитель. Толкование на послание к евреям. Беседа 13 на Евр. VII, 11-14 // Творения: в 12 т. Т. 12. СПб.: Изд. СПбДА., 1906. С. 133 Древние Жития свт. Иоанна Златоуста. М.: Паломник, 2007. С. 78, 283

² Іоанн Златоуст, святитель. Толкование на святого Матфея Евангелиста. Беседа 57 // Творения: в 12 т. Т. 7. СПб.: Изд. СПбДА., 1901. С. 590

Святитель Іоанн Золотоуст пише, що той, хто при творенні молитви є неухважним, розсіяним, постійно відволікається, виявляє не повагу до неї, і як наслідок до самого Бога. Взірцем правильної молитви, угодної Богу є митарева (Лк. 18: 17). Чому саме митаря, а не фарисея? Тому що фарисей був сповнений гордості, а гордість - першородний гріх, яким був уражений колись перший із Ангелів - денниця, найбільше зло, як зазначається у «Діалозі Палладія, єп. Єленопольського з римським дияконом Феодором». У Соборному посланні Апостола Якова автор пише, що «Бог гордим чинить спротив, а смиренним благодать подає» (Як. 4: 6). Отже, молитва митаря була прийнята Богом через його смиренність та усвідомлення своїх численних гріхів і недостойності. У «Житті і чудесах свт. Іоанна Золотоустого» ми знаходимо значну кількість прикладів, які підтверджують, що святитель намагався усіляко уникати самовозвеличення, марнославства, гордині, ведучи смиренний спосіб життя¹.

Отже, для свт. Іоанна Золотоустого молитва - корінь усіх благ, фундамент, без якого людина утратить усі чесноти, проте лише її недостатньо. Необхідно обов'язково поститися і творити милостиню. Ключовим чинником для успішного здійснення молитви є смиренність. Важливим у ній є також безперервність, невинність, невідступність і ревність.

У творах прп. Ніла Синайського (остання третина IV- перша половина V ст.), ми можемо знайти досить важливу інформацію, яка стосується молитви.

Іоанн Златоуст, святитель. Беседа на слова: «Имуще же той же дух веры, по писаному (2 Кор. 4: 13), и почему все вообще пользуются благами, и о милостыне // Творения: в 12 т. Т. 3. СПб.: Изд. СПбДА., 1897. С. 309
Древние Жития свт. Иоанна Златоуста... С. 10, 40-41, 77-78, 276

Стюарт К. Молитва... С. 735

¹ Иоанн Златоуст, святитель. Беседа о жизни по Богу и на слова: «Узкая врата...» (Мф. 7: 14) // Творения: в 12 т. Т. 3... С. 28

Іоанн Златоуст, святитель. Беседа о том, что не должно разглашать грехов братий и молиться о вреде врагам // Творения: в 12 т. Т. 3... С. 373-375

Іоанн Златоуст, святитель. Беседы о покаянии. Беседа 4 // Творения: в 12 т. Т. 2... С. 336-337

Стюарт К. Молитва... С. 734

Древние Жития свт. Иоанна Златоуста... С. 164, 276, 286

Він пише, що читання та молитва є тим заняттям, що концентрує думки, утримуючи їх від розсіяності. Також, на думку преподобного, важливим є постійне творення молитви. При цьому не важливо, де людина перебуває, оскільки це заповідав робити Апостол Павло. Для неї є придатними будь-які місця, проте особливо підходящим є храм Божий та будь-яке усамітнене від людей місце¹.

Надзвичайно важливими є чистота серця і добрі справи. Якщо людина буде молитися з чистим серцем і робитиме добрі справи, то її молитва буде почута, навіть, якщо вона здійснюватиметься у дорозі або удома, а у випадку, якщо серце буде сповнене гордості або злості, то вона не буде почута ніде (Іс. 1: 15-19).

Перед початком молитви потрібно обов'язково примиритися з ближніми, перш за все, за словами Апостола і Євангеліста Матфія, які цитує прп. Ніл Синайський, із братом (Мф. 5: 24-25), оскільки злопам'яття, у тому хто творить молитву потьмарює розум. Після виконання цієї вимоги молитва буде безтурботною².

Отже, прп. Ніл Синайський у своєму ученні про молитву зосереджує увагу на тому як людина повинна підготуватися до неї, щоб вона мала хороші плоди і як її потрібно творити.

Преподобний Іоанн Кассіян Римлянин (початок або середина 60 рр. IV - V ст.), у своїх творах уміщує учення про молитву авви Ісаака Скитського. Авва акцентує свою увагу на питанні, як правильно підготуватися до молитви³?

¹ Сидоров А. И. Нил Анкирский // Большая российская энциклопедия. 2013. Т. 23.

URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/2663635 (дата звернення: 20.10.2020).

Преподобный Нил, подвижник Синайский. О чтении и молитве // Творения: в 2 т. Т. 1. М.: Типография В. Готье, 1858. С. 16, 19-20

Стюарт К. Молитва... С. 736

Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 355-356

² Преподобный Нил, подвижник Синайский. О чтении и молитве... С. 19-20

Преподобный Нил, подвижник Синайский. Слово о молитве... С. 176-177

³ Фокин А. Р. Иоанн Кассиан Римлянин // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471291.html> (дата звернення: 16.10.2020).

Відповідаючи на перше запитання він пише, що для того, щоб молитва була правильною необхідно викоринити схильність до гніву, нудьги, а також хіть і любостяжання, полишити будь-які турботи, перш за все тілесні, а також різного роду веселощі та багатослів'я. Невід'ємною складовою духовного подвижництва так само як й у свт. Іоанна Золотоустого, повинно бути смирення як засіб від гордості, яка може легко занастити увесь труд людини. Авва Ісаак також пише, що чим зайнята душа людини до молитви, обов'язково буде турбувати її під час неї. Тому перед молитвою ми повинні мати такий стан душі і думок, який ми хочемо, щоб був у нас і під час її здійснення¹. Отже, запорукою успішного здійснення молитви для авви Ісаака є викоринення усіляких тілесних турбот, смирення і правильний стан душі і думок.

Значний обсяг відомостей про молитву міститься у праці прп. Ісихія Єрусалимського (д. п. IV - близько 451 р.) «Про тверезість та молитву»². Він пише, що молитва - основа, на якій тримається тверезість, а також смирення і любов. Вона має бути постійною, але без зневіри (смуток) та нудьги. Під час її здійснення, за словами святого, ми повинні полишити, «зненавидіти» злі думки і тоді воля Божа буде виконана. Преподобний Ісихій зазначає, що людині для спасіння потрібна не тільки молитва, але і смирення, піст, тверезість. При цьому він наводить у приклад перебування Ісуса Христа у пустелі (Мф. 4: 1-11), де Він знаходився упродовж сорока днів та ночей у пості та молитві. Ісусу не потрібно було поститись, оскільки Він - Бог, проте смирившись, Господь постився та молився для того, щоб показати кожному з нас приклад як ми можемо спастись³. Отже, для прп. Ісихія Єрусалимського молитва - основа тверезості, смирення і любові. Ключовим у її здійсненні, на думку святого, є постійність і полишення злих думок. Попри важливість молитви для духовного життя людини її самої недостатньо. Необхідно також смиритися, поститися тощо.

¹ Иоанн Кассиан Римлянин. Писания. М.: АСТ, 2000. С. 394-395 Стюарт К. Молитва... С. 740

² Ткачев Е. В. Исихий Иерусалимский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 27.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/674956.html> (дата звернення: 17.10.2020).

³ О трезвении и молитве преподобного Исихия, пресвитера Иерусалимского, к Феодулу душеполезное и спасительное слово. СПб.: Сатисъ, 1999. С. 16-19 Стюарт К. Молитва... С. 734, 736 Шпиддик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 341

Надзвичайно важливими під час дослідження молитви є Життя палестинських подвижників IV - середини VI ст. Кирилло Скіфпольський у «Житті прп. Євфимія Великого» (377 - 473 рр.) зазначав, що для преподобного молитва - спілкування із Богом, а разом із бдіннями - захист від напастей (Мф. 26: 41). Таку саму думку щодо молитви мав інший відомий палестинський подвижник, учень святого - прп. Савва Освячений (439 - 532 рр.). Кожного дня св. Євфимій Великий подвизався у молитві та інших трудах, зокрема й у пості. Під час перебування у Фаранській лаврі, яку заснував св. Харитон, він мав сусіда Феоктиста з яким щороку після восьмого дня святих Богоявлень ішов у пустелю Кутила, відлучившись від усякого людського спілкування, бажаючи молитовно спілкуватися з Богом в усамітненні. Там вони перебували до свята Ваїй, після чого поверталися у лавру. Подвижник радив своїм духовним дітям, щоб вони не нехтували молитвою, відвідуванням Церкви і Святим Причастям, оскільки через це люди стають вразливими перед нечистими духами і хворобами. Звичним часом молитви для прп. Євфимія Великого була ніч. Святий уважав, що увесь вільний час від служби Богу необхідно проводити денно іночно у молитві, псалмоспіванні і читанні Божественних Писань, що він і робив. Схожим чином подвизався і прп. Савва Освячений та інші подвижники. Він започаткував у своїй Лаврі традицію згідно якої братія здійснювала у ніч зі суботи на неділю та у Господські свята в обох лаврських церквах безперервні бдіння (усенічна псалмодія - агріпні). Також прп. Євфимій Великий закликав учнів дотримуватися в усьому міри, особливо це стосується монахів-початківців¹.

¹ Швець В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 94

Ткачев Е. В. Кирилл Скифопольский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2018. Т. 34. URL: <https://www.pravenc.ru/text/1840445.html> (дата звернення: 18.10.2020).

Ванькова А. Б. Евфимий Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 17. URL: <https://www.pravenc.ru/text/187761.html> (дата звернення: 18.10.2020).

Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 2: Житие иже во Святых отца нашего Евфимия Великого. СПб.: Изд. Православного палестинского общества, 1898. С. 11-15, 17-18, 40, 77, 83, 91

Шелудченко Ю. В. Савва Освященный (439-532 гг.) и монастыри иудейской пустыни в изображении Кирилла Скифопольского // *Via in tempore. История. Политология.* 2020. Т. 47. № 1. С. 54

Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 1: Житие преподобного отца нашего Саввы Освященного. СПб.: Изд. Православного палестинского общества, 1885. С. 13, 16-20, 23, 44-45

Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. Ч. 2... С. 178

Стюарт К. Молитва... С. 736

Поляковская М. А., Чекалова А. А. Византия: быт и нравы. Свердловск: Изд. Урал. ун-та., 1989. С. 90

Отже, проаналізувавши «Житіє прп. Євфимія Великого», можна зробити висновок, що для преподобного молитва була перш за все можливістю спілкуватися з Господом і захистом від напастей. Він творив її удень та уночі, проте як і, переважна більшість подвижників, святий окрім неї займався іншими душеспасительними трудами. Також надзвичайно важливим у її здійсненні, за словами святого, є дотримання міри.

Важливою агіографічною пам'яткою IV-V ст. для вивчення проблематики молитви є «Історія єгипетських монахів» Руфіна Аквілейського¹.

У цьому творі міститься значна кількість відомостей щодо молитви. Уже у пролозі автор пише, що єгипетські відлюдники не турбуються ні про одяг, ні про їжу, натомість увесь свій час (удень та уночі) подвизаються у невинних піснеспівах (молитвах), виконуючи цим заповідь Апостола Павла (1 Фес. 5: 17) та, очікують на Господнє пришествя. У «Сказанні про життя і подвиги Іоанна Лікійського» автор стверджує, що подвижник говорив, що необхідно з увагою ставитися до своїх молитов, потрібно дивитися чи усе добре у них, уважно стежити за чистотою думок. Під час молитви розум не повинен блукати. Не можна, щоб його відволікали сторонні помисли або тривожили спогади про щось мирське, зокрема і про недолугі думки. У випадку, якщо людину у розмові з Богом відволікають різного роду мрії, то уся її праця буде марною і не принесе жодної користі. У цьому Житії ми також можемо знайти важливу настанову святого, яка значною мірою стосується і молитви. Вона полягає у тому, що в усіх справах потрібно покладатися на Бога і не самовозвеличуватися, оскільки без Його повсякчасної допомоги ми не можемо нічого та не здатні ні нащо². Підтвердженням цього є приклади монахів, відомості про яких містяться у вищезгаданому Житії.

¹ Филиппов И. С. Руфин Аквилейский // Большая российская энциклопедия. 2015. Т. 29. URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/3522996 (дата звернення: 01.11.2020).

² История египетских монахов. М.: Изд-во. Православного Свято-Тихоновского Богословского Института, 2001. С. 6, 13-22, 26, 28, 32, 42, 59, 62, 64-65, 74

Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 54

Ці подвижники жили і подвизалися у печерах, що знаходилася у пустелі. Вони надзвичайно ревно трудилися у справі порятунку душі і досягли значних успіхів у різного роду чеснотах. Одному з них Бог навіть чудесним чином посилав хліб для укріплення тіла. Проте як це досить часто трапляється вони самовозвелчилися, поклалися на свої сили і як наслідок піддалися спокусі від нечистого та пали. Один монах із Божою допомогою піднявся після падіння, а інший ні. Він залишив монашество. Отже, в «Історії єгипетських монахів» ми можемо знайти значний обсяг відомостей щодо молитви, як загальні правила, що стосуються їх здійснення, так і безпосередні приклади. Ключовими вимогами стосовно творення молитов є: (1) стримування думок від розсіяності і блукань; і (2) покладання в усьому на Бога та уникання самозвеличення, яке є першим кроком до гордині, що може погубити усі труди.

Одним із найвідоміших агіографів IV-V ст. був Палладій Єленопольський¹. Прп. Палладій у «Лавсаїку» наводить чисельні описи життів святих подвижників на основі яких ми можемо проаналізувати роль молитви у справі спасіння душі та у їх повсякденні. У «Розповіді про подвижницю Олександрю», відомості про яку автор записав зі слів св. Меланії Римської, та в інших розповідях ми можемо прослідкувати, що невід'ємною частиною повсякдення святої були молитви, рукоділля (завдяки заняттю рукоділлям монахи забезпечували себе усім необхідним і продавали виготовлені товари, а виручені гроші роздавали у якості милостині), а також спогади про святих, утримання від надмірного сну і піст. Схожі описи уміщені у розповідях про Нітрійських подвижників, де зазначається, що монахи зазвичай збираються у суботи та неділі для спільної молитви, а також регулярно творять їх у своїх келіях тощо. У «Житті прп. Макарія Єгипетського» ми знаходимо чисельні згадки про те, що усе життя святого проходило у постійних молитвах².

¹ История египетских монахов... С. 15-16, 18-21;

Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 295

Аверинцев С. С. Палладий Еленопольский // Памятники византийской литературы IV-IX вв. М.: Изд-во. Наука, 1968. С. 120

² Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию... С. 295 Палладий Еленопольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 22-23, 28-30, 59-67
Meyer R. T. Palladius, the Lausiac History. New York: Newman Press, 1964. P. 36-37, 40-41, 54-58

Проте зазначених чеснот недостатньо для спасіння. Невід'ємною складовою подвигу монахів було нестяжаніє (розповідь про Паісія й Ісаю тощо). Важливість нестяжання зумовлена тим, що у Євангелії від Марка містяться слова, які говорив Ісус Христос, щодо багатства: «Легше верблюдові пройти через вушко голки, ніж багатому увійти у Царство Небесне...» (Мк. 10: 23-27). Тому і ми не повинні накопичувати багатств на землі та надіятися на них, оскільки «Не можливо одночасно служити Богу і мамоні...» (Мф. 6: 24). Саме через це гроші виручені від продажу майна (стосується людей, які збиралися стати монахами) або просто отримані від продажу товарів особистого виготовлення, або здобуті у спадок, майже, одразу йшли на допомогу знедоленим, монастирям, церквам тощо¹. Цими учинками подвижники виконували ті чисельні приписи, які знаходяться у Священному Писанні і Священному Переданні щодо милостині та способу монашого життя у цілому. Із розвитком монашества нестяжаніє стало однією з трьох обов'язкових умов для прийняття монашеського постригу.

Іншою агіографічною збіркою, яка містить надзвичайно значну кількість відомостей пов'язаних із молитвою є «Aprophthegmata Patrum Aegyptiorum» (Вирази єгипетських отців)².

Патерик уміщує значний обсяг висловлювань святих подвижників, які стосуються різних аспектів духовного життя, зокрема і молитви. Серед них особливої уваги заслуговують слова авви Агафона, якими він відповідає на запитання, яка чеснота є найважчою у подвижництві? Для нього найважчою чеснотою є молитва, оскільки не має важчої праці ніж молитися Богу без відволікання, тому що демони усіяко намагаються завадити її творенню, адже знають, що це їх найбільший ворог. У будь-якому подвигу, під час його здійснення, людина може знайти спокій, а молитва вимагає постійної боротьби. Підтвердження цих слів ми неодноразово можемо знайти на прикладах.

¹ Палладий Елеонопольский, епископ. Лавсаик... С. 50-54

Meyer R. T. Palladius, the Lausiac History... P. 49-51

² Войтенко А., Сидоров А. Aprophthegmata Patrum // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 3.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/75770.html> (дата звернення: 03.11.2020).

Щодо того як правильно молитися, то святі подвижники говорили, що творити молитву потрібно з вірою, страхом, трепетом, бадьоро, а також, що найголовніше, постійно, але разом із цим не бути багатослівним, як язичники. Невід'ємною частиною подвижницького життя монахів обов'язково були піст (по мірі сил), рукоділля, допомога своєму ближньому, безмовство та стримування думок, як найголовніших ворогів.

Важливою складовою духовного подвигу монахів було подання милостині. Гроші для цієї справи вони брали з продажу своїх виробів, які власноруч виготовляли, перебуваючи при цьому у молитвах або чергуючи їх. За словами авви Лукія, милостиня потрібна монаху для того, щоб постійно творити молитви, оскільки у часи, коли він не може цього робити, то за нього моляться ті люди, яким він подав милостиню¹.

Також необхідно зазначити, що ключовим у виконанні усіх подвигів є міра, оскільки авва Пімен, повчаючи своїх духовних чад говорив: «Усе, що суперечить мірі - від демонів». Схоже висловлювання ми можемо знайти в описі життя матері Синклітії².

Отже, спираючись на розповіді про святих, які уміщені у «Лавсаїку» та «Алфавітному патерику» ми можемо зробити висновок, що молитва була важливою складовою життя подвижників, проте окрім неї також необхідними були піст, рукоділля, підкріплення себе спогадами про Життя святих, утримування від усякого роду надмірностей, зокрема й у сні, зречення земних багатств та подавання милостині знедоленим.

¹ Древний патерик изложенный по главам. М.: Изд. Афонского Русского Пантелеимонова монастыря, 1899. С. 124-127

Стюарт К. Молитва... С. 735-736

Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников... С. 108

² Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 295, 367

Ward B. The Desert Christian. Sayings of the Desert fathers: the alphabetical Collection. New York: 1980. P. 156, 195-196

Шпиддик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 114

Значна кількість відомостей щодо молитви міститься у творі прп. Іоанна (VI - VII ст.) «Листвиця Божественного сходження»¹. Прп. Іоанн Листвичник стверджує, що молитва - перебування та поєднання людини з Богом та називає її справою Ангелів, джерелом чеснот, їжею душі, просвітленням розуму, багатством монахів та царицею чеснот. Автор зосереджує увагу на важливості молитви для духовного життя людини, а також на надзвичайній складності цього подвигу. Саме під час неї, за словами преподобного, демони найбільше нападають на людину, оскільки вона є найбільш нестерпною для них. Вони намагаються усіляко відволікти від її виконання або розсіяти думки, щоб той хто молиться, думав про усе, що завгодно. Тому за порадою преподобного необхідно у відчутті серця думати, що предстоїш Богу. Тоді молитва буде непорушною, зосередженою, і ніщо не зможе її відволікти. Також святий наголошує на важливості ретельної підготовки до неї для того, щоб вона була успішною, оскільки, якщо душа буде вражена злопам'яттям, то така молитва буде без користі. Під час її здійснення не потрібно бути багатослівним, тому що молитва митаря, яка була простою, короткою, сповненою віри, промовленою від щирого серця, з покайням і без гордині була почута Господом. Багатослів'я розважає розум та сповнює його мрій. До молитви потрібно приступати зі смиренномудрством (покрою) та уважністю, а під час її здійснення варто утримувати думки. Коли молишся, за словами прп. Іоанна, ні у якому разі не можна займатися рукоділлям, оскільки сам Ангел дав цю раду прп. Антонію Великому на його прохання².

Отже, «Листвиця» є надзвичайно важливим джерелом під час вивчення молитви, тому що автор, характеризуючи протистояння з гріхами, одне з головних місць відводить їй. Він детально пише та аналізує про те, як правильно молитися.

¹ Шленов Д., игумен, Кордочкин А., священник. Иоанн Лествичник // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471351.html> (дата звернення: 03.11.2020).

² Иоанн Лествичник, преподобный. Лествица. Издание Свято-Успенского Псково-Печерского монастыря, 1994. С. 137-138, 232-235

Подальшого розвитку учення про молитву набуває у творах прп. Ісаака Сіріна (VII-VIII ст.)¹.

У цьому творі міститься виклад повчань та порад святого для ведення благочестивого життя. Важливе місце серед них займає проблематика молитви. Як писав Г. Д. Панков молитва для святого - бесіда з Богом. Він також зазначає, наводячи цитату, що усіляка розмова, яка здійснюється таємно, думка благого розуму про Бога або роздум про духовне може називатися молитвою. Окрім цього, за словами прп. Ісаака Сіріна, молитва також є: «Свободою і звільненням від усього тутешнього та серцем, що цілковито звернуло свій погляд до жадання надії у майбутньому...». Молитвою для святого є також моління і турбота про що-небудь та прагнення чого-небудь: позбавлення від спокус або прагнення спадку отців та ключ до істинного розуміння Священного Писання. Цими прикладами, визначення молитви у творах прп. Ісаака Сіріна не вичерпується.

Особлива увага у творі приділяється проблемі чистоти та не чистоти молитви. Прп. Ісаак називає не чистою ту молитву, під час якої розум охоплюють сторонні думки та зауважує, що чистої молитви досягають лише одиниці. Прп. Ісаак Сірін стверджує, що споглядання називається молитвою, незважаючи на те, що воно не є нею, тому що ця благодать дається достойним під час її здійснення, оскільки не має найбільш підходящого часу, за винятком часу молитви, для прийняття цієї благодаті. Споглядання, за словами преподобного, можливе лише під час молитви через те, що під час неї людина найбільш зібрана у собі та звернена увагою до Бога. У цілому автор зауважує, що молитвою є будь-яка розмова, що здійснюється таємно, у глибині душі, з Богом, і будь-яка турбота доброго розуму про Бога².

¹ Алфеев И., митрополит. Исаак Сирий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2012. Т. 26.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/674153.html> (дата звернення: 06.11.2020).

² Преподобный Исаак Сирий. Слова подвижнические. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. С. 87-88, 90, 92-93, 21, 138, 254, 485

Панков Г. Д. Учение о молитве прп. Исаака Сирина // «Византийская мозаика». 2016. № 4. С. 96

Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 54

Преподобний також стверджує, що тільки молитви для спасіння недостатньо. Її необхідно обов'язково поєднувати з: (1) читанням Священного Писання, яке зміцнює розум та слугує зрошенням для молитви, а також допомагає бдінню; (2) постом, оскільки він, за словами святого - матір молитви, початок усього доброго й огорожа чеснот; (3) бдінням; (4) милостинею тощо. Святий пише, що у всякій справі, у тому числі й у молитві, потрібна міра. Він зазначає, що: «Усяку справу прикрашає міра. Без неї йде на шкоду навіть те, що можна уважати прекрасним...».

На важливості посту і молитви для духовного життя наголошують усі Святі Отці від прп. Антонія Великого (III - IV ст.), основоположника відлюдницького монашества, до прп. Ісаака Сіріна (VII - VIII ст.). Тому ми можемо стверджувати про спадкоємність поглядів на ті чи інші аспекти духовного життя серед них. В агіографічній літературі можна знайти підтвердження цієї думки, оскільки усі, без виключення монахи і значна кількість мирян подвизалися у постах, молитвах, рукоділлі та інших подвигах, які вони брали на себе¹.

Отже, проаналізувавши праці Святих Отців Церкви та агіографічні твори IV - останньої третини VII ст. ми можемо зробити висновок, що у них тема молитви посідає вагоме місце.

Святі Отці спільні у думці, що молитва відіграє надзвичайно важливу роль у духовному житті. Вона є тим засобом за допомогою якого кожен християнин може безпосередньо спілкуватися з Богом. У житті ромеїв вона відігравала надзвичайно важливу роль, супроводжуючи їх від народження і до смерті. Вона була частиною культури Візантії. Окрім цього необхідно також зазначити, що Святі Отці Церкви, у своїх творах, і подвижники благочестя, приділяли значну увагу проблемам, що пов'язані з: (1) підготовкою до молитви; (2) її правильним здійсненням; (3) загальними правилами поведінки під час неї тощо.

¹ Преподобный Исаак Сирий. Слова подвижнические... С. 25, 120-121, 177-178, 347, 427, 281, 344-345
Стюарт К. Молитва... С. 735

В агіографії і творах Святих Отців міститься значна кількість вимог і критеріїв до правильного здійснення молитви. У цьому розділі ми спробували зібрати найбільш повну інформацію, щодо них. Їх перелік можна звести до наступних положень. Для того, щоб молитва мала хороші плоди, перш за все, перед тим як її творити, потрібно: (1) з усіма примиритися; (2) очиститися від пам'ятозлобства; (3) гнівливості; (4) ненависті; (5) наповнити серце любов'ю, оскільки вона є найголовнішою християнською чеснотою (Бог - Любов), без неї усі наші починання на духовній ниві марні; (6) молитися потрібно з вірою, оскільки без неї нічого не можливо, а з нею усе; (7) неодмінною запорукою успішної молитви є смирення (найкращі ліки від самозвеличення і гордості); (8) окрім цього молитися необхідно зі страхом Божим; важливими елементами правильного творення молитви є (9) наполегливість; і (10) терпіння; вона також повинна бути (11) ревною; проте при цьому (12) не можна бути багатослівним, оскільки коротка, але смиренна молитва митаря змогла умилостивити Бога, натомість багатослів'я фарисея Його прогнівало; (13) під час її здійснення необхідно стримувати думки від розсіяності; та (14) остерігатися мрій; (15) потрібно зосередитися на розумінні того, що читаєш; і (16) робити це з максимальною уважністю; надзвичайно важливим під час молитви, за настановами Святих Отців є (17) утримання від візуалізації різного роду образів, пов'язаних із релігійною тематикою. Не потрібно нічого уявляти; (18) люди, які моляться повинні розуміти, що вони у молитві розмовляють із Богом, предстоять перед ним, а тому повинні відповідно себе поводити; (19) під час молитви не можна відволікатися; (20) бажано стояти, якщо це дозволяє здоров'я та не має інших чинників, які заважають виконанню цього правила; (21) для її творення є підходящим будь-який час і місце. Тому ми не повинні виправдовувати ухилення від виконання молитовного правила різного роду благовидними приводами. Її здійснення не обмежується храмом. При цьому важливо згадати слова Апостола Павла у яких він закликає безперервно молитися (1 Фес. 5: 17); лише молитви для спасіння недостатньо, а тому (22) необхідно поститися; і (23) подавати милостиню.

РОЗДІЛ 3

ПОКАЯННА МОЛИТВА У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ АГІОГРАФІЇ

Дослідження питань пов'язаних із покаянням є досить складною справою, перш за все через те, що покаянні практики між різними християнськими общинами у перші декілька століть існування християнства значно відрізнялися, а також тому, що вони відрізняються від практик сучасного покаянного досвіду (Таїнство покаяння (сповіді) у Візантії, сучасного вигляду набуло не раніше XIII ст.). Покаяння сягає своїми витокami Старозаповітної історії, проте сучасної форми воно почало набувати уже у часи Новозаповітної історії. Його установив Ісус Христос під час свого земного життя (Мф. 4: 17; 18: 18; Ін. 20: 22-23). На початку історії християнства не існувало чіткого зводу правил покаяння. Окрім цього воно не було набором процедур для прийняття людини, яка важко згрішила назад до общини, натомість воно було частиною процесу навернення до «святого народу» (Еф. 5: 27). Знання, уміння і навички, а також досвід, який здобувався під час цього процесу давали можливість сформувати християнську ідентичність. Важливу роль у духовному вихованні відігравали молитва, піст і милостиня. Вони були категоріями, а не вузькоспрямованими діями та чудовими засобами для покаяння. Покаяння - це одне зі семи Таїнств Святої Церкви; одна з чеснот; стан людини, що знаходиться у постійному пам'ятуванні свої гріхів та розкаянні у них; ліки для душі, а також засіб за допомогою якого вона має можливість стати ближчою до Господа. Така диференціація покаяння виникла у часи середньовіччя. У цьому розділі мова йтиметься про покаяння як чесноту та стан людини, що перебуває у каятті та його взаємозв'язок із молитвою¹.

¹ Фитцджеральд А. Д. Покаяние / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 774-777

Бажанов Н., архимандрит. Покаяние // Библейская энциклопедия. 2000.

URL: <https://azbyka.ru/otechnik/Nikifor/biblejskaja-entsiklopedija/3157> (дата звернення: 27.01.2021)

Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. Ч. 2. Х.: Майдан, 2019. С. 157

Початково, на нашу думку, необхідно з'ясувати чим відрізняється покаянна молитва від прохальної. Покаянна молитва - це та у якій людина просякнута усвідомленням своєї гріховності прохає у Господа простити гріхи і не карати за них. Покаянна молитва хоч і має певну спільність з прохальною, але усе ж відрізняється від неї, перш за все тим, що прохання у ній стосуються не потреб життя, а тільки прощення гріхів¹.

Святі Отці Церкви, подвижники благочестя, монахи постійно розкаювалися у своїх гріхах, проливали гіркі сльози за них, просили у Бога їх прощення та здійснювали чисельні покаянні молитви, пам'ятаючи, що тільки Господь Бог є безгрішним натомість усі без винятку люди за своєю природою унаслідок гріхопадіння прабатьків Адама і Єви від народження - грішники².

Яскравим прикладом такого способу життя є життя прп. Антонія Великого (близько 251 - близько 356 рр.)³. Невід'ємною складовою його духовного життя була молитва. Прп. Антоній Великий добре пам'ятав: (1) свою грішну природу, і те, що тільки Господь є святим і безгрішним, натомість усі люди грішні від народження; (2) близькість смерті; і (3) слова Ісуса Христа з яких Він почав Свою проповідь: «Покайтеся, бо наблизилося Царство Небесне...» (Мф. 4: 17), а тому протягом усього свого життя подвизався у покаянні, проливаючи, удень й уночі гіркі сльози за свої гріхи, не сподіваючись на порятунок⁴. Свт. Ігнатій (Брянчанинов) аналізуючи вищезгадану цитату з Євангелія від Матфія пише: «Господь зробив усе для нашого спасіння. Він примирих нас із Богом, приготував і здобув Царство Небесне, а тому для людей залишається одна робота - покаяння...»⁵.

¹ Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и ее значение в деле нравственного совершенствования. М.: Клин, 1999. С. 20-21

² Иустин Попович, преподобный. Собрание творений: в 4 т. / Гл. редкол.: А. И. Сидоров и др.; Паломник. Т. 2: Догматика православной церкви / Отв. ред. А. А. Зайцев, П. К. Доброцветов, П. Н. Роговой, И. М. Числов. М.: Паломник, 2006. С. 218, 227, 232, 235, 241, 433-434

³ Войтенко А. А. Антоний Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 2.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/116054.html> (дата звернення: 27.01.2021).

⁴ Преподобный Антоний Великий. Житие и послания. М.: ООО «Синтагма», 2010. С. 111

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. New York: Paulist Press, 1980. P. 79

⁵ Святитель. Игнатий (Брянчанинов). Поучение 1 в Неделю по Богоявлении о покаянии. Аскетическая проповедь. Т. 4 // Православная онлайн-библиотека «Святоотеческое наследие».

URL: http://www.biblioteka3.ru/biblioteka/ignatij_br/tom_4/txt01.html (дата звернення: 27.01.2021).

Незважаючи на тривалість подвигу (святий подвизався із 18 або 20 років, невдовзі після смерті його батьків, і до своєї смерті у віці близько 105 років), преподобний не уважав, що досяг чогось. Натомість він кожного дня починав свої труди так, немов, ще і не брався до них, виконуючи одну з настанов Апостола Павла (Фил. 3: 13). Щоб не лінуватися у покаянні преподобний заповідав своїм духовним чадам постійно пам'ятати про смерть, яка може прийти у коли-завгодно і майбутній суд після неї (1 Кор. 15: 31)¹.

Тож Житіє прп. Антонія Великого - надзвичайно важливе джерело з покаянної молитви. Воно містить значну кількість описів здійснення таких молитов, загальних правил щодо її творення, проте воно, майже, не має її зразків, на відміну від Житія прп. Пахомія Великого.

У «Житії прп. Пахомія Великого» (близько 292 - близько 346 рр.) містяться чисельні описи каяття і зразки покаянних молитов власне преподобного та інших єгипетських монахів III - IV ст. На початку монашого життя учителем і духовним наставником прп. Пахомія був старець Паламон. Досить цікавою є його покаянна молитва, до якої він удається під час однієї з трапез. Одного разу, підійшовши до їжі, яку приготував Пахомій, старець побачив масло у солі й ударивши себе по обличчю почав плакати, сльози були невід'ємною частиною покаяння і життя монахів, промовляючи слова: «Господь був розіп'ятий, а я буду їсти масло?». Вони наповнені щирим каяттям за гріх черевоугодства навіть попри те, що їжа, яку приготував його учень була надзвичайно скромною. Це пояснюється тим, що їсти масло не входило у звичку старця. Він узагалі його не уживав. Натомість як говорить сам Паламон звичайною його їжею були хліб і сіль, досить часто подвижники харчувалися попелом змішаним зі сіллю².

¹ Преподобный Антоний Великий. Житие и послания... С. 9, 21, 40

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. New York: Paulist Press, 1980. P. 31, 36-37, 45
Dunn M. Asceticism and monasticism, II: Western / The Cambridge History of Christianity Vol. 2. Constantine to c. 600 / Margaret M. Mitchell, Frances M. Young. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 648

Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика в исследованиях и памятниках. У истоков культуры святости. Памятники древнецерковной, аскетической и монашеской письменности. М.: Паломник, 2002. С. 16-17

² Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 191-193, 212, 229, 235-236, 247, 259, 262-264, 273 Ренье Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников... С. 79-80, 85-86
Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика... С. 20-21

Надзвичайно чудовим зразком покаянної молитви прп. Пахомія є молитва, яку він промовляв усю ніч після того як «справедливо розгнівався», але усе одно уважав це гріхом, на одного старшого брата (Див. додаток А. 1). У ній подвижник, скорблячи і проливаючи сльози, визнає перед Господом, що у ньому ще до сих пір живуть помисли плоті (це означає, що він живе по плоті), а вони є смертю і ворожістю проти Бога. За словами Апостола Павла, той хто так живе не може угодити Богу (Рим. 8: 5-8)¹. В іншій частині молитви святий щиро кається за свій справедливий гнів та просить помилувати його і не дати загинути. Далі він стверджує, що, якщо Господь не укріпить його, то він згрішить і стане підвладним нечистому. Також подвижник виражає віру у те, що Бог через свою милість до нього допоможе йому і він буде навчений як у подальшому вести праведний спосіб життя, щоб бути мудрим наставником для своєї пастви. Протягом своєї молитви святий мав звичай піднімати до неба руки й утримувати їх у такому положенні протягом певного часу для виснаження тіла (це було звичайною позою під час молитвослів'я серед монахів)². Досить цікавою є покаянна молитва якою молився до Господа авва Феодор (учень прп. Пахомія Великого) на могилі преподобного, під час труднощів, які супроводжували його, коли він разом із Орсісієм були начальниками монахів (Див. додаток А. 2). Молитва подвижника сповнена щирого благання до Бога, щоб Він відвідав його й укріпив, але, якщо звичайно на це буде Його воля. Святий говорить, що серед монахів примножилося недбальство і вони не роблять добра. Окрім цього авва прохає у Господа, щоб він не залишав їх навіть попри чисельні гріхи, устрашив їх, нагадавши про вічні страждання, та сподобив йти благим шляхом³.

¹ Під плоттю, за словами свт. Іоанна Золотоустого, які містяться у його 13 Бесідах на послання до римлян, слід розуміти не тіло і його сутність, а плотське і мирське життя сповнене розкоші, розпусти та земних, тлінних благ. Іоанн Златоуст, святий. 13 Беседа на послание к римлянам. Творения: в 12 т. Т. 9. СПб.: Изд. СПбДА., 1903. С. 646, 648

² Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте)... С. 197-198
Стюарт К. Молитва / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 733

Meeks W. Social and ecclesial life of the earliest Christians / The Cambridge History of Christianity Vol. 1. Origins to Constantine / Margaret M. Mitchell, Frances M. Young and K. Scott Bowie. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 168

³ Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте)... С. 212, 247, 285

Окрім значної кількості зразків покаянних молитов, які були проаналізовані, надзвичайно важливим для розуміння поняття покаянної молитви і покаяння у цілому є слова авви Феодора, які він говорить своїм учням, а також прп. Пахомія. Він стверджує, що той хто має покаяння, справжнє розуміння віри, а також необхідну ревність навіть, якщо і буде близьким до падіння, то Господь не дасть йому загинути, оскільки Він прагне від нас покаяння, а не смерті (Єзек. 18: 23). Тому це означає, що каятися у своїх гріхах під час земного життя ніколи не пізно, яким би тяжким гріх не був, а от після смерті людина уже не може цього зробити. Після того як душа залишає тіло вона проходить митарства, де демони представляють усі гріхи, які були учинені людиною (відповідно до митарства), а Ангели навпаки представляють усі добрі справи. Якщо гріх під час земного життя не був розкаяний, то він рахується, а, якщо ж був, то він не рахується під час проходження митарств. На цьому етапі людина уже нічого не може змінити¹.

Отже, «Житіє прп. Пахомія Великого» має важливе значення під час вивчення питань пов'язаних із проблематикою покаянної молитви. Воно містить досить значну, порівняно з «Житієм прп. Антонія Великого», кількість її зразків. Також у цьому творі детально описується як каялися подвижники і значення покаяння для духовного життя людини.

Надзвичайно важливим під час вивчення покаянної молитви є «Житіє прп. Павла Фівейського, першого пустельника» (перша половина III - 341 р.) авторства блж. Ієроніма Стридонського².

¹ Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте)... С. 281

² Павел Фивейский // Древо. Открытая православная энциклопедия.

URL: <https://drevo-info.ru/articles/1096.html> (дата звернення: 31.01.2021).

Фокин А. Р. Иероним Стридонский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 21.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/293730.html> (дата звернення: 31.01.2021).

На початку Житія міститься чудовий зразок покаянного плачу прп. Антонія Великого (Див. додаток А. 3). Під враженням від того, що житель пустелі - фавн, визнав проповідь Господа Ісуса Христа і попросив його помолитися спільному Господу, святий, ударяючи своїм жезлом у землю, у ньому говорив, що горе Александрії, оскільки вона замість Бога шанує різноманітні диковини і до неї зійшлися демони усього світу, а тварини натомість прикликають ім'я Христове.

Також у Житії святого подвижника ми можемо знайти ще один зразок покаянної молитви прп. Антонія, яку він здійснив після повернення від прп. Павла Фівейського під час зустрічі зі своїми учнями (Див. додаток А. 4). У ній преподобний уражений подвигами преподобного говорить, що він грішник і недостойний носити ім'я монаха¹.

У «Житії полоненого монаха Малха» (390 - 391 рр.) авторства блж. Ієроніма Стридонського міститься прекрасний приклад покаянної молитви монаха Малха (Див. додаток А. 5), який ослухавшись свого духовного наставника залишив Халкідонський монастир і потрапив у полон до бедуїнів. Він вдається до неї після того як його господар, а був він рабом, одружив його з рабинею і він повинен був провести з нею шлюбну ніч, порушивши при цьому обітницю цнотливості. Молитва сповнена каяття за своє самоуправство і не послух, що привели його до становища, коли він мав порушити дану Господу обітницю. У пориві каяття Малх запитує у своєї душі чи загинуть вони, чи переможуть; будуть чекати допомоги від Господа або устромлять у себе вістря власного спису?

Також монах говорить, що смерть його душі повинна бути страшніша ніж тілесна, а рабська цнота має своє мучеництво. У кінці молитви подвижник зазначає, що він буде для себе і гонителем, і мучеником. Малх під час здійснення молитви проливав сльози².

¹ Собрание сочинений блаженнаго Иеронима Стридонскаго: в 17 т. Т. 4. К.: Типография Керкер Е. Т., 1880. С. 5-6, 9, 48-49

² Фокин А. Р. Иероним Стридонский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 21.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/293730.html> (дата звернення: 31.01.2021).

Собрание сочинений блаженнаго Иеронима Стридонскаго: в 17 т. Т. 4... С. 48-49

Отже, «Життя прп. Павла Фівейського» і «полоненого монаха Малха» попри свій незначний обсяг є досить важливими під час вивчення покаянної молитви.

Серед творчого спадку прп. Єфрема Сіріна (близько 306 - 373 рр.) - богослова, поета, найвідомішого Отця Церкви родом із Сирії, ми можемо знайти покаянну молитву «Господи, и Владыко живота моего!», яка є однією з перлин покаянної творчості Отців Церкви. Її можна порівняти хіба що з «Великим покаянним каноном прп. Андрія Критського».

Про важливість цієї молитви свідчить той факт, що вона здійснюється протягом усього Великого Посту, за винятком субот та неділь. У ній ми просимо «Господа и Владыку живота нашего...», щоб Він не дав нам духа: (1) недбальства (один із коренів безнадійності); (2) безнадійності («уныния») (занепад духу, зневіра, туга, нудьга); (3) владолюбства (бажання володарювати, керувати. Один із коренів гордині); (4) марнослів'я (пустослів'я або багатослів'я). Натомість ми прохаємо, щоб Бог дарував нам чесноти: (1) «целомудрие» (як тілесну так і духовну непорочність); (2) смиренномудрість (смирення як найперший засіб від гордині, котра є найтяжчим гріхом); (3) терпіння, тобто уміння зберігати непохитність духу у тих обставинах, які цій непохитності перешкоджають; (4) любов (любов - основа усіх чеснот. На ній утверджується усе Священне Писання та Священне Передання)¹. У кінці молитви ми прохаємо Господа, щоб Він зіслав нам дар бачити власні гріхи та не засуджувати брата свого, оскільки засудження ближніх є найпоширенішою звичкою і проявом гордині, але можливість не засуджувати є одним із найбільших благ для людини (Мф. 7:1-5)².

Подальшого розвитку учення про покаянну молитву набуває у творах свтт. Григорія Богослова, Василя Великого й Іоанна Золотоустого (IV-V ст.).

¹ Брок С. Ефрем Сириянин // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 19.

URL: http://www.pravenc.ru/text/376984.html#part_7 (дата звернення: 31.01.2021).

Мень А., протоиерей. Практическое руководство к молитве // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: <https://azbyka.ru/prakticheskoe-rukovodstvo-k-molitve#n31> (дата звернення: 31.01.2021).

Войно-Ясенецкий Л., святитель. Толкование на молитву св. Ефрема Сирина. М.: Сибирская Благовонница, 2013. С. 3, 13, 16, 20, 30, 38-39, 49-50

² Мень А., протоиерей. Практическое руководство к молитве...

Войно-Ясенецкий Л., святитель. Толкование на молитву св. Ефрема Сирина... С. 55-56

Значна кількість відомостей щодо покаяння та покаянної молитви міститься у творах свт. Василя Великого (329/330-379 рр.). Святитель пише, що хто вірує у Господа нашого Ісуса Христа повинні розкаятися у гріхах, оскільки на необхідності покаяння наголошував у своїй проповіді Пророк, Предтеча і Хреститель Господній Іоанн та сам Ісус Христос, який почав свою проповідь із заклику до людей покаятися, оскільки наблизилося Царство Небесне (Мф. 4: 17). Також святий зазначає, що люди, які не каються після того як було проповідане Слово Боже будуть засуджені більше ніж ті, що не робили цього до Євангелія. За словами свт. Василя Великого, людина, що кається повинна гірко плакати за учинені гріхи (Мф. 26: 75) при чому робити це від чистого серця, зі щирістю, оскільки в іншому разі Господь не прийме лицемірного каяття. Людина, яка не щиро кається уподоблюється фарисеям. Під час покаяння святий радить не забувати навіть найменші свої проступки, провини, оскільки не має не значних гріхів. Кожен малий гріх стає основою для більшого. Тому під час Таїнства покаяння чи покаянної молитви необхідно пригадувати найменші свої гріхи¹.

В автобіографії свт. Григорія Богослова (325/330 - 389/390 рр.) ми можемо знайти вказівку на необхідність виконувати Божі заповіді, серед яких перебування у молитовному бдінні та покаянному плачі. Також святий зазначає, що він, у той час, коли його оточення (знайомі) догоджали імператору з метою здобути його схильність, він віддав своє життя покаянню та Господу. На життя свт. Григорія Богослова випали надзвичайно важкі випробування, проте він не здавався, не ремствував, не припиняв каятися у гріхах, пам'ятаючи, що земна слава та багатство - тлінні блага, натомість вічне життя, як найвищий дар, можна отримати лише постійно проливаючи сльози за свої гріхи. Святитель благодарив Господу та славив Його святе ім'я за ті випробування, які Він зіслав на нього².

¹ Симфонія по творенням святителя Василя Великого. М.: Дарь, 2008. С. 2, 297-299
Стюарт К. Молитва... С. 734

² Алфеев И., епископ. Григорий Богослов // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 12.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/Григорий%20Богослов.html> (дата звернення: 31.01.2021).

Святитель Григорий Богослов. De Vita Sua (Стихотворение, в котором святой Григорий пересказывает свою жизнь). М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2010. С. 99, 115

Необхідно також зазначити, що свт. Григорій Богослов є автором чисельних віршів на покаянну тематику. Вони проникнуті надзвичайним покаянним духом та глибиною духовного досвіду. Особливої уваги заслуговує «Покаянна пісня наприкінці життя»¹. У ній автор, незважаючи на свої надзвичайно значні заслуги перед Церквою та подвиги, сумує через свої гріхи. Святий не сподівається успадкувати Царство Небесне. Він пише, що гідний тільки пекла та боїться предстати перед Творцем у день Його суду у гріхах, які називає «тернами та гронами гоморрськими», проте необхідно зазначити, що свт. Григорій Богослов у цій пісні також прохає милосердного Бога, щоб Він дав йому можливість провести у спокої решту життя².

Свт. Іоанн Золотоустий (середина IV ст. - 407 р.) у своїх роботах надзвичайно детально аналізує усі питання пов'язанні з проблематикою покаяння та покаянної молитви³.

За словами свт. Іоанна Золотоустого, демони надзвичайно бояться, щоб людина почала каятися у своїх гріхах, оскільки той хто зробив багато зла і почав каятися, робитиме це з надзвичайною ревністю, тому що він усвідомив свої гріхи і вже намагатиметься їх не повторювати. Через це демони усіляко перешкоджають людині стати на шлях каяття. Тому почати розкаюватися у гріхах є надзвичайно важко. Покаяння робить душу чистішою за золото. Проте воно не вимірюється часом. Не можна сказати, що людина очистилась від гріхів, відвідавши певну кількість разів сповідь або молившись Господу про прощення певний час. Він зазначає, що ця думка є докорінно не правильною, оскільки цінність покаяння вимірюється не часом, а душевним станом (схожу думку ми можемо знайти у «Житті прп. Антонія Великого»). Святитель закликає нас не впадати у відчай через наші гріхи. він пише, що, перш за все потрібно визнати свою гріховність і назвати себе грішником, а потім необхідно лише прийти до

¹ Григорий Богослов, святитель. Покаянная песнь при конце жизни // Творения: в 6 т. Т. 5. М.: Типография Семена, 1847. С. 34-35

² Так само. С. 34-35

³ Казачков Ю. А. Иоанн Златоуст // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/540881.html> (дата звернення: 31.01.2021).

Церкви і щиро покаяться перед Богом, та припинити грішити, оскільки, за його словами, не має такого гріха якого б не пробачив нам Господь. Яскравим підтвердженням цих слів є приклади митаря, розбійника, блудниці. Вони від щирого серця покалися та зненавиділи гріх й отримали прощення, незважаючи на те, що їх гріхи були дійсно надзвичайно тяжкими. Проте святий зазначає, що покаєння має користь і сенс лише доки людина жива. Після смерті воно марне. Свт. Іоанн Златоустий також пише, що покаєння - не єдиний шлях очищення від гріхів. Іншими способами завдяки яким людина має можливість покаятися є: (1) смиренномудрість; (2) милостиня; (3) молитва; (4) піст; (5) плач за власні гріхи; (6) їх засудження; та (7) відпущення ближнім¹.

Також варто зазначити, що для покаєння і покаєнної молитви є підходящими будь-який без винятку час і місце. До нього, на думку святого, приводить страх смерті (мається на увазі не фізична смерть, а духовна) та вічних мук. Початком покаєння є піст, а живильним джерелом милостиня, оскільки без неї воно є мертвим. Без нього не можливо успадкувати Царство Небесне².

Отже, однією з найважливіших складових духовного життя кожної віруючої людини, за словами свт. Василія Великого, має бути покаєння. Найтяжче для людини у справі покаєння є його початок, оскільки демони намагаються усіляко завадити їй почати робити це. Для нього є підходящим будь-який час. Запорукою прощення гріхів є щирість людини під час каяття, оскільки лицемірне покаєння робить людину подібною фарисеям. Надзвичайно важливим під час покаєння є пригадування найменших гріхів, тому що не існує великих і не великих гріхів.

¹ Іоанн Златоуст, святий. Увещання к Феодору Падшему. Увещание 1 // Творения: в 12 т. Т. 1. СПб.: Изд. СПбДА., 1895. С. 5, 8-9, 11, 27

Іоанн Златоуст, святий. Беседы о покаянии. Беседы 2, 3 // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 314, 317, 319, 323, 327

Іоанн Златоуст, святий. Беседы о бесилии диавола. Беседа 2 // Творения: в 12 т. Т. 2... С. 293

Іоанн Златоуст, святий. Толкование на святого Матфея Евангелиста. Беседа 67 // Творения: в 12 т. Т. 7. СПб.: Изд. СПбДА., 1901. С. 688

Фитцджеральд А. Д. Покаяние... С. 775

Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. Ч. 2... С. 182

² Іоанн Златоуст, святий. Беседы о покаянии. Беседа 7 // Творения: в 12 т. Т. 2... С. 369

Іоанн Златоуст, святий. Толкование на святого Матфея Евангелиста. Беседа 11 // Творения: в 12 т. Т. 7... С. 113

Іоанн Златоуст, святий. О честном кресте // Творения: в 12 т. Т. 8. СПб.: Изд. СПбДА., 1902. С. 860

Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви. Пер. с ит., сверенный с фр. оригиналом Н. Костомаровой, под ред. свящ. В. Зелинского. М.: Дарь, 2011. С. 335-338, 355-356

Кожен гріх - це шлях до духовної смерті. У цьому контексті необхідно зазначити, що не має гріхів яких би не пробачив Господь Бог, якщо звісно покаяння буде щирим, а тому не потрібно зневірюватися. Чудовий приклад справжнього, істинного розкаяння подає нам свт. Григорій Богослов у своїй автобіографії та у значній кількості творів на покаянну тематику його авторства. Проте покаяння - не єдиний засіб завдяки якому можна здобути очищення гріхів.

У творах прп. Іоанна Кассіана Римлянина (IV - V ст.) ми можемо знайти учення про молитву авви Ісаака Скитського¹. Святий приділяє значну увагу проблемі молитви у цілому та покаяній зокрема. Також він пропонує власну класифікацію молитов, спираючись на Священне Писання (Перше послання Апостола Павла до Тимофія).

Авва Ісаак виділяє чотири «види» молитов: (1) молитви (на нашу думку, автор найімовірніше має на увазі покаянну молитву); (2) моління (молитва обітниця); (3) прохання; (4) благодаріння (1 Тим 2, 1).

Святий закликає, словами Апостола Павла, перш за все здійснювати молитви-покаяння, тобто каятися у гріхах. Молитва-покаяння, за словами авви, - це умилоствлення за свої гріхи. За допомогою неї людина прохає про прощення власних беззаконь. Така молитва народжується від пам'ятування про свою гріховність².

У «Повісті про убитих Святих Отців у Синаї та Райфі» (опис першого побиття) Аммонія Мніха ми можемо знайти чудовий приклад покаяної молитви, яку творив один із подвижників, коли не удостоївся мученицької смерті (Див. додаток А. 6). Монах здійснював її, проливаючи гіркі сльози. Він був сповнений невимовного каяття у своїх гріхах та суму, що не сподобився мученицької кончини разом із іншими братами³.

¹ Фокин А. Р. Иоанн Кассиан Римлянин // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471291.html> (дата звернення: 03.02.2021).

² Иоанн Кассиан Римлянин. Писания. М.: АСТ, 2000. С. 401-402, 404

³ Димитрий Ростовский, святитель. Первое избиение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых (Житие 51). 14 Января // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/51 (дата звернення: 03.02.2021).

Життя палестинських святих IV - VI ст. авторства Марка Диякона і Кирилла Скіфопольського є важливим джерелом під час вивчення покаянної молитви.

У «Житті свт. Порфирія, єп. Газького» (393 - 421 рр.) ми можемо знайти зразок покаяння декількох людей, які знаходилися у ересі Манента¹.

У Житті, одного з основоположників палестинського монашества, - прп. Євфимія Великого (377 - 473 рр.) міститься важлива настанова для тих, хто приступає до Святої Євхаристії. Згідно неї людина, яка приступає до Таїнства повинна перш за все очиститися покаянням. Окрім цього у творі можна знайти приклад каяття Кіріка, який неправдиво клявся біля раки святого і справедливо був покараний за це для того, щоб облагородити інших².

У «Житті прп. Савви Освяченого» (439 - 532 рр.) ми можемо знайти декілька чудових зразків покаянних молитов як самого святого так й інших палестинських подвижників відомості про життя яких знаходяться у цьому творі.

Одним із таких зразків є покаянна молитва прп. Савви Освяченого до якої він удався невдовзі після того, коли варвари, яким він урятував життя у пустелі, принесли йому дари (Див. додаток А. 7). Схожа молитва міститься у «Житті прп. Павла Фівейського». У ній святий подвижник говорить, що горе йому, оскільки варвари котрим він учинив незначну послугу відплатили йому багатими дарами. Натомість люди, яким Господь Бог повсякчас посилає незліченні блага, щедроти і дари, проводять своє життя у недбальстві та не намагаються благоугоджати Богу виконанням Його заповідей тощо³.

¹ Палестинський патерик: в 22 вып. Вып. 5: Житие и подвизание иже во Святых отца нашего Порфирия, епископа Газскаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1895. С. 68

² Ванькова А. Б. Евфимий Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 17.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/187761.html> (дата звернення: 04.02.2021).

Палестинський патерик: в 22 вып. Вып. 2: Житие иже во Святых отца нашего Евфимия Великаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1898. С. 52-53, 93

³ Шелудченко Ю. В. Савва Освященный (439-532 гг.) и монастыри иудейской пустыни в изображении Кирилла Скифопольского // Via in tempore. История. Политология. 2020. Т. 47. № 1. С. 54

Палестинський патерик: в 22 вып. Вып. 1: Житие преподобнаго отца нашего Саввы Освященнаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1885. С. 16-17

У Житії також міститься чудовий зразок покаяння подвижника Якова, який прогнівив Господа членушкодженням. Після здійснення гріха Яків, виконуючи заповідь прп. Савви Освяченого, протягом тривалого часу знаходився у цілковитій самоті у келії, проливав сльози і каявся за учинений гріх.

Досить цікавим прикладом справжнього покаяння є спосіб життя подвижника Афродісія. У Житії стверджується, що він протягом 30 років, дотримуючись настанови, яку йому дав прп. Савва Освячений жив у себе у келії не залишаючи території Лаври, надзвичайно суворо постував, а також каявся. Його нічний плач був таким, що заважав спати тим, хто жив у сусідніх келіях¹.

Отже, Житія палестинських подвижників IV - VI ст. є досить важливими джерелами під час вивчення проблем пов'язаних із покаянною молитвою та містять значну кількість її зразків.

Важливою агіографічною пам'яткою кінця IV - початку V ст. для вивчення проблематики покаянної молитви є «Історія єгипетських монахів»².

У «Розповіді про життя Іоанна» ми можемо знайти чудовий приклад покаяння, який описує святий. Він говорив, що чув про одного чоловіка, який вів надзвичайно негідний спосіб життя, проте завдяки милосердю Господа став на шлях істини. Він утік до погребальної печери і там удень та уночі проливав потоки сліз за учинені гріхи, не сміючи підняти очей до неба та промовити слово. За словами святого, з печери було чути лише плач, ридання та постійні зітхання подвижника. У цьому ж Житії міститься ще один зразок покаянної молитви одного подвижника, який досяг у своїх подвигах надзвичайної висоти, але через марнославство і гординю пав, проте Господь не залишив його і напоумив. Після того як монах завдяки Божій допомозі зрозумів глибину свого падіння він почав щиросердечно каятися, невпинно плачучи³.

¹ Палестинський патерик: в 22 вып. Вып. 1: Житие преподобнаго отца нашего Саввы Освященнаго... С. 62, 66

² Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию. Х.: Майдан, 2018. С. 73, 91, 295
Филиппов И. С. Руфин Аквилейский // Большая российская энциклопедия. 2015. Т. 29.
URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/3522996 (дата звернення: 04.02.2021).

³ Пресвитер Руфин. Жизнь пустынных отцов. М.: Клин, 2002. С. 73-76, 76-80

У пориві каяття подвижник гучно промовляв слова зі Псалмів та інших місць Священного Писання. Він говорив, що якби Господь не допоміг йому, то падіння було б цілковитим, а його душа потрапила до пекла (Пс. 93: 17). Далі монах стверджує, що він загруз у злі і ледве не загинув, але при цьому не залишив повелінь Божих (Пс. 118: 87). В іншій частині покаянної молитви подвижник говорить, що на ньому збулися слова зі Священного Писання (Притч. 18: 19). Решту свого життя, після цих подій, монах проводив у плачу і риданні, проте такої самої висоти досягти він уже не зміг. У подальшому монах був змушений добувати харчування трудами своїх рук, хоча раніше йому усю необхідну їжу приносив Ангел Господній.

У «Розповіді про пресвітерів Копрія і Патермуфія», що міститься у цьому патерику, описується життя одного монаха, який нерадиво подвизався, проте на смертному одрі, зрозумівши усю тяжкість своїх гріхів, прохав, щоб Бог йому дав трохи часу для покаяння. І Господь змиловився над ним, надавши йому цілих три роки. До самої смерті він подвизався з надзвичайною ревністю, постійно каючись перед Господом у власних гріхах¹.

Отже, «Історія єгипетських монахів» містить значну кількість описів покаяння і зразків покаянної молитви єгипетських подвижників IV - V ст.

Прп. Палладій, єп. Єленопольський (IV - V ст.) - один із найвідоміших агіографів, автор «Лавсаїку», описує у ньому життя подвижників, які проводили своє життя у покаянні².

Яскравий приклад каяття ми можемо знайти у «Житті прп. Макарія Александрійського», який убивши комара, розкався у тому що помстився за себе та визначив собі покарання. Святий протягом шести місяців перебував біля болота оголеним, каючись в учиненому гріхові.

¹ Пресвітер Руфин. Жизнь пустынных отцов... С. 80-81, 118-119

² Аверинцев С. С. Палладий Еленопольский // Памятники византийской литературы IV - IX вв. М.: Изд-во. Наука, 1968. С. 120-121

У «Розповіді про Мойсея Ефіопа» автор пише про ватажка групи розбійників якого Бог направив на шлях істинний та дарував сльози покаяння. Після того як цей розбійник припинив займатися розбоєм і пішов у монастир, він до своєї смерті постійно каявся, возносячи Усеблагодому Господу, який дав Йому шанс спасти свою душу, покаянні молитви і проливав сльози. Схожі описи покаяння містяться у «Сказанні Авви Іоанна, про брата, що покався» та «В іншому сказанні Іоанна про падшого та того, хто покався» (ці історії описані також в «Історії єгипетських монахів» Руфіна Аквілейського). Чудовий приклад істинного покаяння міститься у «Розповіді про Олімпіаду». Автор пише, що вона усе життя проводила у постійному картанні себе за свої чисельні гріхи та їх оплакуванні.

Необхідно зазначити, що святі подвижники за прикладом прп. Антонія Великого, незважаючи на значну тривалість своїх подвигів та каяття, уважали себе найбільшими грішниками серед усіх. Вони своїм прикладом виконували заповідь Апостола Павла, який закликав починати власні труди кожного дня так, начебто, ще і не брався до них (Філ. 3: 13)¹.

Отже, «Лавсаїк» Палладія, єпископа Єленопольського (IV - V ст.) є надзвичайно важливим джерелом під час вивчення проблем пов'язаних із молитвою у цілому і покаянною зокрема. У цьому патерику містяться чисельні описи покаяння і покаянної молитви єгипетських подвижників різних часів. Їх покаяння виражалося не тільки у формі молитви, а також у різного роду покараннях, які монахи накладали на себе, плачу тощо.

Відомості про життя подвижників благочестя, які подвизалися, переважно, у Скиту, Синаї і Палестині протягом IV - VI ст., а також щодо покаянної молитви ми можемо знайти в «Алфавітному (Давньому) патерику»².

¹ Палладий Елеонопольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 72-73, 91-92, 167-168, 175-176, 351

Пресвитер Руфин. Жизнь пустынных отцов... С. 73-81

Meyer R. T. Palladius, the Lausiac History. New York: Newman Press, 1964. P. 58-59, 67-70

² Войтенко А., Сидоров А. Aporhthegmata Patrum // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 3.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/75770.html> (дата звернення: 05.02.2021).

У «Розповіді про авву Аммона» написано, що на прохання брата сказати йому повчальне слово він відповів, щоб подвижник мав такі самі думки, котрі мають злочинці, що перебувають у в'язниці, а також був у постійному очікуванні судді, проливаючи сльози. Він дає брату чудовий приклад покаянної молитви у якій головною темою є пам'ятання про майбутній суд Христовий (Див. додаток А. 8). В іншому розділі патерика ми можемо знайти вказівку авви Євагрія на необхідність постійно пам'ятати про смерть, пекло та рай, оскільки повсякчас тримаючи у пам'яті блаженства праведників та муки грішників, людина не згрішить, а, якщо і зробить це, то буде щиро каятися. Інший прекрасний зразок покаянного молитвослів'я міститься у «Розповіді про авву Ісаю» (Див. додаток А. 9). У ній авва говорить, що горе йому, оскільки він сповнений чисельних гріхів і недостойний предстати перед Господом і святими Його, проте разом із цим він кається у них.

У розповіді про Нітрійських старців і Макарія, святий говорить, що необхідно плакати, проливати сльози до тих пір поки живі, оскільки після смерті сльози будуть палити їх плоть. У «Розповіді про авву Мойсея» зазначається, що подвижник стверджував, що, якщо ми піддаємося страстям, то потрібно не лінуватися каятися й оплакувати себе до того часу, коли їх не настигне плач судний. Також він говорив, що завдяки сльозам людина досягає чеснот і сподобляється прощення гріхів, проте разом із цим необхідно остерігатися марнославства і гордині, яка може згубити усі труди на духовній ниві¹.

У «Розповіді про авву Пімена» ми можемо знайти настанову святого щодо покаяння монахам. Вона полягає у тому, що монах повинен плакати, немов, жінка, що втратила свою родину та умертвити усі бажання плоті. В інакшому випадку він не може називатися монахом². Отже, подвижники подвизалися у постійних молитвах, покаянні, проливаючи при цьому гіркі сльози за свої гріхи та, уважаючи себе недостойними вічного життя. Вони заповідали тим, хто

¹ Древний патерик изложенный по главам. М.: Изд. Афонского Русского Пантелеимонова монастыря, 1899. С. 19-22

² Так само. С. 22

прагнув істинного покаяння тримати у своїй пам'яті день Страшного Суду Христового, страждання грішників та блаженства праведників.

У творчості свт. Григорія Великого (Двоєслова) (близько 540 - 604 рр.) ми можемо знайти чисельні приклади покайних молитов та вказівки на необхідність їх здійснення¹.

Для святого взірцями істинного покаяння та надії є приклади: (1) Апостола Петра (Він тричі зрікся Ісуса Христа, проте згадавши слова Учителя, у яких Він передбачив це, щиро розкався та проливав гіркі сльози за свій учинок (Мф. 26: 69-75)); (2) розбійника, який перебував разом із розіп'ятим Ісусом на хресті (він істинно розкався у власних гріхах та прохав у Господа, щоб Той пом'янув Його у Царстві Небесному (Лк. 23: 39-43)); (3) Марії Єгипетської, яка будучи блудницею з юних літ, розкалася і почала вести надзвичайно благочестивий, подвижницький спосіб життя у Йорданській пустелі, постійно каючись за свої гріхи, до самої смерті.

Окрім цього святитель закликає не відчаюватися у випадку, якщо ми учинили гріх, натомість брати приклад з Апостола Петра, розумного розбійника та прп. Марії Єгипетської, проливаючи сльози покаяння. Тоді Господь пробачить наші злодіяння, оскільки, за словами святого Григорія Великого, Він охоче забуває, що ми були грішними².

У «Лузі духовному» блж. Іоанна Мосха (середина VI ст. - 619 або 634 рр.) і Софронія I, Патріарха Єрусалимського (близько 550 - 638 рр.) ми можемо знайти чисельні вказівки на необхідності каятися у гріхах, описи покаяння і зразки покайних молитов³.

¹ Фокин А. Р. Григорий I Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 12.

URL: http://www.pravenc.ru/text/166740.html#part_6 (дата звернення: 06.02.2021).

² Пред очами Божиими (Составлено по творениям свт. Григория Двоєслова). М.: Православное братство святого апостола Иоанна Богослова, 2013. С. 52-54

Житие преподобной Марии Египетской, читаемое Великим Постом в Свято-Троицкой Сергиевой лавре. Сергиев-Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. С. 9-12

³ Бронзов А. А. Иоанн Мосх // Православная богословская энциклопедия. 1905. Т. 6.

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Bronzov/yoann-moskh/ (дата звернення: 06.02.2021).

Ким С. С. Иоанн Мосх // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <https://www.pravenc.ru/text/471388.html> (дата звернення: 06.02.2021).

У «Розповіді про авву Фалалея» ми можемо знайти чудові слова подвижника (подвизався в іноцтві протягом 60 років і постійно плакав) щодо значення людського життя, які він говорив своїм духовним чадам. Святий стверджував, що: «Бог дав нам час земного життя для покаяння, а тому буде вимагати суворого звіту про нього». Окрім цього згідно відомостей, які містяться про святого в «Історії Боголюбців» блж. Феодорита Кірсського ми також дізнаємося, що він придумав для себе покарання (сидіння у зігнутому положенні) для того, щоб покарати себе за чисельні гріхи і таким чином зменшити для себе кару після смерті. У «Розповіді про життя авви Софронія воска і настанови Міни, ігумена кіновії Северіана» авва Міна говорив братії, що для того, щоб заслужити вічне життя потрібно каятися. Вік, у цьому відношенні, на його думку, не відіграє ролі.

У цьому патерику ми можемо знайти прекрасний зразок покаянно-прохальної молитви - «Господи помилуй!», яка є: (1) найдавнішою молитвою у якій ми прохаємо у Господа зіслати на нас Його милість та каємось у своїх гріхах; (2) коротким варіантом Ісусової молитви; та (3) однією з найбільш поширених молитовних аккламацій у богослужінні християнської Церкви. Варіанти цієї молитви ми можемо знайти у язичницьких релігійних пам'ятках¹.

За словами святого праведного Іоанна Кронштадтського, які наводить ієромонах Іов (Гумеров), ця молитва б'є по нашій гордості і спричиняє відчуття смирення, яке основа усіх християнських чеснот. Він називає її найнеобхіднішою для грішника та диханням його душі. Хто говорить її часто і від щирого серця є духовно живим та здоровим, а хто не робить цього смертельно хворий (духовно), або уже помер. У цих словах святого розкривається увесь зміст та значення цієї молитви для нашого духовного життя².

¹ Блаженный Иоанн Мосх. Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 120, 238, 145, 172, 283

Феодорит Кирский, блаженный. История Боголюбцев. М.: Паломник, 1996. С. 279-280

Бернацкий М. М. Господи помилуй // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 12.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/166337.html> (дата звернення: 06.02.2021).

² Гумеров И., иеромонах. В чем заключается смысл повторения молитвы «Господи, помилуй» 3 раза, 12 и 40 раз? // Православие.ru

URL: <https://pravoslavie.ru/33077.html> (дата звернення: 07.02.2021).

Отже, «Луг духовний» є надзвичайно важливим джерелом під час вивчення проблем пов'язаних із покаянною молитвою. Він містить значну кількість її зразків та описів покаяння у цілому. Окрім цього у творі ми можемо знайти одну з найдавніших і найпоширеніших молитов такого типу - Господи помилуй!

Преподобний Іоанн, ігумен святої гори Синайської - визначний подвижник VI - VII ст. Він у своєму творі «Листвиця» описує життя подвижників, що подвизалися у Синайському монастирі. Цей твір є надзвичайно важливим джерелом під час вивчення молитви, оскільки автор, описуючи боротьбу з гріхами, одне з головних місць відводить покаянню та покаянній молитві¹.

Преподобний пише, що покаяння – відновлення хрещення, угода з Богом про виправлення життя, постійне «відкидання» («отвержение») тілесної утіхи, самозасудження і піклування про себе, яке вільне від зовнішнього піклування, очищення совісті тощо. Прп. Іоанн Листвичник також називає покаяння - примиренням із Господом через здійснення добрих учинків, які є противниками гріхам².

Значна кількість прикладів таких молитов міститься у п'ятому слові твору. Монахи, каючись у гріхах говорили: «Уви, уви! Горе мені, горе мені! праведно, праведно! пощади, пощади, Владико!», а деякі, за його словами, казали: «Помилуй, помилуй», «Прости, Владико, прости, якщо можливо!» або «Знаємо, знаємо, що ми дійсно гідні усілякого страждання і томління...» (Див. додаток А. 10)³.

Отже, «Листвиця» є надзвичайно важливим джерелом під час вивчення проблем покаяння і покаянної молитви, оскільки вона є свого роду керівництвом по благочестивому життю, яке склав прп. Іоанн. Також вона містить чисельні описи того як каялися святі подвижники і зразки їх покаянних молитов.

¹ Шленов Д., ігумен, Кордочкин А., священник. Іоанн Лествичник // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471351.html> (дата звернення: 07.02.2021).

² Іоанн Лествичник, преподобный. Лествица, возводящая на небо. Изд. 6-е. М.: Дарь, 2013. С. 121-122

³ Так само. С. 125-127

Важливі відомості, щодо покаянної молитви містяться у творах відомого аскета й Отця Церкви прп. Ісаака Сіріна (друга половина VII - перша половина VIII ст.).

Святий зазначає, що покаяння та покаянна молитва - ліки, що були дані нам Господом для повсякчасного оновлення та зцілення. За словами святого, ми повинні каятися у гріхах не періодично, час-від-часу. Необхідно постійно пам'ятати, що ми маємо потребу у покаянні. Воно є універсальним засобом для кожного з нас. Преподобний називає його тією чеснотою у якій не можливо досягнути досконалості. Вона однаково потрібна як грішнику так і праведнику¹.

Прп. Ісаак Сірін дає декілька визначень терміну покаяння, серед яких особливої уваги заслуговує його характеристика, як наближуючого до Бога, неослабного прохання про прощення минулого та мольба про збереження майбутнього. У цьому контексті митрополит Іларіон (Алфеев) виділяє декілька особливостей, які характеризують покаяння, згідно цього визначення: (1) покаяння - молитва перед обличчям Бога через яку людина наближається до Творця, а не тільки переживання учинених гріхів наодинці зі собою; (2) покаяння - думка про минуле, зречення гріхів минулого та каяття у них; (3) покаяння - зверненість у майбутнє та бажання зберегти його неоскверненим гріхом. Святий як і прп. Іоанн Листвчник називає покаяння другим хрещенням. У цілому таке його визначення є традиційним для східної патристики².

Отже, через покаяння відбувається примирення людини з Богом. Від людини вимагається каяття в учинених гріхах, рішучість зберігати себе від них у майбутньому, а також молитовне предстояння перед Богом із проханням про помилування. Натомість від Бога приходять прощення, яке воз'єднує людину з Ним та долучає її Божественній Любові.

¹ Алфеев И., митрополит. Духовный мир преподобного Исаака Сирина. М.: Изд-во. Московской Патриархии Русской Православной Церкви, 2017. С. 4, 204-205

² Так само. С. 205-206, 209

Найбільш яскравим виразом каяття, покаянної молитви є «Великий канон преподобного Андрія Критського», якого Свята Православна Церква називає, «преизряднейшим тайником покаяния».

Канон із грецької мови у переносному значенні - правило, зразок. У Православному богослужінні канонами називаються твори, складені за установленими правилами, що пов'язані як із формою так і змістом. Канон складається з дев'яти пісень кожна з яких починається ірмосом (у перекладі означає сплетіння, зв'язок) та має декілька тропарів. Кожен ірмос пов'язаний із однією з дев'яти біблійних пісень із яких він має запозичення. У свою чергу ірмос – зразок для наступних тропарів: за наспівом, кількістю і розміщенням слів¹. Досить часто ірмос задає і спрямування змісту для тропаря. Більшість канонів складаються з восьми пісень, але є такі у яких присутні дев'ять (деякі Великопісні канони).

За своїм зовнішнім складом «Великий канон прп. Андрія Критського» за винятком свого обсягу та дев'яти пісень, замість восьми, у всьому збігається з іншими канонами. Початково він мав двісті сорок тропарів, але з часом Церква додала ще сорок на честь його автора та прп. Марії Єгипетською. Звичайний канон складається близько з тридцяти тропарів². Великий канон, за словами протопресвітера О. Шмемана – покаянний плачем, що розкриває безодню гріха. Він пронизує душу відчаєм, каяттям і надією. Святий Андрій Критський зумів поєднати образи Адама і Єви, раю і падіння перших людей, патр. Ноя і Потоп, Обітованню землю та Ісуса Христа з Церквою. Метою канону є виявити перед кожною людиною гріх і цим спонукати до каяття, але заклик виражено не у визначеннях, а у спогляданні біблійної історії. Канон відновлює духовне світосприйняття у середині якого покаяння стає можливим знову. Розуміння Великого канону можливе лише за умови глибоко знання Біблії і значення образів, які вона містить³.

¹ Великий канон преподобного Андрея Критского. М.: Ковчег, 2012. С. 4-5

² Так само. С. 4-5, 7, 10

³ Шмеман А., протопресвитер. Великий пост. М.: Московский рабочий, 1993. С. 59-63

Отже, покаяння, за словами Святих Отців Церкви, - друге хрещення, ліки, які були дані людям самим Господом Богом для постійного оновлення та зцілення. Воно є однією з найголовніших складових духовного життя людини, оскільки через нього відбувається її примирення з Богом. Існує значна кількість його форм, серед яких найпоширенішими були і залишаються такими у наш час: молитва, піст, милостиня, плач за свої гріхи, смиренномудрість, відпущення гріхів іншим, різного покарання тощо. Покаянна молитва і покаяння у цілому були невід'ємною частиною життя монахів і мирян. Вони проводили усе життя каючись у гріхах, при цьому пам'ятаючи, що людина грішна від народження, а безгрішний тільки Господь. Найяскравішими зразками життя проведеного у постійному покаянні є приклади засновників відлюдницького та кіновійного монашества у Єгипті (прпп. Павло Фівейський, Антоній та Пахомій Великі) і палестинського монашества (прп. Іларіон Великий), а також прп. Марії Єгипетської, яка з бездні гріха піднялася до вершини святості. Відомості про них містяться у їх Житіях. Ці та інші агіографічні твори - важливе джерело під час вивчення покаянної молитви у культурі Візантії протягом IV – останньої третини VII ст. Вони містять надзвичайно значну кількість зразків покаянних молитов. Окрім цього у них ми можемо знайти чисельні описи того як каялися монахи і миряни у власних гріхах. Вони проливали гіркі сльози до самої смерті, не сподіваючись навіть на порятунок. Подвижники не уважали, що чогось досягли своїми трудами навіть після багатьох років подвизання. Натомість вони постійно смирилися і боролися з марнославством і гординею, які могли погубити усю їхню роботу. У цьому контексті є показовим приклад прп. Антонія Великого, який провів у тяжких трудах понад вісімдесят років. Окрім цього подвижники закликали духовних чад каятися у своїх гріхах не періодично, час-від-часу, а постійно. Найважчим у справі покаяння, за словами Святих Отців, є його початок. Потрібно повсякчас пам'ятати, що ми маємо потребу у покаянні, а також те, що зробити це можливо лише під час земного життя, а після смерті уже ні. Покаяння - універсальний засіб для кожного з нас. Це та чеснота у якій не можливо досягнути досконалості. Воно однаково потрібне як грішнику так і

праведнику, не залежно від віку. Тому потрібно якомога частіше каятися і возносити Господу покайні молитви. Окрім цього на основі аналізу джерел і літератури ми можемо виокремити покайну молитву в окремий тип молитов, який займає перше місце у їх класифікації. Це обумовлене тим, що покайня є найголовнішою справою для людини, без нього не можливо досягти успіхів у духовному житті й отримати вічне життя.

РОЗДІЛ 4

БЛАГОДАРСТВЕННО-ХВАЛЕБНА МОЛИТВА В АГІОГРАФІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ВІЗАНТІЇ

Наступним типом молитви є благодарственно-хвалебна. Молитвами благодаріння або хвальби можуть називатися усі у яких виражається подяка чи хвальба Господові, Пресвятій Богородиці, Небесним силам Безплотним, святим. Саме через це досить значна кількість молитов поєднує у собі риси прохання, благодаріння, хвальби та покаєння. Як зазначає о. Т. Шпідлік, у Біблії хвала й удячність поєднуються у спільному русі душі. Він зауважує, що хвала є формою удячності, оскільки в івриті не має слова «дякую». У семітських мовах удячність виражається хвалою і прославлянням даруючого, що знаходить підтвердження у численних «благословіннях» східних Літургій. Окрім цього необхідно зазначити, що Євхаристія (одне зі семи Таїнств у християнстві), яку установив Ісус Христос під час свого земного життя, у перекладі з давньогрецької означає удячність, благодаріння¹.

Підставою необхідності повсякчасного благодаріння і хвальби Бога є той факт, що людина сама по собі нічого не може, нічого не має й усім зобов'язана Богу, перш за все життям. Бог дав нам життя і так само посилає нам по своїй Божественній Любові усе те, що потрібне для нього. Усе, що нас оточує Господь створив для блага і користі людей. На необхідності надавати Богу благодаріння і хвальбу також неодноразово наголошується у Священному Писанні (Пс. 49: 14-15, Флп. 4: 6, Кол. 3: 17, 1 Фес. 5: 18). Окрім цього свт. Філарет Московський писав, що той хто не благодарить Господа чинить злісну несправедливість стосовно Нього².

¹ Шпидлік Т. Молитва согласно преданию восточной церкви. Пер. с ит., сверенный с фр. оригиналом Н. Костомаровой, под ред. свящ. В. Зелинского. М.: Дарь, 2011. С. 77

Вейсман А. Д. Греко-русский словарь. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2006. С. 563

² Слободской С., протоиерей. Закон Божий. Руководство для семьи и школы со многими иллюстрациями. Почаев: Издание Свято-Успенской Почаевской лавры, 2012. С. 15, 21-22

Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и ее значение в деле нравственного совершенствования. М.: Клин, 1999. С. 22-23

Саме тому ми повинні постійно благодарити і воздавати хвальбу Творцеві, як Подателю усіх благ. Проте не тільки за блага ми повинні дякувати Господу, але і за різного роду нещастя і випробування, тобто, як повчали Святі Отці Церкви, за усе.

У цьому розділі буде йти мова про благодаєтвенно-хвалебну молитву як одну з форм благодаріння і хвальби Богу (милостиня, пієт, різного роду благодіяння тощо є іншими формами завдяки яким людина може воздати благодаріння і хвальбу Творцеві) за матеріалами агіографічної літератури IV - останньої третини VII ст.

«Житіє прп. Антонія Великого» мієтєть чисельні вказівки щодо необхідності воздавати благодаріння і хвальбу Господу за усе та приклади таких молитов.

Свт. Афанасій Великий зазначає, що святий ніколи не вихвалявся, коли його прохання було почуті також він не ремєтував у випадку, якщо Господь не відповідав на його молитви. Натомієть подвижник завжди за усе дякував та воздавав хвальбу Богу.

Окрім цього преподобний стверджував, що подяку і хваління за виконані - не виконані прохання та усіякі благодіяння потрібно воздавати не йому, тому що не він є Подателем того, що вони прохають, а Господові, оскільки Він через віруючих у Нього допомагає¹.

У «Житії прп. Пахомія Великого» сучасника прп. Антонія Великого, ми можемо знайти значну кількість описів благодаріння і хвальби у формі молитви, їх прикладів та вказівок на необхідності здійснення.

¹ Преподобный Антоний Великий. Житие и послания. М.: ООО «Синтаγμα», 2010. С. 99-100, 109, 120, 131-132
Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. New York: Paulist Press, 1980. P. 73, 78, 83, 88-89
Слободской С., протоиерей. Закон Божий... С. 15, 21-22

Прп. Пахомій та інші подвижники, життя яких описані у досліджуваному Житті, перш за все воздавали Господу благодаріння і хвальбу за різного роду благодіяння, щедроти, допомогу і виконані прохання (допомогу у боротьбі з випробуваннями, за довгоочікувану зустріч, духовні та тілесні зцілення людей, які прохали про це, порятунок під час небезпеки, за те, що Бог не дав помилитися тощо), проте не тільки за це (Див. додаток В. 1-2). Вони возносили благодарственно-хвалебні молитви також і за випробування, печалі та біди, беручи приклад із блаженного та праведного Іова Багатостраждального (Іов. 1-42), який під час чисельних випробувань і бід, що зійшли на нього, промовляв: «Хай буде благословенним ім'я Господнє» (Іов. 1: 21). Прп. Пахомій Великий саме так і робив. Він під час тривалої хвороби благодарив Господу і заповідав робити це своїм духовним чадам (авві Феодору та ін.)¹. Отже, Життя прпп. Антонія та Пахомія Великих є надзвичайно важливими джерелами під час вивчення благодарственно-хвалебної молитви. Вони містять значну кількість описів того як возносили Господу молитви такого типу монахи та миряни, вказівки на необхідність їх здійснення у радощах, випробуваннях та повсякчас, а також безпосередньо їх приклади. Зразки благодарственно-хвалебних молитов, головним чином, містяться у «Житті прп. Пахомія Великого».

В агіографічних творах блж. Ієроніма Стридонського наявний значний обсяг відомостей щодо благодарственно-хвалебної молитви. Подвижники дякували і возносили хвальбу Господу досить часто. Це відбувалося під час довгоочікуваних зустрічей, перед трапезами та після них тощо. Молитва перед зустріччю була звичною для монахів. Благодарственно-хвалебні молитви монахи возносили також після того як Господь посилав їм чудесні знамення. Вони були невід'ємною частиною життя не тільки монахів, але і мирян, які дякували Богу за допомогу у різного роду справах, зцілення тощо².

¹ Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 199, 200, 206, 212, 220, 223, 234, 237, 253-254, 257-258, 267, 270, 278, 280, 283

² Собрание сочинений блаженного Иеронима Стридонского: в 17 т. Т. 4. К.: Типография Керкер Е. Т., 1880. С. 7-8, 10, 20, 28, 48

Ренье Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников IV в. М.: Молодая гвардия, 2008. С. 149

Чисельні приклади благодарственно-хвалебних молитов та вказівки на необхідність їх здійснення ми можемо знайти в автобіографії та творах одного з найбільш відомих богословів Східної Церкви - свт. Григорія Богослова (Назіанзіна) (IV ст.). Його авторитет серед Отців Церкви є беззаперечним, а будь-які відмінності у поглядах з ним - ознака відхилення від істини¹.

Одним із прикладів благодарственно-хвалебної молитви є славослів'я, яке святий воздав Господу, коли Він урятував Його життя та життя його супутників під час шторму на морі. Іншим зразком такої молитви була хвальба Богу за день, що наступив. Її здійснили люди, які прийшли до свт. Григорія Богослова додому, а один із них повинен був його убити². Тож, проаналізувавши автобіографію святого ми можемо зробити висновок, що невід'ємною частиною духовного життя святого був молитовний подвиг.

У творах одного з найвідоміших Отців Церкви - святого Василя Великого (329/330 - 379 рр.) знаходяться чисельні вказівки на те, що ми повинні благодарити і воздавати хвальбу Господу. Святий зазначає, що нам необхідно Йому дякувати за усе, а особливо під час різного роду бід, нещасть, спокус, випробувань тощо. Святий наголошує на необхідності спершу подякувати за найнеобхідніше для щоденної тілесної потреби, а потім уже приймати це³. Окрім цього святий пише, що молитва є двох видів. Перший із них - славослів'я зі смиренномудрістю, а другий - прохання. Святий закликає під час молитви не одразу починати прохання, адже це свідчить про те, що тільки потреба примусила людину молитися Богу. У творах свт. Василя Великого знаходимо чудовий приклад благодарственно-хвалебної молитви (Див. додаток В. 3)⁴.

¹ Святий Григорій Богослов. *De Vita Sua* (Стихотворение, в котором святой Григорий пересказывает свою жизнь). М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2010. С. 7

Алфеев И., епископ. Григорий Богослов // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 12.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/166811.html> (дата звернення: 05.03.2021).

² Святий Григорій Богослов. *De Vita Sua*... С. 30, 115

³ Симфонія по творенням святого Василя Великого. М.: Дарь, 2008. С. 2, 16, 19

⁴ Василій Великий свт., Архієпископ Кесарії Каппадокійської // Творення: в 2 т. Т. 2: Аскетическіє творення. Письма. Прил. 1: Святий Амфілохій, єпископ Іконійський. Творення. Прил. 2: Статті о свт. Васи́лії Великом. М.: Сибирская Благовонница, 2009. С. 323-324

Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и ее значение... С. 18

Святитель також зазначає, що кожен чий молитви Господь почув і виконав їх, повинен дякувати Йому для того, щоб не виявити не повагу до Творця, а також тому що у випадку, якщо людина цього не зробить, то отриманий дар може бути забраний для її напоумлення¹.

Отже, для свт. Василя Великого благодарственно-хвалебна молитва вища ніж прохальна. Він пише, що ми повинні перш за все подякувати Богу, а потім прохати або приймати дари. У цілому він закликає благодарити і славити Господа за усе.

У «Житії прп. Макрини» авторства свт. Григорія Нісського ми можемо знайти вказівку на необхідність безперервного благодаріння Богу, описи того як і коли возносили Господу благодарственно-хвалебні молитви у її обителі монахині та особисто вона (у творі зазначається, що св. Макрина часто молилася обличчям на Схід, здіймала угору руки і творила хресне знамення. Окрім цього в обителі, де вона подвизалася, традиційно возносили благодарственні молитви увечері), а також їх зразки (Див. додаток В. 4)².

Звернення на Схід під час молитви було типовим для ранніх християн, які перейняли цей звичай у язичників і юдеїв. Ця сторона світу символізувала Воскреслого Ісуса Христа та місцезнаходження раю. Також уважалося, що зі Сходу повинен прийти Господь під час другого пришествя. Саме тому вівтарі християнських храмів орієнтовані на Схід³.

Подальшої концептуалізації поняття благодарственно-хвалебної молитви набуває у творах свт. Іоанна Золотоустого (середина IV ст. - 407 р.)⁴.

¹ Симфонія по творениям святителя Василия Великого... С. 18

² Григорий Нисский. О жизни преподобной Макрины, сестры Василия Великого (к Олимпию монаху) // Творения: в 8 т. Т. 8. М.: Типография В. Готье, 1872. С. 346-347, 350, 352, 354-357, 356-357, 364,

³ Стюарт К. Молитва / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 733

Bunge G. Earthen Vessels: The practice of personal prayer according to the patristic tradition. San Francisco: Ignatius Press, 2002. P. 57-71

⁴ Казачков Ю. А. Иоанн Златоуст // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/540881.html> (дата звернення: 06.03.2021).

Шпиддлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 101

Святий, відповідаючи на запитання, що таке хвала Богу пише, що хвала - похвала, слава і прославлення. Він закликає кожного жити так, щоб завдяки самому способу життю прославлявся Владика. Це буде найдосконалішою жертвою. Окрім цього потрібно постійно благодарити і хвалити Бога словами та справами. За словами святителя, якщо ми будемо постійно славити Його таким чином, то і земне життя проведемо без спотикання і сподобимося майбутніх благ, благодаттю та людинолюбством Господа. Він виділяє декілька способів славослів'я: (1) словами; (2) завдяки спогляданню; (3) життям; та (4) справами¹. Справа хвальби Бога надзвичайно складна. Вона полягає у декількох чинниках: (1) такі славослів'я необхідно здійснювати праведним, а тому людині початково потрібно очиститися від гріхів (вказівку на це знаходимо також у Священному Писанні (Сир. 15: 9)); (2) як уже зазначалося хвалити Господа потрібно не тільки словами, але і справами (Мф. 5: 16; Як. 2: 14-19)².

У творах свт. Іоанна Золотоустого і його Житіях ми можемо знайти чисельні заклики і вказівки щодо питання за що необхідно дякувати Господу: (1) за усе; (2) перед початком і кінцем будь-яких дій та бесід; (3) до початку трапези та після неї; (4) тоді, коли Бог не виконує прохань, оскільки найімовірніше прохане не піде людині на користь; (5) не тільки за власні успіхи, але й успіхи інших (у випадку, якщо ми таким способом дякуємо Господу, то це робить душу чистою від заздрощів і недобррозичливості та залучає на вдячних благовоління Боже); (6) за себе та інших; (7) у випробуваннях (хвороби, скорботи, біди); за (8) зцілення; (9) порятунку; (10) укріплення у вірі тощо. Святий не тільки закликав удаватися до таких молитов, але і сам їх здійснював. Про це свідчать чисельні приклади у його Житіях³.

¹ Іоанн Златоуст, святитель. Беседи на псалми. Беседа на псалом 49, 112, 148, 150 // Творения: в 12 т. Т. 5. СПб.: Изд. СПбДА., 1899. С. 261, 322, 545, 559

² Так само. С. 212-322

³ Іоанн Златоуст, святитель. Против аномеєв слово 11 // Творения: в 12 т. Т. 1. СПб.: Изд. СПбДА., 1895. С. 589
Іоанн Златоуст, святитель. Беседи на книгу Бытия. Беседа 9, 10, 52 // Творения: в 12 т. Т. 4. СПб.: Изд. СПбДА., 1898. С. 71, 79, 556

Іоанн Златоуст, святитель. Пять слов об Анне. Беседа 2 // Творения: в 12 т. Т. 4... С. 799

Іоанн Златоуст, святитель. Беседи на Евангелие от св. Иоанна. Беседа 38 на Иоанна 5: 14 // Творения: в 12 т. Т. 8. СПб.: Изд. СПбДА., 1902. С. 242

Іоанн Златоуст, святитель. Беседи на послание к римлянам. Беседа II к римлянам 1: 8 // Творения: в 12 т. Т. 9. СПб.: Изд. СПбДА., 1903. С. 496

Прекрасним прикладом благодарственно-хвалебної молитви святителя є молитва «Слава Богу за усе!», яку він творив досить часто. У цих словах сконцентрована уся повнота людської віри, смирення і готовності прийняти будь-які випробування з покорою¹.

Іншим досить цікавим зразком такої молитви є приклад, який святий наводить в одному з творів. Він пише, що знав чоловіка, який молився так, що початково дякував за усе Господу Богу, а потім просив інше, промовляючи слова: «Дякуємо за усі Твої благодіяння...» (Див. додаток В. 5)².

Отже, свт. Іоанн Золотоустий приділяє значну увагу проблемі благодарственно-хвалебної молитви у своїх творах. Він неодноразово закликає благодарити і воздавати хвальбу Богу, зокрема і власним прикладом, розповідає про наслідки, які має подяка і хваління для життя людини, а також пише, що існує значна кількість їх форм. Окрім цього святитель зазначає якою повинна бути у духовному відношенні людина, яка хоче славословити Творця, та детально описує за що необхідно дякувати Богу.

Прп. Іоанн Касіан Римлянин (IV - V ст.) уміщує у своїх творах співбесіди авви Ісаака Скитського стосовно молитви. У них авва приділяє значну увагу проблемі їх класифікації. Він виділяє чотири «види» молитов: (1) молитви (на нашу думку, автор найімовірніше має на увазі покайну молитву); (2) моління (молитва обітниця); (3) прохання; (4) благодаріння (1 Тим. 2: 1-4)³.

Іоанн Златоуст, святитель. Беседи на первое послание к коринфянам. Беседа вторая на 1 Кор. 1: 4-5 // Творения: в 12 т. Т. 10. СПб.: Изд. СПбДА., 1904. С. 13

Древние Жития свт. Иоанна Златоуста. М.: Паломник, 2007. С. 105,142-143, 273-274, 276, 287, 290, 355, 357-358

¹ Иоанн Златоуст, святитель. Письма к разным лицам. Письма к Олимпиаде. Письмо 12 // Творения: в 12 т. Т. 3. СПб.: Изд. СПбДА., 1897. С. 635

Древние Жития свт. Иоанна Златоуста... С. 105

² Иоанн Златоуст, святитель. Толкование на послание к колоссянам. Беседа 10 на Колосс. 3: 18-25; 4: 1 // Творения: в 12 т. Т. 11. СПб.: Изд. СПбДА., 1905. С. 440

³ Фокин А. Р. Иоанн Кассиан Римлянин // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471291.html> (дата звернення: 07.03.2021).

Іоанн Кассіан Римлянин. Писання. М.: АСТ, 2000. С. 401-406

Авва Ісаак зазначає, що ці види молитов (у нашій роботі типи) корисні та необхідні кожній людині, яка залежно від стану може молитися тим чи іншим видом. Для святого благодарственно-хвалебна молитва - така молитва, яку розум у незбагненному захопленні приносить Богу, коли згадує Його минулі благодіяння або споглядає нинішні, чи знаходиться у передчутті майбутніх. За словами святого, у нас народжується благодаріння від споглядання благодіянь, величі і милосердя Божого. Воно характерне для тих хто очистився від тернів караючої совісті (гріхів). Цей тип молитви є надзвичайно важливим не тільки тому що про це писав Апостол Павло, але перш за все через те, що до такої молитви удався Господь Ісус Христос під час земного життя. Чисельні підтвердження наведених слів містяться у Євангелії (Лк. 10: 21; Ін. 11: 42).

У творах преподобного знаходимо чудовий приклад славослів'я: слава Отцю і Сину і Святому Духу (нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь). У богослужіннях ця молитва називається малим славослів'ям. Вона закінчує значну кількість молитов. Також у богослужбовій практиці використовується і велике славослів'я, яке починається словами зі Святого Євангелія (Лк. 2: 14). Ця молитва була сказана віфлеємським пастухам та стала, за словами ієромонаха Іринія (Піковського), частиною благої звістки про мир у всьому світі¹.

Життя палестинських подвижників початку IV - середини VI ст.: свтт. Порфирія Газького, Іоанна, єпископа і мовчальника, а також прпп. Євфимія Великого і Савви Освяченого - надзвичайно важливі джерела під час вивчення благодарственно-хвалебних молитов.

Прп. Євфимій Великий у своєму передсмертному слові до братії закликав мирян і монахів возсилати Господу піснеспіви і благодаріння. У цілому благодарственно-хвалебні молитви - невід'ємна складова духовного життя християн².

¹ Иоанн Кассиан Римлянин. Писания... С. 20; 403-404; 406

Пиковский И., иеромонах. В человецех благоволение. Слово в Навечерие Рождества Христова // Православие.ru URL: https://pravoslavie.ru/99997.html#_edn1 (дата звернення: 07.03.2021).

² Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 2: Житие иже во Святых отца нашего Евфимия Великаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1898. С. 11, 66

Щодо питання за що святі подвижники і миряни благодарили Господу та святим (прп. Євфимію Великому тощо), а також славословили Їх, то необхідно зазначити, що вони робили це за: (1) усе; (2) випробування і біди, які траплялися у житті; (3) благодіяння; (4) різного роду чудеса і знамення (приклад молитви: «Благословен Господь»); (5) зцілення від тілесних хвороб; (6) вдалі пологи; (7) зцілення від біснування; за допомогу (8) під час небезпеки; (9) під час якихось потреб братії і мирян; (10) у духовному житті; (11) у вирішенні складних ситуацій; за (12) бажану зустріч і поради; (13) зіслання дощу; (14) перед початком справ («Благословен Бог й Отець Господа нашого Ісуса Христа»). Під час благодаріння і хвальби, люди, які це робили часто плакали¹.

Зазначені Життя містять значну кількість прикладів благодарственно-хвалебних молитов. У «Житії свт. Порфирія Газького» описується як завдяки молитві годувальниці одна жінка, з нехристиянської родини, змогла удало народити немовля, хоча довго страждала, оскільки не могла розродитися. Після цього усі родичі, що були поруч, прославили Господа словами «Великий Бог християнський, великий ієрей Порфирій» та прийняли християнство. У творі наводиться приклад благодарственно-хвалебної молитви імператриці за удалі пологи і народження отрока («Благодарю Христа за те, що через преподобні ваші молитви (свт. Порфирія Газького) Бог дарував мені сина»). У Житії також можемо знайти інший зразок такого типу молитов. Християнське населення Гази після зруйнування язичницького храму Марніона, розчищаючи місце під новий храм, але уже християнський, вигукувало слова «Христос переміг!»². Отже, досліджувані Життя містять значний обсяг відомостей щодо благодарственно-хвалебної молитви, зокрема вказівок щодо загальних правил їх здійснення, описів того як їх возносили, за що дякували, а також приклади таких молитов.

¹ Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 1: Житие преподобнаго отца нашего Саввы Освященнаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1885. С. 1, 7, 30, 36, 70-71, 104, 108

Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 2: Житие иже во Святых отца нашего Евфимия Великаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1898. С. 11, 65, 86, 88, 91

Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 3: Житие иже во Святых отца нашего Иоанна епископа и молчальника. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1893. С. 14, 23

Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 5: Житие и подвижание иже во Святых отца нашего Порфирия, епископа Газскаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1895. С. 7, 18, 27, 36, 40, 51-54, 60, 62, 74-75

² Так само. С. 27, 36, 60

Важливою для нашого дослідження агіографічною пам'яткою IV - V ст. є «Історія єгипетських монахів». Твір містить численні вказівки на необхідність здійснення благодарственно-хвалебних молитов та їх приклади. У розділі «Про Аполлонія» автор пише, що монах Аполлоній закликав своїх духовних чад словами Апостола Павла, за усе благодарити (Фес. 5: 17)¹. В описах Житій подвижників автор пише, що вони благодарили Господа в одному випадку за можливість благополучно перепливти озеро та порятунок від смертельної небезпеки, в іншому випадку воздавали подяку до або після трапези тощо, проте у цілому намагалися якомога частіше дякувати своєму Творцеві та воздавати йому хвальбу².

У «Лавсаїку» міститься значна кількість зразків благодарственно-хвалебних молитов. У «Розповіді про життя монахині Олександри» автор пише, що вона кожного вечора перед трапезою здійснювала славослів'я Господу. В описах Житій нітрійських подвижників зазначається, що вони з приходом вечора співають хвалебні пісні та псалми. Благодаріння і хвальбу Богу монахи та миряни возносили у випадках, коли Він посилав, тим хто просив, допомогу у зціленні від хвороб, вигнанні з людей нечистої сили, побутових потребах тощо («Розповідь про Макарія Єгипетського» тощо.). Досить часто молитви удячності люди здійснювали після їх чудесного позбавлення від смертельної небезпеки (Див. додаток В. 6). Благодарили Творцеві також у випадках, коли Він допомагав через поради інших подвижників у вирішенні духовних проблем («Розповідь про авву Іоанна Лікопольського»). У цілому Святі Отці закликали благодарити та хвалити Господу за усе. Вони стверджували, що дякувати Богу та воздавати Йому хвалу необхідно постійно. Чисельні приклади таких молитов знаходимо у «Сказаннях авви Іоанна про того хто пав та покався», у «Розповіді про авву Аполлоса». У сказанні написано, що до подвижника явився Ангел, який сказав йому, щоб він завжди благодарив Бога³.

¹ Пресвітер Руфин. Жизнь пустынных отцов. М.: Клин, 2002. С. 106

² Так само. С. 102, 123, 177

³ Аверинцев С. С. Палладий Еленопольский // Памятники византийской литературы IV-IX вв. М.: Изд-во. Наука, 1968. С. 120-121

У «Розповіді про авву Анувія» стверджується, що святий сподоблявся видінь у яких він бачив Ангелів, праведників та мучеників, які постійно восхваляли Господа. Схожий опис ми можемо знайти у «Розповіді про авву Пафнутія». Цей факт, на нашу думку, свідчить про надзвичайну важливість та необхідність цього типу молитви для духовного життя кожної людини¹.

Агіографічна пам'ятка «Алфавітний патерик» містить описи життя подвижників благочестя, які подвизалися, переважно, у Скиту, а також Синаї і Палестині у IV - VI ст.².

У ній ми можемо знайти чисельні вказівки на необхідність постійного або хоча б регулярного здійснення благодарственно-хвалебних молитов та їх приклади. У «Розповіді про авву Ора» написано, що він та авва Феодор завжди успішно починали свої справи та постійно благодарили Господа. Зазвичай подвижники дякували Богу, коли Він допомагав їм у справах пов'язаних із духовним життям. Чудовий приклад благодарственно-хвалебної молитви міститься у «Розповіді про життя Павла Простого». Святий у невимовному пориві радості промовляв: «О, невимовне Боже людинолюбство та благость!». Його молитва сповнена торжества, радості за грішника, що покався³.

Чисельні приклади благочестивого життя святих подвижників та благодарственно-хвалебних молитов можна знайти у «Лузі духовному» блж. Іоанн Мосха (VI - VII ст.) і Єрусалимського Патріарха Софронія I⁴.

Невід'ємною частиною молитовного подвигу Святих Отців, Життя яких уміщені у творі, а також мирян, була благодарственно-хвалебна молитва.

Палладий Елеонопольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 23, 29-30, 65, 83, 111, 137, 154, 158, 162, 176, 178, 189, 202, 363
Meyer R. T. Palladius, the Lausiac History. New York: Newman Press, 1964. P. 36-37, 40-41, 56-57, 63-64, 76-77, 91, 98-103

¹ Палладий Елеонопольский, епископ. Лавсаик... С. 217, 234

² Войтенко А., Сидоров А. Aporhthegmata Patrum // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 3.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/75770.html> (дата звернення: 10.03.2021).

³ Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 255, 263, 325

⁴ Ким С. С. Иоанн Мосх // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471388.html> (дата звернення: 10.03.2021).

Бронзов А. А. Иоанн Мосх // Православная богословская энциклопедия. 1905. Т. 6.

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Bronzov/ioann-moskh/ (дата звернення: 10.03.2021).

Вони возносили Господу подяку та хвальбу у випадках пов'язаних із вирішенням духовних проблем, після різного роду чудес та настанов, які Бог посилав своїм служителям, зцілень від тілесних захворювань та одержимості, порятунку від смертельної небезпеки, допомоги у побутових проблемах. Особливої уваги заслуговує випадок, коли монах отримав пораду, від розбійника-убивці, перебувати у себе у келії і благодарити Бога. Досить часто воздавали благодаріння та хвальбу Господу не тільки окремі люди, але і населення цілих поселень, міст за чудеса та знамення, які посилав їм Бог. Традиційною для ромеїв була практика масових благодарственно-хвалебних молебнів після позбавлення міста чи його населення від ворогів або хвороб¹. У таких випадках містяни (миряни та духовенство) збиралися і здійснювали хресні ходи під час яких возносили свої піснеспіви Господу, Пресвятій Богородиці, святим.

Проте благодарственно-хвалебні процесії містян відбувалися не тільки тоді, коли їх було врятовано від небезпеки. Особливо торжественно ромеї відзначали релігійні свята. До кінця X - початку XI ст. у Ромейській імперії остаточно затвердилося коло престольних церковних свят (Різдво Христове, Хрещення Господнє, Воскресіння Христове або Пасха (головне свято у християнстві), день П'ятидесятниці або Святої Трійці тощо). Усією територією імперії були поширені святкування на честь загально- та місцевошанованих святих².

Чудовий зразок благодарственно-хвалебної молитви знаходимо у розділі «Про явлення диявола в одязі інока у келії старця раїфського». У ньому атвор пише, що авва Євсей розповідав, що до келії одного зі старців явився диявол, аби спокусити подвижника, проте він сказав йому, щоб той промовив молитву «Слава», але після цих слів він зник. Ця молитва - мале славослів'я, яке є поширене у богослужіннях та закінчує значну кількість молитов³.

¹ Блаженный Иоанн Моск. Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 59, 62-63, 68, 80-81, 93, 119, 134, 138, 145 148, 150, 157, 167, 185, 188, 265

² Литаврин Г. Г. Как жили византийцы? М.: Наука, 1974. С. 219-220

³ Блаженный Иоанн Моск. Луг духовный... С. 190

У розділі «Про п'ять дів, які задумали утечу з обителі» ми можемо знайти особливий зразок молитви, який поєднує у собі риси благодаріння та покаяння. Монахині вознесли слова цієї молитви у пориві удячності за їх урятовані душі та покаяння за учинений гріх (Див. додаток В. 7). Досить часто ченці славили Господа перед здійсненням якоїсь справи. Прикладами такого славослів'я є слова: «Благословен Господь!» та «Слава Тобі, Христе Боже наш!». В іншому розділі патерика міститься прекрасний зразок благодарственно-хвалебної молитви у якій св. Папа Євлогій возніс удячність Богу за можливість бути проповідником Його істини. У цілому молитви такого типу характеризуються не значним обсягом (Див. додаток В. 8)¹. Отже, «Луг духовний» блаженного Іоанна Мосха і патріарха Єрусалимського Софронія I містить чисельні приклади молитов удячності та хвальби Господу, які монахи та миряни здійснювали у різних життєвих випадках. Тому ми можемо виділити значну кількість видів благодарственно-хвалебних молитов, які люди возносили Богу після: (1) вирішення духовних проблем; (2) чудес; (3) зцілень від тілесних захворювань та одержимості; (4) допомоги у побутових проблемах; (5) порятунку від смертельної небезпеки. Також молитви такого типу здійснювали під час церковних свят тощо.

У «Житті прп. Марії Єгипетської» ми можемо знайти декілька зразків благодарственно-хвалебної молитви: прп. Марії Єгипетської і старця Зосими, який знайшов святу у пустелі й уперше дізнався про її подвиг (Див. додаток В. 9-10). Старець у власній молитві неодноразово благословляє Господа за те, що Він здійснює чисельні чудеса (лише чудом Божим можна пояснити підняття прп. Марії Єгипетської з бездни гріха до вершини святості); та за Його милість до себе, яка виявилася у тому, що Господь сподобив старця побачити приклад досконалого покаяння. У кінці молитвослів'я подвижник зазначає, що дійсно Бог не залишає тих, хто прагне до Нього².

¹ Блаженный Иоанн Мосх. Луг духовный... С. 210, 224, 254-255

² Житие преподобной Марии Египетской, читаемое Великим Постом, в Свято-Троицкой Сергиевой лавре. Сергиев-Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2001. С. 8, 14

Авва Дорофей - відомий аскет VI ст., автор значної кількості аскетичних творів. У них преподобний звертає увагу на проблему здійснення благодарственно-хвалебних молитов¹.

Авва стверджує, що ми повинні благодарити Господа за усе, що з нами стається та приймати його без збентеження, і з терпінням, оскільки усе, що робить Господь, Він здійснює для нашої користі. Необхідно зазначити, що нічого не відбувається не за Промислом Божим, а у чому Він є, то те хороше (воно і не може бути нічим іншим ніж таким), і йде на користь душі. Також авва Дорофей закликає за усе дякувати Творцю².

Творчість авви Дорофея Газького займає особливе місце у святоотечеській аскетичній традиції. Він не прагнув сказати щось нове. Авва невідступно ішов за Священним Писанням і святоотечеськими творіннями його попередників, до яких закликав якомога частіше звертатися. Він уважав читання і молитву одними із найважливіших аскетичних занять³.

Преподобний Ісаак Сірін, єп. Ніневійський (друга половина VII - перша половина VIII ст.) - аскет, Отець Церкви, який у своїх творах зосереджує увагу як на характеристиці поняття молитви у цілому так і на благодарственно-хвалебній молитві зокрема. Вона є найбільш детально розробленою аскетичною темою у його творчості⁴.

Святий пише, що, коли ми воздаємо Творцю удячність за дари, які він нам дає, то у такому випадку можемо удостоїтися ще більших ніж ті, що уже отримали. Натомість тоді, коли виявляємо неудячність за отримане, то ми спричиняємо обурення Господа на нас і таким чином можемо не тільки не удостоїтися

¹ Бернацкий М. М. Дорофей Газский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 16.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/180299.html> (дата звернення: 12.03.2021).

² Преподобного отца нашего аввы Дорофея душеполезные поучения и послания. С присовокуплением вопросов его и ответов на оные Варсануфия Великого и Иоанна Пророка. М.: Благовест, 2010. С. 191, 193, 320

³ Шленов Д., игумен. Аскетическое учение Дорофея Газского // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 16.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/180299.html> (дата звернення: 12.03.2021).

⁴ Алфеев И., митрополит. Исаак Сирий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2012. Т. 26.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/674153.html> (дата звернення: 12.03.2021).

примноження дарів, але також й утратити те, що уже здобули завдяки милосердю Бога.

Преподобний Ісаак Сірін закликає нас воздавати благодарственно-хвалебні молитви Господу у випадках, коли ми перебуваємо у хворобі або піддаємося якимось випробуванням, або спокусам, оскільки будь-яке захворювання, випробування, спокуса - корисні для нашої душі і ми, за словами святого, повинні з радістю їх приймати та терпіти. Також потрібно дякувати Богу тоді, коли у нас, завдяки Його волі, не було або була можливість зробити добру справу¹. Чудові приклади таких молитов містяться у його творах (Див. додаток В. 11-13).

Отже, прп. Ісаак Сірін детально характеризує поняття благодарственно-хвалебної молитви, яка, на його думку, - запорука примноження дарів, що посилає нам Господь. Натомість її відсутність може спричинити обурення Господа та утрату того, що уже було дано людині, а тому, за словами святого, дякувати Господу необхідно за усе, що з нами трапляється: щедроти, радощі та скорботи.

Отже, на підставі аналізу наявних джерел і літератури ми можемо виокремити благодарственно-хвалебні молитви в окремий тип. У свою чергу він має декілька родів: благодарственно-хвалебні молитви Богу, Пресвятій Богородиці, Небесним Силам Безплотним, святим угодникам. При цьому кожен із зазначених родів має значну кількість видів, залежно від того кому дякували і воздавали хвальбу люди. Поділ на види ми можемо здійснити наступним чином. Подяка та хвальба: за (1) зцілення різноманітних фізичних захворювань; і (2) духовних хвороб; (3) вирішення побутових проблем; та (4) духовних; (5) після закінчення будь-якої справи; (6) до і після трапези; за (5) захист від магів; і (6) нечистої сили; а також (7) вигнання їх із людини; (8) порятунок від смертельної небезпеки; (9) допомогу у дорозі; або (10) порятунок від ворогів; (11) щедроти у цілому; (12) різного роду скорботи, випробування, біди та

¹ Преподобный Исаак Сирий. Слова подвижнические. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. С. 28-37, 359-360, 404

хвороби у цілому; (13) у випадку, коли Бог не виконує наших прохань; за (14) власні успіхи й успіхи інших; (15) себе та інших; (16) усе (Фес. 5: 17).

Святі Отці Церкви та подвижники благочестя закликають благодарити та славити Господа за усі Його благодіяння, щедроти, радощі тому що в інакшому випадку ми будемо неудячними синами і можемо сподобитися праведного гніву, покарання та утратити того, що було дароване милістю Божою. Також вони зазначають, що дякувати та возносити хвалу Творцю необхідно не тільки тоді, коли усе добре, але й у часи випробувань, різного роду спокус, хвороб та нещасть, оскільки через них ми укріплюємося у вірі, чеснотах, очищаємося від гріхів, направляємося на шлях істинний, якщо з нього зійшли тощо. Показовим є приклад старозаповітного праведника Іова Багатостраждального.

Благодарственно-хвалебні молитви були невід'ємною складовою культури Римської імперії яскравим підтвердженням чого були чисельні благодарственно-хвалебні процесії, які римляни організовували на релігійні свята, або після порятунку від ворогів тощо. Усією територією імперії були поширені святкування на честь шанованих чудотворних ікон Пресвятої Богородиці, загально- та місцевошанованих святих.

РОЗДІЛ 5

ПРОХАЛЬНА МОЛИТВА У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ АГІОГРАФІЇ

Людина за своєю природою немічна. Вона, виключно своїми зусиллями, не може зробити нічого. Усе, що ми маємо, у тому числі і наше життя, дав нам Господь Бог. Так само він посилає нам усе, що необхідне для нього. Молитва - засіб за допомогою якого ми можемо прохати у Бога, який є джерелом, Подателем усіх благ, того, що нам потрібно. Взірцем прохальної молитви для кожного християнина є молитва Господня «Отче наш...» (Мф. 6: 9-13; Лк. 11: 2-4), яку дав своїм учням Ісус Христос під час земного життя¹.

У цьому розділі ми на прикладі широкого кола агіографічних і богословських джерел розглянемо питання пов'язані зі здійсненням прохальних молитов, проблемами, які виникають під час їх творення тощо.

«Житіє прп. Антонія Великого» містить значну кількість загальних правил, щодо здійснення прохальних молитов, описів того як творили такі молитви і їх зразки. Прп. Антоній Великий давав поради своїм учням про те, чого не варто просити, а що необхідно. В одному зі своїх послань він зазначав, що не потрібно прохати про наші тілесні потреби. Натомість необхідно сконцентруватися на духовних².

У своїх молитвах преподобний прохав у Господа, щоб Він укріпив, захистив та зберіг його від демонів і злих духів. Усе своє життя, до самої смерті, святий піддавався лютим нападам із боку демонів, проте преподобний мав непохитну віру у те, що Господь завжди знаходиться поруч і допомагає йому вистояти³.

¹ Брянчанинов И., святитель. Сочинения. Т. 1. СПб.: 1905. С. 140

Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и ее значение в деле нравственного совершенствования. М.: Клин, 1999. С. 5, 20

Слободской С., протоиерей. Закон Божий. Руководство для семьи и школы со многими иллюстрациями. Почаев: Издание Свято-Успенской Почаевской лавры, 2012. С. 21-22, 29-30

² Преподобный Антоний Великий. Житие и послания. М: ООО «Синтагма», 2010. С. 205

³ Так само. С. 15-16, 24-28, 31-32

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. New York: Paulist Press, 1980. P. 33-34. 38-42

Святий досить часто говорив, що проводячи подвижницьке життя необхідно молитися Богу, щоб Він подав дар розрізнення духів, оскільки не будь-якому духу можна вірити (1 Ін. 4: 1), а також тому що демони часто приходили до нього під виглядом Ангелів, воїнів, жінок, тварин, велетнів, різних побутових предметів, називалися божою силою та в інших образах, і спокушали його. Явлення монахам демонів у різних образах було типовим явищем серед подвижників.

Прп. Антоній Великий для того, щоб упевнитися у справжності або не справжності примар та видінь, які являлися йому, творив хресне знамення обов'язково разом із молитвою у якій містилося ім'я Господа Ісуса Христа. Святий був упевнений, що ім'я Господнє і хресне знамення для злих духів нестерпні. І тому як тільки він це робив, демони у різних образах зникали¹.

В агіографічній літературі є значна кількість прикладів, коли святим являлися демони аби спокусити їх навіть в образі Ісуса Христа - як це сталося з подвижником Валентом (див. «Лавсаїк»), прп. Ісааком Печерським (+1088 р.) тощо. У «Житті прп. Антонія Великого» містяться чисельні зразки вигнання злих духів із людей та зцілення Божою допомогою і його молитвами. У цьому контексті однаково важливими були як молитва святого так і віра тих, кого потрібно було зцілювати. Віра - основа життя у Бозі. Невід'ємною частиною молитви святого, під час вигнання злих духів, було призивання імені Христового для яких воно було нестерпним, оскільки Ісус Христос, за словами прп. Антонія Великого, прийшовши у цей світ і Воскресши, зробив їх немічними та позбавленими сили².

¹ Преподобный Антоний Великий. Борьба святого с дьявольскими кознями // Азбука веры.

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Velikij/ (дата звернення: 22.03.2021).

Преподобный Антоний Великий. Житие и послания... С. 16, 24-25, 28-29, 31, 47, 60, 66, 71-74, 76, 104, 129

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus... P. 34, 38-42, 48, 54, 57, 60-62, 75, 88

Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников IV в. М.: Молодая гвардия, 2008. С. 192-193

² Артамонов Ю. А. Исаакий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2013. Т. 27. С. 26-30

Палладий Елеонпольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 125-128

Meyer R. T. Palladius, the Lausiatic History. New York: Newman Press, 1965. P. 84-86

Преподобный Антоний Великий. Житие и послания... С. 76. 86-87, 100-102, 106-109, 119-120, 131-132, 138

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus... P. 62. 67, 74-75, 77-78, 83, 88-89, 92

Шпиддик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви... С. 348

Із часом, коли кількість людей, які приходили до святого за допомогою зростала, а відповідно і кількість випадків зцілень, він починав турбуватися про те, щоб не бути ураженим гріхами марнославства та гордині та переселявся в іншу місцевість, де його не знали, проте куди б він не ішов, слава про його подвижницьке життя і чисельні зцілення швидко наздоганяла його.

У Житті святого можна знайти приклади побутових чудес, які ставалися його прохальними молитвами. Серед них варто згадати випадок, коли у пустелі після молитви прп. Антонія Великого відкрився струмок й усі спрагли монахи, які уже готувалися до смерті, змогли напитися води.

Святий не вихвалявся, коли Господь чув його молитви і зцілював людей, та не ремствував у випадку, якщо був не почутий. Натомість закликав своїх духовних чад бути терплячими. Він завжди пояснював, що зцілює, допомагає не він, а Бог. Прагнення прп. Антонія Великого та інших монахів жити зі скромністю, без мирської слави та не возвеличуватися над іншими були невід'ємною їх рисою¹. Отже, «Житіє прп. Антонія Великого» - надзвичайно важливе першоджерело з прохальної молитви. Вона була невід'ємною частиною життя святого подвижника. Він радив своїм духовним чадам прохати у Господа початково того, що має зв'язок із духовним потребами, зокрема і дар розрізнення духів. Сам же він просив у Бога захисту від злих духів, які докучали йому, зцілення людей, що приходили за допомогою (він мав особливий дар виганяти демонів), а також допомоги у побутових справах. Характеризуючи молитву святого під час вигнання нечистої сили, необхідно зазначити, що вона обов'язково містила ім'я Христове. Чудеса, які здійснював прп. Антоній були причиною того, що він був надзвичайно відомий і шанований в усьому Єгипті та сусідніх землях, проте святий не бажав мирської слави, й усіляко її остерігався, знаючи, що вона - причина марнославства і гордині, які можуть згубити усі труди. Саме тому він часто змінював місце проживання, але слава

¹ Преподобный Антоний Великий. Житие и послания... С. 87-88, 94-95, 99-100
 Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus... P. 67-68, 71, 73
 Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников... С. 122

постійно наздоганяла його. Необхідно зазначити, що преподобний радив бути у молитві терплячими. Він не відчаювався, коли Бог не задовольняв його прохань (прохане може бути не корисним для нас або ми не готові до його прийняття) і не був марнословним, коли Господь чув його молитви. Натомість святий завжди благодарив і воздавав хвальбу Творцеві.

У «Житії прп. Пахомія Великого» ми можемо знайти надзвичайно значну кількість прикладів прохальних молитов преподобного Пахомія Великого, а також його духовних чад авви Феодора, авви Орсісія, монаха Тітоя тощо. У своїх молитвах прп. Пахомій зазвичай прохав, щоб сповнювалася воля Бога, а не його (Мф. 6: 9-13; Лк. 11: 2-4), оскільки безпосередньо Господь заповідав робити так під час свого земного життя учням, а також тому, що Він краще знає, що нам корисно, а, що ні. Саме тому подвижник не ремствував і не дивувався, коли його прохання про зцілення Господь не виконував. Окрім цього у Житії зазначається, що святий уважав себе недостойним прохати за себе самого у власних молитвах перед Богом. Натомість він просив у святих, щоб вони помолилися за нього Творцеві словами: «О ви, достойні Бога, помоліться за мене грішного». У цілому спектр прохань, до яких преподобний удавався під час молитви надзвичайно широкий, проте їх можна звести до такого списку. Прохання про: (1) урятування його та усіх людей від підступів ворога; (2) чистоту серця (Див. додаток С. 1); (3) забрання сну (аби не сплочи удень та уночі він міг примусити супротивників тікати); (4) напоумлення духовних чад, які зійшли з істинного шляху (Див. додаток С. 2); (5) допомогу у вирішенні монастирських проблем; (6) пам'ятування слів Божих у порятунк; (7) духовне зцілення одного брата; (8) те, щоб страх Божий зійшов на нього і братію аби вони не грішили проти Нього усе своє життя (Див. додаток С. 3); (9) помилування («Помилуй мене Господи Ісусе Христе!»); (10) звільнення від випробувань (Див. додаток С. 4) тощо¹.

¹ Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 190, 195, 199-200, 215, 221, 224, 227, 234, 250-251, 258-259

Окрім чисельних зразків прохальних молитов прп. Пахомія ми можемо знайти у його Житті декілька прикладів таких молитов його учнів, зокрема авви Феодора. Ще не будучи монахом, у юності, він під час одного зі свят, побачивши розкішний стіл, подумав, що, якщо він буде разом із іншими бенкетувати, то не отримає вічного життя, й уражений цим він усамітнися і гірко плакав говорячи до Бога, що він: «не бажає речей цього світу, а бажає тільки Його (Бога) і Його милості». Дещо пізніше, коли Феодор уже перебував у пошуках духовного наставника, він молився Господу, щоб Той удостоїв побачити прп. Пахомія та стати його учнем (Див. додаток С. 5). Також ми можемо знайти чудовий зразок прохальної молитви авви Феодора, коли він був начальником братії (Див. додаток С. 6). У ній він просив оберігати їх та увесь світ від заздрісних бісів.

Окрім цього святий подвижник закликав усіх мати велике смирення, щоб часом не подумати, що він - щось, у той час, коли він - ніщо (Гал. 6: 3) та молитися, щоб уникнути вічних кар. Уже, коли святий подвижник був на смертному одрі, то до нього зібралася братія разом із аввою Орсісієм і він закликав їх помолитися Господу, щоб Той не забрав його та дозволив йому жити. У тексті Життя наводиться приклад молитви авви. Вона сповнена надзвичайного розпачу, смутку і гірких сліз. Святий питає у Бога: «на кого він залишає їх», та слізною прохає, щоб Господь забрав його, а авву Федора залишив, оскільки він уміє керувати братією (Див. додаток С. 7).

Також у Житті містяться приклади прохальної молитви Тітоя (просив у Бога зробити його досконалим у страху перед Ним) та авви Орсісія (слізною прохав у Господа указати йому достойного помічника або спадкоємця на посаді очільника монастиря, оскільки за час його керівництва, монастирське життя розладналося, і він не хотів бути причиною загибелі братії, оскільки не він - причина хвилювань) (Див. додаток С. 8-9)¹.

¹ Хосроев А. Л. Пахомий Великий... С. 211-212, 247, 273-274, 276, 278, 285

Отже, «Житіє прп. Пахомія Великого» - надзвичайно важливе джерело під час вивчення прохальної молитви, оскільки воно містить значну кількість її зразків та загальні настанови щодо її здійснення, перш за все щодо того, що потрібно, початково прохати, коли молишся (щоб сповнювалася воля Бога, а не того, хто просить).

У Житіях авторства блж. Ієроніма Стридонського ми можемо виявити чисельні приклади прохальних молитов. Їх ми можемо згрупувати за декількома видами, молитви про: (1) захист від нечистих сил й укріплення під час нападів демонів; (2) вигнання демонів із людей; (3) зцілення людей від хвороб; (4) зцілення домашніх тварин; (5) позбавлення від небезпеки; (6) приборкання стихій; (7) зіслання дощу тощо.

Невід'ємною частиною молитов святих подвижників під час вигнання злих духів (та молитви у цілому) було призивання імені Христового і хресне знамення, для яких воно було нестерпним, оскільки Ісус Христос, за словами прп. Антонія Великого, прийшовши у цей світ і Воскресши, зробив їх немічними та позбавленими сил. Запорука успішної молитви, за словами прп. Іларіона Великого, - віра (заповідана Господом й апостольська) (Мф. 21: 21).

Чисельні зцілення і чудеса, які відбувалися молитвами монахів, життя яких описані у досліджуваних Житіях, робили їх надзвичайно відомими і шанованими, проте незважаючи на це вони намагалися і прагнули жити скромно та смиренно, оскільки смирення - одна з найголовніших християнських чеснот, засіб від гордині. Тому, коли подвижники ставали надзвичайно відомими вони переходили, якщо це було можливо, у місцевість, де їх не знали¹.

¹ Преподобный Антоний Великий. Житие и послания... С. 76

Собрание сочинений блаженнаго Иеронима Стридонскаго: в 17 т. Т. 4. К.: Типография Керкер Е. Т., 1880. С. 10, 15-16, 18-19, 21-22, 25-27, 31-32, 34, 38-42

Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. New York: Paulist Press, 1980. P. 62

Святитель Григорій Богослов (325/330 - 389/390 pp.) у своїх творах приділяє значну увагу темі молитви¹. У слові сорок «Про Святе Хрещення» святий пише, що Господь довготерпеливо чекає доки ми попрохаємо блага і як тільки ми зробимо це, то Він дасть нам прохане (за умови, якщо це буде на користь). Лише тільки прагнення людини отримати благо має велику ціну у Творця. Він щедро та з великою радістю дає дари, проте, за словами святого, ми не повинні прохати чогось маловажливого, недостойного Його Божественної слави².

Святитель Василій Великий (329/330 - 379 pp.) пише, що під час здійснення молитви нам необхідно просити у Господа, не сповнення нашої волі, а натомість необхідно прохати, щоб збулася Його свята воля. Взірєць прохальної молитви для святого - молитва Господня.

Він зазначав, що у молитві не потрібно говорити зайвого та просити чогось тлінного і недостойного Лк. 12:29-30). Прохати перш за все, необхідно Царства Небесного та правди Його (Мф. 6: 33).

Святий, відповідаючи на запитання, за кого ми повинні молитися пише, що молитви потрібно здійснювати один за одного (Лк. 22. 31: 32), за предстоятелів слова істини (Еф. 6:18-20), за праведників, а також за своїх ворогів (2 Фес. 3:1).

Святитель Василій Великий присвячує багато уваги проблемі чому, іноді Бог не виконує наші прохання та не допомагає нам. Він пише, що у випадку, якщо ми молимося недбало, з розсіяними думками, у нас нечиста совість, то наші прохання будуть не почуті. Натомість такою молитвою ми можемо накликати на себе гнів Господа. Якщо людина зробить усе можливе, щоб гідно здійснити молитву та буде стояти перед Богом як потрібно, то вона повинна невідступно просити у Господа доки Він не виконає прохання³.

¹ Алфеев И., епископ. Григорий Богослов // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 12.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/166811.html> (дата звернення: 25.03.2021).

² Григорий Богослов, архиепископ Константинопольский. Слово 40 // Творения: в 6 т. Т. 3. М.: Типография Августа-Семена, при Императорской Медико-Хирургической Академии, 1844. С. 300

³ Василий Великий свт., Архиепископ Кесарии Каппадокийской // Творения: в 2 т. Т. 2: Аскетические творения. Письма. Прил. 1: Святитель Амфилохий, епископ Иконийский. Творения. Прил. 2: Статьи о свт. Василии Великом. М.: Сибирская Благовонница, 2009. С. 61-62, 326-328, 901

Іншими причинами того, що Бог не виконує наші прохання є: (1) відсутність на це волі Божої та прагнення Господа навчити людину наполегливості у проханнях та бережливості, оскільки дар, що отриманий важкою працею буде берегтися, а швидко здобутий, невдовзі буде утрачений і піде не на користь; (2) не готовність отримати те, чого просиш. Святий зазначає, що у випадку, якщо, той хто творить молитву не може здійснювати її без розсіяності думок та відволікання, він повинен усе рівно продовжувати її, і Бог пробачить, оскільки не через зневагу до Нього вона така, а через немічність не було сил предстояти перед Богом як необхідно.

Якщо таким чином християнин буде примушувати себе до добрих справ, то потрібно з терплячістю просити до тих пір, доки не отримаєш проханого. Тому не потрібно бути малодушними, у випадку якщо швидко не отримав чогось, а необхідно дякувати, що Господь дав можливість довше перебувати у молитві та ще з більшою наполегливістю, ревністю продовжувати просити. Також свт. Василій Великий акцентує увагу на питанні, чому нам необхідно просити щось у Господа, якщо Він раніше ніж ми попросимо подає нам це? Святий пише, що Бог дійсно знає у чому ми маємо потребу, перш ніж ми попрохаємо (Мф. 6: 8), тому що Він усезнаючий (1 Ін. 3: 20; Євр. 4: 13) та усеблагий (Мф. 19: 17), проте дає Бог тільки тілесні блага, але віру, чесноти, Царство Небесне, якщо людина не буде прохати з наполегливістю і терпінням, то не отримає їх¹. Отже, свт. Василій Великий приділяв значну увагу, у своїх творах, прохальній молитві. Він писав, що під її здійснення необхідно прохати початково сповнення Божої волі, а не власної, а також не говорити нічого зайвого та не просити тлінного і недостойного. Таку саму думку ми можемо знайти у творах свт. Григорія Богослова. Святий також зазначає, що ми повинні молитися один за одного, оскільки сам Господь заповідав робити так. Окрім цього святитель, у своїх творах, приділяє значну увагу проблемам пов'язаним із питаннями чому Господь не виконує наших прохань і як необхідно творити прохальні молитви?

¹ Василій Великий свт., Архиепископ Кесарии Каппадокийской // Творения: в 2 т. Т. 2: Аскетические творения. Письма... С. 326-328; 901 Слободской С., протоиерей. Закон Божий... С. 21

«Житіє прп. Макрини» авторства свт. Григорія Ніського - надзвичайно важливе джерело під час вивчення прохальної молитви. Воно містить чудовий зразок такої молитви. Її творила свята на смертному одрі (Див. додаток С. 10). У ній вона, після досить великої вступної частини, прохає Господа, щоб Він приставив до неї свого Ангела, який би супроводив її до раю, який вона називає «місцем прохолоди», «на лоно святих отців». Після цього подвижниця промовляє передсмертні слова благородного розбійника, що разом із Ісусом Христом страждав і покався («і мене пом'яни у Царстві Твоєму»). Закінчуючи молитвослів'я, преподобна кається і прохає Бога простити її гріхи, щоб вони не стали перепорою для здобуття Царства Небесного, і щоб її дух чистим та непорочним представ перед Ним. Також необхідно зазначити, що упродовж усього життя свята подвижниця разом із матір'ю просили Господа, щоб Він не розлучав їх після смерті і вона була похована з нею. Окрім цього звичним видом прохальних молитов для святої були молитви про зцілення від тілесних хвороб¹.

У творчості свт. Іоанна Золотоустого, (сер. IV ст. - 407 р.) проблематика прохальної молитви набула подальшого розвитку². Він приділяє значну увагу проблемі її видів, а також тому як її необхідно правильно здійснювати, щоб вона була почута Богом. Святий Іоанн Золотоустий виділяє два способи здійснення молитви у цілому та декілька видів прохальних молитов. Кожен із них він детально аналізує: (1) індивідуальна молитва (особиста); (2) церковна (спільна) та за (1) ворогів; (2) друзів; (3) покарання ворогів. Святий пише, що наша молитва за себе має більше сили ніж, коли хтось молиться за нас навіть, якщо ми у полоні гріхів, але при цьому церковна молитва має більше сили і відваги ніж та, що здійснюється людиною удома, наодинці³.

¹ Григорий Нисский. О жизни преподобной Макрины, сестры Василия Великого (к Олимпию монаху) // Творения: в 8 т. Т. 8. М.: Типография В. Готье, 1872. С. 355-356, 363-364, 368, 371-372

² Казачков Ю. А. Иоанн Златоуст // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24. URL: <http://www.pravenc.ru/text/540881.html> (дата звернення: 25.03.2021).

³ Иоанн Златоуст, святитель // Творения: в 12 т. Т. 12. СПб.: Изд. СПбДА., 1906. С. 1469-1471

Иоанн Златоуст, святитель. Против аномеес слово 3 // Творения: в 12 т. Т. 1. СПб.: Изд. СПбДА., 1895. С. 511

Иоанн Златоуст, святитель. Беседа против тех, которые злоупотребляют апостольским изречением: аще виною, аще истиною, Христос проповедаем есмь (Филип. 1: 18) и о смирении // Творения: в 12 т. Т. 3. СПб.: Изд. СПбДА., 1897. С. 328

Андре Гійю - історик школи «Анналів» у своїй праці «Візантійська цивілізація» пише, що ромеї були набожними людьми, що, на нашу думку, - характерна риса для усієї середньовічної європейської цивілізації¹.

Їх життя було заповнене молитвами. Прохання ромеїв були різноманітними. Молилися Богу, Пресвятій Богородиці, Ангелам та святим як за себе так і за інших. Ключове місце у їх молитві посідали прохання щодо здоров'я, побуту, захисту від злих сил, допомоги у духовному житті тощо.

У випадку, якщо молитва була про допомогу у побуті, то зазвичай ромеї прохали, щоб Господь позбавив їх господарство від шкідників, захистив урожай та худобу від природних катаклізмів, зловмисників тощо (Див. додаток С. 11). Одна з найбільш чисельних груп молитов - молитви щодо захисту від злих сил та допомоги у духовному житті. Ромеї були надзвичайно забобонними. Вони успадкували цю рису від давніх римлян. Надзвичайно поширеними також були молитви щодо збереження здоров'я. Також молилися про позбавлення від хвороб, нещасних випадків тощо².

Варто зазначити, що Святі яким молилися ромеї про позбавлення від хвороб, мали своєрідну спеціалізацію. Професор С. Б. Сорочан у своїй праці «Ромейское царство. Ч. 2» детально описує яким святим возносили молитви для зцілення від тих чи інших захворювань. Святому Артемію молилися про зцілення від гриж. У свв. Косьми і Даміана прохали допомоги у зціленні від глухоти. Пророк Іоанн Хреститель, а також свв. Катерина Александрійська та Агафонік лікували головний біль, а свт. Микола та св. Антипа допомагали при паралічі рук (сухорукості) та зубному болі³. Характеризуючи види молитов, зокрема за ворогів та друзів, святий пише, що ми повинні молитися як за своїх друзів, так і за ворогів, наводячи при цьому приклад самого Спасителя⁴.

¹ Гійю А. Византийская цивилизация. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. С. 4, 383-384

² Так само. С. 384-385

³ Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. Ч. 2. Х.: Майдан, 2019. С. 184-185

⁴ Иоанн Златоуст, святитель. Похвальные беседы на праздники Господа нашего Иисуса Христа и его святых. Беседа 9 о кресте и разбойнике. Часть первая // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 444

Ісус Христос однаково молився як за своїх учнів так і за ворогів. Проте як зазначає свт. Іоанн Золотоустий, коли ми молитимемося за друзів, то не будемо кращими за митарів, тому що Ісус Христос у Євангелії від Матфія говорить: «Коли ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме і митарі роблять?» (Мф. 5: 46), але набагато важливішою є молитва за ворогів, оскільки у Старому та Новому Заповітах містяться чисельні приклади праведників, що молилися за своїх кривдників. Сам Ісус Христос дав приклад такої молитви. Він закликав до неї (Мф. 5: 44), а також перебуваючи на Хресті і терплячи страшні муки, просив у свого Отця помилування для мучителів. Так само робив і святий першомученик й архідиякон Стефан, коли приймав мученицьку смерть. Якщо ми будемо здійснювати молитву за наших ворогів, то будемо подібними Богу (Мф. 5: 45). Проте у цьому контексті надзвичайно важливо згадати заклик святого до своєї пастви у якому він говорив, що у ніякому разі не можна молитися Богу за покарання ворогів і шкоду їм, оскільки така молитва - прояв не поваги до Бога. Вона може накликати Його гнів навіть, якщо вона щира та з ревністю.

Також святий приділяє значну увагу питанню чому наша молитва може бути не почута Господом? Він чує наші прохання лише за умови, якщо ми здійснюємо молитву по Закону Божому. У таких молитвах ми повинні прохати у Бога тільки те, що відповідає Його Божественній славі та не прохати того, що суперечить Його Законам. Той хто молиться повинен мати вигляд, думки і почуття пригнобленого прохача і бути смиренним¹. Отже, свт. Іоанн Золотоустий, у своїх творах, детально характеризує різні аспекти пов'язані з прохальною молитвою. Він концентрує увагу на характеристиці видів молитов та причинах того чому наша молитва буває не почутою? Святий виділяє значну кількість їх видів: за ворогів та друзів, а також за покарання ворогів, але при цьому зазначає, що молитва за ворогів є вищою, ніж за друзів. У відношенні молитви про покарання

¹ Іоанн Златоуст, святий. Похвальні беседи на праздники Господа нашого Іисуса Христа и его святых. Беседа 9 о кресте и разбойнике // Творения: в 12 т. Т. 2... С. 444, 457-458
Іоанн Златоуст, святий. Беседа о том, что не должно разглашать грехов братий и молится о вреде врагам // Творения: в 12 т. Т. 3... С. 373-375

ворогів святитель пише, що той, хто здійснює її, шкодить собі, оскільки Господь закликав молитися за добробут ворогів, пробачати їм, а не просити їм покарання, шкоди.

Монахи, описи життя яких уміщені у «Повістях про убитих Святих Отців у Синаї і Райфі», надавали важливе значення прохальній молитві. Вона супроводжувала їх смерті. Приймаючи мученицьку кончину Святи Отці промовляли її слова¹. Прохальні молитви Святих Мучеників у цих двох повістях сповнені глибокої віри та любові до Бога (Див. додаток С. 12-14). Вони не боялися мук, які мали витерпіти, а навпаки прохали, щоб Господь укріпив їх та дарував страждання для того, щоб бути у вічному житті з тими, хто уже сподобився мученицького вінця.

Учення про прохальну молитву також розвивав у своїх творах відомий подвижник IV - V ст. прп. Ніл Синайський. У молитві, за словами святого, не потрібно просити, щоб виконувалися власні бажання, оскільки вони досить часто не збігаються з волею Бога. Необхідно просити очищення від страстей, позбавлення від невідання та спокус, а також дарування сліз, які будуть тим засобом, що дасть можливість пом'якшити грубість серця, але ні у якому разі, за словами прп. Ніла Синайського, не потрібно бути марнославним та самозвеличуватися, оскільки це є джерелом гордині, а гордість може погубити усю роботу. Особливої уваги заслуговує вказівка преподобного, у якій він зазначає, що шукати, а відповідно, і просити у молитві, потрібно перш за все Царства Небесного і правди Його (Мф. 6:33). Молитися необхідно наполегливо, але намагатися уникати думок про мирські турботи та остерігатися від будь-яких образів, що виникають під час здійснення молитви².

¹ Димитрий Ростовский, святитель. Первое избиение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/51 (дата звернення: 30.03.2021).

Димитрий Ростовский, святитель. Второе избиение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/52 (дата звернення: 30.03.2021).

² Преподобный Нил, подвижник Синайский. Слово о молитве // Творения: в 2 т. Т. 1. М.: Типография В. Готье, 1858. С. 174-175, 178-180

Подальшого розвитку учення про прохальну молитву набуває у творах прп. Іоанна Касіана Римлянина (IV - V ст.), який уміщує у своїх творах співбесіди авви Ісаака Скитського стосовно молитви¹. Авва приділяє значну увагу проблемі їх класифікації. Він виділяє чотири види молитов: (1) молитви (на нашу думку, автор найімовірніше має на увазі покаянну молитву); (2) моління (молитва обітниця); (3) прохання; (4) благодаріння. Авва Ісаак зазначає, що ці види молитов є корисними та необхідні кожній людині, яка залежно від свого стану може молитися тим або іншим видом. Прохальна молитва, на думку святого, - прояв полум'яної любові. Вона необхідна тим хто насправді, виконуючи свої обітниця, бере на себе клопотання за інших через любов і поблажливість до їх немічі. Людина, розум якої досяг досконалості і чистоти, може поєднувати усі чотири види молитов. Для підтвердження своїх слів авва зазначає, що їх використовував Ісус Христос².

Важливий елемент учення про молитву авви Ісаака - проблема того, що ми повинні просити під її здійснення, а чого ні; чому наші молитви бувають не почутими; та, які умови того, що Господь виконає наші прохання? За вірець, авва бере молитву Господню, оскільки Ісус Христос дав людям її. Він пише, що під час молитви не потрібно просити чогось такого, чого не має у ній. Ні у якому разі ми не повинні прохати тлінного та маловажливого (багатств, влади, слави), оскільки у такому випадку, людина виявляє не повагу до Творця, і накличе на себе Його обурення. Відповідаючи на запитання чому молитви можуть бути не почутими, початково необхідно визначити риси за якими, на думку авви Ісаака, ми можемо стверджувати, що наша молитва почута Богом, а також причини, через які вона досягла Господа. Святий зазначає, що у випадку, якщо під час молитви нас не турбують сумніви і ми відчуваємо, що отримали те, чого прохаємо, то потрібно бути упевненими у тому, що наші молитви досягли Бога³.

¹ Фокин А. Р. Иоанн Кассиан Римлянин // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471291.html> (дата звернення: 30.03.2021).

² Иоанн Кассиан Римлянин. Писания. М.: АСТ, 2000. С. 401-406

³ Так само. С. 394-396, 413, 418-420, 430, 434

Важливим у цьому контексті є твердження, яке полягає у тому, що наскільки той, хто молиться, вірить, що Господь чує його і виконає прохання, настільки він й удостоюється бути почутим й отримати те, що просив. Підтвердження цієї думки знаходимо у Євангелії від Марка (Мк. 11: 24). Авва Ісаак наводить чудовий приклад прохальної молитви: «Поквапся спасти мене, Боже, поквапся на поміч мені!» (Пс. 69: 2). Ця молитва охоплює усі можливі стани, які стосуються людської природи і може бути використана у будь-яких випадках¹.

Існує значна кількість причин через які молитва може бути почута: (1) молитва зі згоди двох або більше людей (на підтвердження цієї думки авва Ісаак наводить цитату з Євангелія від Матфія, де Ісус Христос говорив, що де двоє або троє зберуться, і будуть прохати про щось, то вони отримають це (Мф. 18: 19)); (2) повнота віри, яка порівнюється зі зерном гірчиці (Мф. 17: 20); (3) невідступність і наполегливість у молитві (Лк. 11: 8-13); (4) плоди милостині (Сір. 29: 15); (5) виправлення життя та справи милосердя (Іс. 58: 9); (6) надмірні нещастя (Пс. 119: 1).

Тому ми можемо зробити висновок, що не потрібно упадати у відчай від своєї гріховності і думок, що ти можеш бути не почутий. Натомість потрібно невідступно і наполегливо, день у день молитися. При цьому не потрібно вагатися у тому, що ми будемо почуті. Саме так і робили подвижники благочестя, святі. Підтвердженням цього є чисельні приклади в агіографії².

«Лавсаїк» - важливе джерело із історії раннього монашества, яке містить надзвичайно значну кількість прикладів прохальних молитов³.

¹ Иоанн Кассиан Римлянин. Писания... С. 394-396, 413, 418-420, 430, 434

² Так само. С. 418-420

Стюарт К. Молитва / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 736

³ Аверинцев С. С. Палладий Еленопольский // Памятники византийской литературы IV - IX вв. М.: Изд-во. Наука, 1968. С. 120-121

Святі проводили значну частину свого життя у молитві. Вона була невід'ємною складовою їх духовного подвигу. Жодна справа не відбувалася без неї. Подвижники молилися як за себе так і за інших. Монахи творили молитви Господу, щоб Він позбавив їх від різного роду спокус і по молитвам Бог відкривав їм справжню суть того, що відбувалося (розповіді про Нафанаїла, Макарія Александрійського, Мойсея Ефіопа). Молитвами Святих Отців відбувалися чисельні зцілення (розповіді про авву Аммуна, Макарія Александрійського, Іоанна Лікопольського). Звичайними, для Святих Отців, які подвизалися у монастирях Александрії, Скиту та Келлій, були молитви про руйнування усілякого роду чар і вигнання демонів (розповідь про Макарія Єгипетського, Макарія Александрійського, Павла Простого). У молитві про вигнання демона Павла Простого (Див. додаток С. 15) прослідковується непохитна віра та відвага до Господа. Проте ця молитва була б не успішною, якщо подвижник не мав смиренності і простоти, оскільки сам демон під час вигнання говорив, що його виганяють ці дві чесноти¹. У «Розповіді про цнотливу діву Піамун» (Див. додаток С. 16) міститься зразок жіночої прохальної молитви. Завдяки їй від знищення було збережено село. Приклад молитви-обітниці, що має прохальний характер, - молитва Євлогія, яка уміщена у «Розповіді про Євлогія та каліку» (Див. додаток С. 17). Вона сповнена піднесених почуттів і готовності послужити Господу через допомогу нужденному. Подвижники уникали слави, оскільки боялися, що їх уразить гріх марнославства та гордині. Іоанн Лікопольський радив монахам, що при будь-яких її проявах потрібно залишати усе і тікати у пустелі, смирятися, оскільки гординя - першогогріх, який погубив найвеличнішого з Ангелів. Вона може погубити й усі монашеські труди, що здобувалися подвижниками протягом життя². Отже, у «Лавсаїку» знаходимо чисельні види прохальних молитов. Це молитви: (1) за інших; та (2) себе, як

¹ Палладий Елеонопольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 34, 37, 48, 58-59, 64-65 67, 69, 84-85, 94-95, 97, 154

² Так само. С. 101, 137, 166-167

спільні так й індивідуальні; а також про (3) позбавлення від спокус; (4) зцілення; (5) руйнування чар та вигнання демонів.

«Алфавітний патерик» містить значну кількість прикладів прохальних молитов. Найчастотніші прохання подвижників стосувалися зцілення хвороб, як тілесних так і духовних (за себе та інших) і про вигнання нечистої сили з людини (Див. додаток С. 18)¹. Молитва авви Пімена над біснуватим хлопчиком, не значна за обсягом, проте сповнена непохитної віри у те, що Господь виконає прохання. Цим прикладом святий виконував Євангельські заповіді (Мф. 17: 20), (Мк. 11: 24). Ще один приклад такої молитви міститься у «Розповіді про авву Сісою» (Див. додаток С. 19). Її характерні риси - невідступність, наполегливість і терпимість. Вона - один зі зразків того, як ми повинні просити у Господа. Подвижники молилися Господу, щоб Він зберіг їх від людської слави або напоумив тих монахів, які тримали на них зло, оскільки обидва гріхи надзвичайно тяжкі. У розповідях про авву Пімена та авву Памво ми можемо знайти приклади таких молитов (Див. додаток С. 20-21)². Окрім цього ми повинні прохати у Господа сповнення Його святої волі, а не нашої, оскільки, за словами авви Пімена: «Воля людини - стіна між нею та Богом...». Якщо людина відкине свою волю, то вона зможе перейти «цю стіну». Святий зазначає, що наші бажання - демони, які мучать нас для того, щоб ми виконували їх або просили, щоб вони сповнилися (Див. додаток С. 21). Подвижники наголошували на шкоді багатослів'я. Вони самі намагалися утримуватися від цієї вади та закликали інших, щоб ті стримували себе від зайвих розмов. У «Розповіді про авву Сісою» є зразок молитви, у якій святий прохає у Господа про допомогу у боротьбі з багатослів'ям (Див. додаток С. 22). Також монахи молилися Богу, щоб Він укріпив їх і дав сили та терпіння (Див. додаток С. 23). У спірних питаннях, коли подвижники не знали як правильно учинити, вони прохали, щоб Господь відкрив їм свою волю. Такою молитвою є прохання Феодора Фермейського (Див. додаток С. 25)³.

¹ Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 242, 261, 355-356

² Так само. С. 261, 263, 308, 337

³ Так само. С. 274-275, 278, 335-336, 360, 382

Отже, життя Святих Отців проходило у постійних прохальних молитвах. Подвижники здійснювали такі молитви як за себе так й інших. Молилися про зцілення від духовних та тілесних хвороб, вигнання з людей нечистої сили, позбавлення від слави і напоумлення тих, хто збився з правильного шляху. Молитви були не значними за обсягом. Це пояснюється перш за все тим, що подвижники уникали багатослів'я та марнослів'я, оскільки уважалося, що вони є гріхом. Також варто зазначити, що монахи не покладалися на власну волю. Натомість вони в усіх молитвах прохали у Господа, щоб сповнилася Його свята воля.

Яскравим зразком агіографічних збірок кінця VI ст. є твір Папи Римського Григорія I Великого (Двоєлова) «Римський патерик». Тематика молитов у ньому така сама, що і в інших подібних творах. Преподобний Венедикт Нурсійський, переважно, молився про зцілення людей, вигнання з них нечистої сили, повсякденні потреби тощо. У «Розповіді про воскресіння мертвого» ми можемо знайти чудовий приклад його прохальної молитви про повернення життя отроку (Див. додаток С. 26). Її невід'ємною частиною є віра, до того ж віра не тільки прп. Венедикта Нурсійського, який здійснював молитву, але і батька отрока, що помер. Віра батька у цьому випадку була надзвичайно важливою тому, що святий прохав Бога зглянутися на його віру і зцілити сина. Якщо б він мав слабку віру, то зцілення, найімовірніше, не відбулося, оскільки вона - один із основних чинників успішної молитви. У цілому, молитви преподобного характеризуються міцною вірою, відвагою перед Господом і смиренністю. Святий намагався повсякчас допомагати іншим, молячись за них, коли вони просили про це, і, якщо була воля Господа, Він виконував його прохання¹.

Під час вивчення прохальної молитви варто згадати блж. Іоанна Мосха (VI - VII ст.) «Луг духовний»². У ньому ми можемо знайти чисельні її приклади.

¹ Григорий Великий (Двоеслов), святитель. Избранные творения. Вступ. статья А. И. Сидорова. М.: Паломник, 1999. С. 533-534

² Ким С. С. Иоанн Мосх // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/471388.html> (дата звернення: 01.04.2021).

Монахи перебували у молитвах більшу частину свого життя. Вона супроводжувала їх повсякчас. Святі молилися про зцілення як себе так й інших. У «Розповіді про авву Мірогена» знаходимо зразок такого життя. Авва, хворіючи, відмовлявся від дарів, які йому присилали для укріплення тіла. Натомість він просив лише молитов за себе, щоб Бог дав сили витримати муки. Хвороба сприймалася не як покарання або прояв Божої не милості, а як можливість урятувати душу. В іншому Житті один старець здійснив чудо зцілення ворогів, які бажали йому смерті завдяки молитві. Цей приклад - взірць Євангельської любові. Помолившись, святий виконав одну найголовніших заповідей Бога та його настанову молитися за кривдників. Приклади молитов про зцілення як себе так й інших (безпліддя тощо) містяться в інших розділах твору¹. Звичними були молитви про зцілення від хвороб, захист від одержимості нечистою силою, допомогу під час нападів демонів або від чаклунства. Зцілення, які здійснювалися старцями, часто ставали поштовхом, для тих хто отримав допомогу, почати богоугодне життя. Повсякчас подвижників спокушав диявол, являючись у різних образах, із метою занапастити їх душу. Зброєю проти цього була молитва. У творі є приклади молитов про допомогу перед загрозою смертельної небезпеки (Див. додаток С. 27). Одну з них творив воїн якого переслідував ворог. Він прохав порятунку та пообіцяв Богу, що у випадку спасіння присвятить життя служінню Йому. Тому його молитва є прохальна і молитва-обітниця. Один подвижник, повертаючись із мандрівки, вичерпав воду. У відчай він прохав Бога про допомогу і пішов дощ (Див. додаток С. 28). Взірцем прохання є молитва Іанфа, який перед загрозою убивства сарацином промовляв: «Господи Ісусе Христе! Хай буде Твоя воля!». Він не просив порятунку, смерті ворогу або для себе, але сказав: «Хай буде Твоя воля», зрікшись власних бажань і надіявся на Господа, узявши за приклад молитву Господню. Молитва, для монахів - засіб, яким удавалося вирішувати складні проблеми².

¹ Блаженный Иоанн Мосх. Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 55, 62-63, 84, 185, 201

² Так само. С. 70, 81, 133, 146, 148, 150, 167, 239

У «Житті Антіохійського Патріарха Єфрема» описується як завдяки молитві Патріарха Антіохійського Єфрема удалося повернути у лоно Православної Церкви одного подвижника (стовпника), який славився своїми надзвичайними трудами на славу Бога, проте був послідовником єресі Севера (Див. додаток С. 29), а тому⁰ незважаючи на свої подвиги⁰ не міг успадкувати Царства Небесного, оскільки спасіння можливе лише у лоні Православної Церкви. Молитва Патріарха прохальна, проте має догматичний характер. У ній міститься короткий виклад деяких основних догматів християнства. Деякий інший варіант такої молитви ми можемо знайти в іншому Житті. В описі життя Папи Лева міститься зразок молитви Папи про те, щоб Апостол Петро виправив можливі неточності яких він припустився у своєму посланні Патріарху Константинопольському Флавіану проти нечестивих Євтихія і Несторія (Див. додаток С. 30).

Також монахи або просто миряни досить часто молилися Господу про допомогу у побуті, зокрема прохали, щоб Господь подав їм води (перебуваючи у пустелі або у морі).

Старців інколи цікавила посмертна доля душ їх духовних чад. У таких випадках вони молилися, щоб Господь простив гріхи померлих, помилував або зменшив їх пекельні страждання та відкрив їм долю душі (Див. додаток С. 31), і Господь теж чув та виконував такі прохання.

Окрім Господа та Його святих монахи молилися Пресвятій Богородиці. Один із зразків прохальної молитви до Матері Божої міститься у «Житті відлюдника Іоанна, що жив у печері, поблизу Соха» (Див. додаток С. 32). Святий прохав у Богородиці, щоб Вона зберегла не погасшою свічку, яку він ставив перед Її іконою напередодні паломництва до мучеників, та допомогла йому під час подорожі¹. Молитви про допомогу у дорозі були одними з найпоширеніших серед ромеїв. Їх популярність можна порівняти лише з молитвами про зцілення, допомогу у побуті або від нечистої сили.

¹ Блаженный Иоанн Моск. Луг духовный... С. 92, 103, 124, 175, 223, 255, 262

Отже, у «Лузі духовному» блж. Іоанна Мосха ми можемо знайти чисельні приклади різних родів та видів молитов. Основними її родами є молитви: (1) Господу; (2) Пресвятій Богородиці; (3) Небесним Силам Безплотним; (4) святим; а видами, молитви про: (1) зцілення від хвороб; (2) захист від одержимості нечистою силою або під час її нападів; (3) допомогу від чаклунів; (4) захист під час смертельної небезпеки; (5) допомогу у вирішенні різного роду духовних проблем; (6) у побуті; та (7) у дорозі; (8) померлих тощо.

Авва Дорофей (Газький або Палестинський), - відомий палестинський подвижник благочестя VI ст., у своїх творах, писав, що під час молитви необхідно бути терплячим, смиренним і наполегливим, мати міцну віру. У такому випадку, можливо, Господь виконає наші прохання.

Святий наводить, у своєму творі, приклад молитви якою ми можемо прохати у Бога допомоги. Вона не є складною та великою за розміром. Її текст складається лише з декількох слів: «Ісусе, допоможи мені». Також святий зазначає, що молитви інших за нас повинні доповнюватися і нашими, оскільки не багато користі від того, коли хтось зробить щось за нас. Так само й у молитві потрібно самому докладати зусилля, щоб отримати винагороду.

У випадку, якщо на людину нападають різного роду страсті (демони), то святий радив закликати ім'я Господнє і просити Його допомоги. Надійнішої зброї проти страстей, за словами подвижника, не має¹.

Отже, спираючись на широке коло джерел і літератури ми можемо виокремити прохальну молитву в окремий тип, який поділяється на роди (прохальні молитви до Господа, Пресвятої Богородиці, Святих Небесних Сил Безплотних та святих), а кожен із них на види, залежно від того, що прохає людина. Необхідність возносити прохальні молитви зумовлена тим, що ми виключно своїми силами, без Божої допомоги, який є Подателем усього, не можемо нічого зробити.

¹ Бернацкий М. М. Дорофей Газский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 16.

URL: <http://www.pravenc.ru/text/180299.html> (дата звернення: 01.04.2021).

Преподобного отца нашего аввы Дорофея душеполезные поучения и послания. С присовокуплением вопросов его и ответов на оные Варсануфия Великого и Иоанна Пророка. М.: Благовест, 2010. С. 290-291, 312-313

Необхідно зазначити, що той факт, що ми повинні прохати у Господа не означає, що Він не знає про наші потреби. Бог усезнаючий. Він лише чекає до тих пір, поки ми попрохаємо.

Для, переважної, більшості Святих Отців і подвижників благочестя взірцевою прохальною молитвою була та, яку дав Господь, у часи своєї земної проповіді, учням. У ній містяться усі прохання про речі, які для нас найнеобхідніші. Це прохання про: (1) сповнення Божої волі, а не нашої, оскільки Він краще знає чого ми потребуємо; (2) дарування Царства Небесного (за словами Святих Отців, є речі про які ми можемо не прохати, оскільки їх Господь дає повсякчас, але є такі, які ми не отримуємо доки не будемо просити. Однією з них є Царство Небесне); (3) дарування усього необхідного для щоденного життя; (4) прощення гріхів; (5) не уведення нас у спокусу; та (6) позбавлення від лукавого. Подвижники закликали не прохати у Господа нічого маловажливого і тлінного, натомість сконцентруватися на духовних потребах, щоб не образити Його Божественної величі. Саме молитву Господню надзвичайно часто возносили монахи та миряни під час життя, проте попри це, достатньо часто, вони здійснювали прохання до Отця Небесного своїми словами. Ця група молитов найчисельніша. В агіографії та творах Святих Отців містяться чисельні приклади таких молитов й описи того як їх творили.

Необхідно зазначити, що прохальні молитви у чистому вигляді зустрічаються украй рідко. Вони зазвичай поєднуються з благодарінням і хвалюбою або покаєнням. У цьому не має нічого незвичайного, оскільки молитва Господня теж не суто прохальна. Вона складається з трьох частин: (1) благодарственно-хвалебної; (2) прохальної; та (3) покаєнної.

Святі Отці і подвижники благочестя приділяли значну увагу питанню чому наші прохання досить часто не виконуються, залишаються не почутими? Існує значна кількість варіантів відповіді на поставлене запитання. Це може бути спричинене тим, що прохане не корисне для нас, а Отець Небесний не може дати того, що зашкодить Його чадам. Користь у цьому контексті слід розглядати двояко. Користь для духовного життя і для тіла.

Ще однією причиною не виконання прохань є той факт, що ми можемо бути не готові для прийняття проханого або Господь хоче, щоб ми потрудилися у справі молитви, або перебували у молитві якомога довше. Достатньо часто причиною не виконання наших прохань є те, що ми недостойно, неправильно прохаємо. Проте необхідно зазначити, що у будь-якому випадку навіть, якщо ми і не отримали того чого прагнули, ми усе рівно здобули надзвичайну користь від перебування у молитві, яка є спілкуванням із Богом. Тому, якщо ми були з Богом, то не були з лукавим.

Окрім цього Святі Отці і подвижники благочестя детально описують якою повинна бути правильна прохальна молитва (якщо вона такою буде і не буде інших причин, що стоятимуть на заваді виконанню наших прохань, то Господь обов'язково виконає те, що ми просимо).

Детально описуючи як правильно молитися святі зазначають, що найважливішою запорукою успішної прохальної молитви та молитви у цілому є віра (заповідана Господом під час земної проповіді і проповідана Його учнями). Без неї жодне наше прохання не буде виконане. Із вірою, за словами Господа, можливо усе. В агіографічних творах містяться чисельні описи випадків чудесних зцілень. У кожному з них ключовою була віра. Святі прохали Господа допомогти недужним по їх вірі, і, якщо вони мали її, то відбувалося зцілення. Вона відіграла ключову роль так само і в інших чудесах, що траплялися прохальними молитвами подвижників.

Святі наголошували на тому, що допомагають не вони, а Бог, а тому воздати благодаріння і хвальбу необхідно Йому. Удостоюючись від Господа дару творити різного роду чудеса і стаючи загальновідомими та шанованими, монахи намагалися уникати марнославства, самовозвеличення, гордині, оскільки знали, що вони можуть погубити усі їх труди. Натомість вони повсякчас смирялися, оскільки смирення - найкращий засіб від гордині, і намагалися жити уникаючи людських похвал, проливаючи гіркі сльози за свої гріхи та воздаючи хвальбу і благодаріння Господу. Досить часто подвижники переселялися з обжитого місця, де про них розповсюдилася слава на інше, щоб уникнути її.

Таким чином, смирення - ще одна умова для успішного здійснення молитви. Без нього ми уподобляємося митареві і Господь не виконає те, чого ми прохаємо, оскільки Бог гордим протривить. Натомість Він може прогніватися. Також для успішної прохальної молитви потрібне терпіння, невідступність і ревність, оскільки Бог не завжди швидко виконує наші прохання, оскільки ми можемо так само швидко цей дар й утратити. Натомість Він чекає, щоб ми потрудилися, прохаючи, й у результаті, здобувши важкими трудами прохане, берегли Його. Подвижники досить часто, прохаючи у Бога, постилися.

Отримавши прохане, за словами усіх Святих Отців і подвижників благочестя, необхідно не забувати благодарити і воздавати хвальбу Господу, щоб не виявитися перед Ним не вдячними синами, не утратити дароване та не стати причиною Його гніву або кари.

ВИСНОВКИ

Отже, проаналізувавши Священне Писання, Священне Передання (агіографія і богословські твори) та історіографію досліджуваної проблеми ми можемо запропонувати нову класифікацію основних молитов у візантійському християнстві. Усі молитви можна розділити на три типи: (1) покайні; (2) благодарственно-хвалебні; та (3) прохальні.

У нашій класифікації на перше місце ми розміщуємо покайні молитви. Це пояснюється тим, що покайня у цілому і покайня молитва зокрема, як його форма (іншими формами покайня можуть бути милостиня, піст, прощення гріхів тощо) - одна з найважливіших складових духовного життя кожного християнина, оскільки після гріхопадіння Адама і Єви, людина стала грішною від народження (гріх почав передаватися у спадок наступним поколінням), а безгрішний тільки Господь Бог. На цьому наголошується у Священному Писанні та це є наскрізним мотивом в усій агіографічній літературі і творах Святих Отців Церкви. Подвижники, описи життя яких ми можемо знайти в агіографії, усе своє життя проводили у покайні, молитвах, проливаючи гіркі сльози (вони були важливою складовою каяття) та, не сподіваючись отримати Царство Небесне, досягнувши навіть значних духовних висот.. Особливо показовими у цьому контексті є приклади прпп. Павла Фівейського, Антонія Великого, Пахомія Великого, відомих палестинських подвижників, а перш за все прп. Марії Єгипетської, яка з безодні гріха здійнялася до вершини чистоти. Взірцем покайня, на нашу думку, окрім прп. Марії Єгипетської є приклад прп. Андрія Критського, автора «Великого покайного канону», що отримав його ім'я. Приблизно так само, але у меншій мірі робили і звичайні миряни-ромеї. Досить часто у Візантії відбувалися покайні молебні або процесії, особливо у часи якихось лих. Необхідно зазначити, що важливими складовими покайня і покайної молитви зокрема, без яких воно буде марним, є також щирість, смирення, примирення з ближніми і їх прощення. В інакшому випадку ми стаємо подібними до фарисеїв.

Наступним типом молитов є благодарственно-хвалебні. Їх важливість для нас пояснюється перш за все тим, що ми усім зобов'язані Богу у тому числі і життям. Ми не маємо нічого свого. Усе нам повсякчас дає Господь. У творах свт. Іоанна Золотоустого ми можемо знайти прекрасний зразок благодарственно-хвалебної молитви («Слава Богу за усе!»). У ній виражається водночас прагнення і заклик благодарити та славити Бога повсякчас і за усе; за різного роду благодіяння, щедроти, милості, але також за скорботи, випробування, спокуси тощо. Святитель Василій Великий закликав у своїх творах не одразу прохати, оскільки так ми визнаємо, що тільки потреба змусила нас звернутися до Бога. Тому покаювшись, потрібно возносити благодарственно-хвалебні молитви. Саме так і робили подвижники благочестя та звичайні ромені, описи життя яких уміщені в агіографічній літературі. Проте важливо зауважити, що благодаріння і хвальбу Святі Отці закликали надавати також і після наших прохань до Бога, незважаючи на те чи виконав Він їх, або залишив без відповіді, оскільки у будь-якому випадку, перебуваючи у молитві, ми здобули для себе значну користь. Якщо ж ми не подякуємо Богу за те, що ми сподобилися отримати від Нього по нашим проханням, то ми стаємо невдячними синами. Й у такому випадку можемо прогнівати Отця нашого Небесного і накликати на себе Його кару. У такому випадку Він може позбавити того, що нам дарував.

Прохальні молитви є останнім типом молитов у нашій класифікації. Потреба прохати у Господа зумовлена тим, що людина за природою є немічною й усім зобов'язана Йому - Подателю усього. Як зазначають святі не потрібно у Нього прохати чогось земного, тлінного. Натомість необхідно просити про духовні речі, того, що достойне Його Божественної величі і слави, перш за усе Царства Небесного, оскільки воно - одна з тих небагатьох речей, які ми не можемо отримати не попрохавши. Взірцевою прохальною молитвою є молитва Господня «Отче наш...». Також досить важливим питанням у цьому контексті є питання того, чому наші прохання досить часто залишаються без відповіді? Святі Отці не мають одностайної думки щодо нього, проте ми можемо виокремити найбільш частотні відповіді. Надзвичайно часто Господь не виконує наші прохання тому

що прохане не корисне для нас, може зашкодити; ми не готові його прийняти; Бог хоче, щоб ми якомога довше перебували у молитві або ми неправильно прохаємо. У творах Святих Отців та агіографії можемо знайти значну кількість вимог до правильного здійснення молитви. Найголовніші серед них, на нашу думку, - наявність міцної віри і смирення. Без цих складових усі наші прохання та молитви у цілому будуть марними.

У свою чергу благодарственно-хвалебні і прохальні молитви поділяються на чотири роди, залежно від того, кому вони творяться: (1) Господу; (2) Пресвятій Богородиці; (3) Святим Небесним Силам Безплотним; і (4) святим угодникам. Виняток становлять лише покайні молитви. Вони не поділяються на роди, оскільки прощати гріхи може тільки Бог, а Пресвята Богородиця, святі лише молять Його, щоб Він відпустив нам їх.

При цьому варто зазначити, що кожен із зазначених родів молитов поділяється на види. Виокремлення того чи іншого виду залежить від того за що каються люди, воздавали благодарственно-хвалебні молитви або прохали (найчастіше просили про духовне і тілесне зцілення, захист від темних сил, особливо це стосується монахів, допомогу у побуті, захист від фізичної небезпеки й у дорозі тощо)? У цілому видів молитвослів'я незліченна кількість.

Щодо місця і часу здійснення молитви, то варто зазначити, що для молитви підходящі будь-яке місце і час, оскільки Бог - усюдисущий та усезнаючий. Подвижники благочестя намагалися безперервно молитися, виконуючи цим Апостольську настанову. Під час здійснення молитви надзвичайно важливе дотримання міри, оскільки без неї може нашкодити навіть те, що покликане допомагати. Саме тому необхідно йти «царським» або середнім шляхом. На цьому наголошують усі Святі Отці і подвижники благочестя.

Необхідно також зазначити, що тільки молитви для спасіння недостатньо. Її, за словами Святих Отців і подвижників, життєписи яких уміщені в агіографічних творах, потрібно доповнювати перш за все любов'ю, оскільки Бог - Любов; смиренням, тому що Господь гордим противиться (без смирення ми стаємо подібними до фарисея), милостинею, постом, фізичною працею тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. 416 с.
2. Библия. Синодальный перевод // Православие. ru.
URL: <http://days.pravoslavie.ru/Bible/Index.htm>
3. Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. 311 с.
4. Василий Великий свт., Архиепископ Кесарии Каппадокийской. Творения: в 2 т. Т. 2: Аскетические творения. Письма. Прил. 1: Святитель Амфилохий, епископ Иконийский. Творения. Прил. 2: Статьи о свт. Василии Великом. М.: Сибирская Благовонница, 2009. 1232 с.
5. Великий канон преподобного Андрея Критского. М.: Ковчег, 2012. 176 с.
6. Григорий Богослов, архиепископ Константинопольский. Слово 40 // Творения: в 6 т. Т. 3. М.: Типография Августа-Семена, при Императорской Медико-Хирургической Академии, 1844. С. 272-322
7. Григорий Богослов, святитель. De Vita Sua (Стихотворение, в котором святой Григорий пересказывает свою жизнь). М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2010. 165 с.
8. Григорий Богослов, святитель. Покаянная песнь при конце жизни // Творения: в 6 т. Т. 5. М.: Типография Семена, 1847. С. 34-35
9. Григорий Великий (Двоеслов), святитель. Избранные творения. Вступ. статья А. И. Сидорова. М.: Паломникъ, 1999. 736 с.
10. Григорий Нисский. Слова о молитве // Творения: в 8 т. Т. 1. М.: Типография В. Готье, 1862. С. 380-469
11. Григорий Нисский. О жизни преподобной Макрины, сестры Василия Великого (к Олимпию монаху) // Творения: в 8 т. Т. 8. М.: Типография В. Готье, 1872. С. 326-373

12. Димитрий Ростовский, святитель. Первое избиеение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры». URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/51
13. Димитрий Ростовский, святитель. Второе избиеение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры». URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/52
14. Древние Жития свт. Иоанна Златоуста. М.: Паломник, 2007. 528 с.
15. Древний патерик изложенный по главам. М.: Изд. Афонского Русского Пантелеимонова монастыря, 1899. 232 с.
16. Житие преподобной Марии Египетской, читаемое Великим Постом в Свято-Троицкой Сергиевой лавре. Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. 18 с.
17. Иоанн Златоуст, святитель. Беседа на слова: «Имуще же той же дух веры, по писаному (2 Кор. 4: 13), и почему все вообще пользуются блгами, и о милостыне // Творения: в 12 т. Т. 3. СПб.: Изд. СПбДА., 1897. С. 297-309
18. Иоанн Златоуст, святитель. Беседа о жизни по Богу и на слова: «Узкая врата...» (Мф. 7: 14) // Творения: в 12 т. Т. 3. Изд. СПбДА., 1897. С. 26-34
19. Иоанн Златоуст, святитель. Беседа о том, что не должно разглашать грехов братьий и молится о вреде врагам // Творения: в 12 т. Т. 3. СПб.: Изд. СПбДА., 1897. С. 365-376
20. Иоанн Златоуст, святитель. Беседа против тех, которые злоупотребляют апостольским изречением: аще виною, аще истиною, Христос проповедаем есмь (Филип. 1: 18) и о смирении // Творения: в 12 т. Т. 3. СПб.: Изд. СПбДА., 1897. С. 319-330
21. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на Евангелие от св. Иоанна. Беседа 38 на Иоанна 5: 14 // Творения: в 12 т. Т. 8. СПб.: Изд. СПбДА., 1902. С. 241-251
22. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на книгу Бытия. Беседа 9 // Творения: в 12 т. Т. 4. СПб.: Изд. СПбДА., 1898. С. 66-73
23. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на книгу Бытия. Беседа 10 // Творения: в 12 т. Т. 4. СПб.: Изд. СПбДА., 1898. С. 73-84

24. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на книгу Бытия. Беседа 52 // Творения: в 12 т. Т. 4. СПб.: Изд. СПбДА., 1898. С. 555-564
25. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на первое послание к коринфянам. Беседа вторая на 1 Кор. 1: 4-5 // Творения: в 12 т. Т. 10. СПб.: Изд. СПбДА., 1904. С. 13-20
26. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на послание к римлянам. Беседа II к римлянам 1: 8// Творения: в 12 т. Т. 9. СПб.: Изд. СПбДА., 1903. С. 496-509
27. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на псалмы. Беседа на псалом 49 // Творения: в 12 т. Т. 5. СПб.: Изд. СПбДА., 1899. С. 253-272
28. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на псалмы. Беседа на псалом 112 // Творения: в 12 т. Т. 5. СПб.: Изд. СПбДА., 1899. С. 321-326
29. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на псалмы. Беседа на псалом 148 // Творения: в 12 т. Т. 5. СПб.: Изд. СПбДА., 1899. С. 543-553
30. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы на псалмы. Беседа на псалом 150 // Творения: в 12 т. Т. 5. СПб.: Изд. СПбДА., С. 556-559
31. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы о безсилии диавола // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 286-293
32. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы о покаянии. Беседы 2 // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 314-321
33. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы о покаянии. Беседы 3 // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 321-330
34. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы о покаянии. Беседа 4 // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 331-338
35. Иоанн Златоуст, святитель. Беседы о покаянии. Беседа 7 // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 358-374
36. Иоанн Златоуст, святитель. О честном кресте // Творения: в 12 т. Т. 8. СПб.: Изд. СПбДА., 1902. С. 858-863
37. Иоанн Златоуст, святитель. Письма к разным лицам. Письма к Олимпиаде. Письмо 12 // Творения: в 12 т. Т. 3. СПб.: Изд. СПбДА., 1897. С. 634-635

38. Иоанн Златоуст, святитель. Похвальные беседы на праздники Господа нашего Иисуса Христа и его святых. Беседа 9 о кресте и разбойнике. Часть первая // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 437-446
39. Иоанн Златоуст, святитель. Против аномеев слово 3 // Творения: в 12 т. Т. 1. СПб.: Изд. СПбДА., 1895. С. 503-513
40. Иоанн Златоуст, святитель. Против аномеев слово 11 // Творения: в 12 т. Т. 1. СПб.: Изд. СПбДА., 1895. С. 587-593
41. Иоанн Златоуст, святитель. Пять слов об Анне. Беседа 2 // Творения: в 12 т. Т. 4. СПб.: Изд. СПбДА., 1898. С. 790-801
42. Иоанн Златоуст, святитель. Слово о молитве первое // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 831-836
43. Иоанн Златоуст, святитель. Слово о молитве первое // Творения: в 12 т. Т. 2. СПб.: Изд. СПбДА., 1896. С. 837-844
44. Иоанн Златоуст, святитель. Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского, в русском переводе: в 12 т. Т. 12. СПб.: Изд. СПбДА., 1906. 1587 с.
45. Иоанн Златоуст, святитель. Толкование на послание к евреям. Беседа 13 на Евр. VII, 11-14 // Творения: в 12 т. Т. 12. СПб.: Изд. СПбДА., 1906. С. 117-127
46. Иоанн Златоуст, святитель. Толкование на послание к колоссянам. Беседа 10 на Колосс. 3: 18-25; 4: 1 // Творения: в 12 т. Т. 11. СПб.: Изд. СПбДА., 1905. С. 436-446
47. Иоанн Златоуст, святитель. Толкование на святого Матфея Евангелиста. Беседа 11 // Творения: в 12 т. Т. 7. СПб.: Изд. СПбДА., 1901. С. 109-122
48. Иоанн Златоуст, святитель. Толкование на святого Матфея Евангелиста. Беседа 57 // Творения: в 12 т. Т. 7. СПб.: Изд. СПбДА., 1901. С. 584-593
49. Иоанн Златоуст, святитель. Толкование на святого Матфея Евангелиста. Беседа 67 // Творения: в 12 т. Т. 7. СПб.: Изд. СПбДА., 1901. С. 681-690
50. Иоанн Златоуст, святитель. Увещание к Феодору Падшему. Увещание 1 // Творения: в 12 т. Т. 1. СПб.: Изд. СПбДА., 1895. С. 1-35
51. Иоанн Кассиан Римлянин. Писания. М.: АСТ, 2000. 795 с.

52. Иоанн Лествичник, преподобный. Лествица, возводящая на небо. Изд. 6. М.: Дарь, 2013. 528 с.
53. Иоанн Лествичник, преподобный. Лествица. Изд. Свято-Успенского Псково-Печерского монастыря, 1994. 382 с.
54. История египетских монахов. М.: Изд-во. Православного Свято-Тихоновского Богословского Института, 2001. 128 с.
55. Макарий Египетский, преподобный. Духовные слова и послания. Собрания типа I (Vatic. graec. 694) / Пред., пер., коммент., указ. А. Г. Дунаев. М.: Индрик, 2002. 1056 с.
56. О трезвении и молитве преподобного Исихия, пресвитера Иерусалимского, к Феодулу душеполезное и спасительное слово. СПб.: Сатись, 1999. 224 с.
57. Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 1: Житие преподобного отца нашего Саввы Освященного. СПб.: Изд. Православного палестинского общества, 1885. 155 с.
58. Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 2: Житие иже во Святых отца нашего Евфимия Великого. СПб.: Изд. Православного палестинского общества, 1898. 108 с.
59. Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 3: Житие иже во Святых отца нашего Иоанна епископа и молчальника. СПб.: Изд. Православного палестинского общества, 1893. 29 с.
60. Палестинский патерик: в 22 вып. Вып. 5: Житие и подвизание иже во Святых отца нашего Порфирия, епископа Газского. СПб.: Изд. Православного палестинского общества, 1895. 79 с.
61. Палладий Елеонопольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. 384 с.
62. Пред очами Божиими (Составлено по творениям свт. Григория Двоеслова). М.: Православное братство святого апостола Иоанна Богослова, 2013. 64 с.
63. Преподобного отца нашего аввы Дорофея душеполезные поучения и послания. С присовокуплением вопросов его и ответов на оные Варсануфия Великого и Иоанна Пророка. М.: Благовест, 2010. 416 с.

64. Преподобный Антоний Великий. Житие и послания. Духовно-просветительское издание. М.: ООО «Синтаγμα», 2010. 256 с.
65. Преподобный Исаак Сирий. Слова подвижнические. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. 632 с.
66. Преподобный Нил, подвижник Синайский. О чтении и молитве // Творения: в 2 т. Т. 1. М.: Типография В. Готье, 1858. С. 16-40
67. Преподобный Нил, подвижник Синайский. Слово о молитве // Творения: в 2 т. Т. 1. М.: Типография В. Готье, 1858. С. 170-200
68. Пресвитер Руфин. Жизнь пустынных отцов. М.: Клин, 2002. 180 с.
69. Симфония по творениям святителя Василия Великого. М.: Дарь, 2008. 512 с.
70. Собрание сочинений блаженного Иеронима Стридонского: в 17 т. Т. 4. К.: Типография Керкер Е. Т. 1880. 367 с.
71. Феодорит Киррский, блаженный. История Боголюбцев. М.: Паломник, 1996. 447 с.
72. Gregg R. C. Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus. New York: Paulist Press, 1980. 166 p.
73. Meyer R. T. Palladius, the Lausiac History. New York: Newman Press, 1964. 265 p.
74. Ward B. The Desert Christian. Sayings of the Desert fathers: the alphabetical Collection. New York, 1980.
75. Аверинцев С. С. Палладий Еленопольский // Памятники византийской литературы IV - IX вв. М.: Изд-во. Наука, 1968. С. 120-126
76. Алфеев И., епископ. Григорий Богослов // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 12. С. 668-712
URL: <http://www.pravenc.ru/text/166811.html>
77. Алфеев И., митрополит. Духовный мир преподобного Исаака Сирина. М.: Изд-во. Московской Патриархии Русской Православной Церкви, 2017. 440 с.
78. Алфеев И., митрополит. Исаак Сирий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2012. Т. 26. С. 695-731
URL: <http://www.pravenc.ru/text/674153.html>

79. Артамонов Ю. А. Исаакий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2013. Т. 27. С. 26-30
URL: <https://www.pravenc.ru/text/674768.html>
80. Бажанов Н., архимандрит. Покаяние // Библейская энциклопедия. 2000.
URL: <https://azbyka.ru/otechnik/Nikifor/biblejskaja-entsiklopedija/3157>
81. Бернацкий М. М. Господи помилуй // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 12. С. 171-173
URL: <http://www.pravenc.ru/text/166337.html>
82. Бернацкий М. М. Дорофей Газский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 16. С. 32-43
URL: <http://www.pravenc.ru/text/180299.html>
83. Брок С. Ефрем Сирийский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 19. С. 79-105
URL: http://www.pravenc.ru/text/376984.html#part_7
84. Бронзов А. А. Иоанн Мосх // Православная богословская энциклопедия. 1905. Т. 6. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Bronzov/ioann-moskh/
85. Брянчанинов И., святитель. Сочинения. Т. 1. СПб.: 1905.
86. Ванькова А. Б. Евфимий Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 17. С. 442-448
URL: <https://www.pravenc.ru/text/187761.html>
87. Ванькова А. Б. Иларион Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 22. С. 189-193
URL: <https://www.pravenc.ru/text/389213.html>
88. Вейсман А. Д. Греко-русский словарь. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2006. 1370 с.
89. Войно-Ясенецкий Л., святитель. Толкование на молитву св. Ефрема Сирина. М.: Сибирская Благовонница, 2013. 61 с.
90. Войтенко А. А. Антоний Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 2. С. 659-664
URL: <http://www.pravenc.ru/text/116054.html>

91. Войтенко А., Сидоров А. *Aporhthegmata Patrum* // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2008. Т. 3. С. 140-142
URL: <http://www.pravenc.ru/text/75770.html>
92. Гийу А. Византийская цивилизация. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 552 с.
93. Глубоковский М. Н. Блаженный Феодорит, епископ Киррский. Его жизнь и литературная деятельность. Церковно-историческое исследование: в 2 т. Т. 1. М.: Университетская типография, 1890. 349 с.
94. Гумеров И., иеромонах. В чем заключается смысл повторения молитвы «Господи, помилуй» 3 раза, 12 и 40 раз? // Православие.ru
URL: <https://pravoslavie.ru/33077.html>
95. Захаров А. Жизнь Макария Египетского // Богомыслие. 2015. № 6. С. 178-202
96. Иванова О. В. Димитрий Солунский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 15.
URL: <https://www.pravenc.ru/text/ДИМИТРИЙ%20СОЛУНСКИЙ.html>
97. Иустин Попович, преподобный. Собрание творений: в 4 т. / Гл. редкол.: А. И. Сидоров и др.; Паломник. Т. 2: Догматика православной церкви / Отв. ред. А. А. Зайцев, П. К. Доброцветов, П. Н. Роговой, И. М. Числов. Паломник, 2006. 607 с.
98. Казачков Ю. А. Иоанн Златоуст // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24. С. 159-205
URL: <http://www.pravenc.ru/text/540881.html>
99. Ким С. С. Иоанн Мосх // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24. С. 451-455
URL: <http://www.pravenc.ru/text/471388.html>
100. Кравец Р. Аскетизм / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 751-773

101. Кулькова Н. А. История монахов // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2016. Т. 28.
URL: <http://www.pravenc.ru/text/1237677.html>
102. Литаврин Г. Г. Как жили византийцы? М.: Наука, 1974. 233 с.
103. Мень А., протоиерей. Практическое руководство к молитве // Православная энциклопедия «Азбука веры».
URL: <https://azbyka.ru/prakticheskoe-rukovodstvo-k-molitve#n31>
104. Михайлов П. Б. Свт. Василий Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 7. С. 131-191
URL: <http://www.pravenc.ru/text/150791.html>
105. Павел Фивейский // Древо. Открытая православная энциклопедия.
URL: <https://drevo-info.ru/articles/1096.html>
106. Панков Г. Д. Испытания св. Антония великого в контексте аскетического восхождения к святости // Віра і розум. 2017. №10, С. 177-183
107. Панков Г. Д. Покаянна молитва в інтерпретації «Філософії життя» як герменевтичного проекту // Культура України. Сер.: Культурологія. 2017. Вип. 58. с.42-46
108. Панков Г. Д. Покаянная молитва в экзистенциальной аналитике краха // Культурна спадщина Слобожанщини. 2019. С. 167-170
109. Панков Г. Д. Учение о молитве прп. Исаака Сирина // Византийская мозаика. 2016. № 4. С. 91-112
110. Пиковский И., иеромонах. В человецех благоволение. Слово в Навечерие Рождества Христова // Православие.ru
URL: https://pravoslavie.ru/99997.html#_edn1
111. Поляковская М. А., Чекалова А. А. Византия: быт и нравы. Свердловск: Изд. Урал. ун-та., 1989. 304 с.
112. Преподобная Макрина // Официальный сайт Московского патриархата.
URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/910356.html>

113. Преподобный Антоний Великий. Борьба святого с дьявольскими кознями // Азбука веры.
URL: https://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Velikij/
114. Ренье Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников IV в. М.: Молодая гвардия, 2008. 334 с.
115. Рудаков А. П. Очерки византийской культуры по материалам греческой агиографии. М.: 1917. 288 с.
116. Святитель. Игнатий (Брянчанинов). Поучение 1 в Неделю по Богоявлении о покаянии. Аскетическая проповедь. Т. 4 // Православная онлайн-библиотека «Святоотеческое наследие».
URL: http://www.biblioteka3.ru/biblioteka/ignatij_br/tom_4/txt01.html
117. Сидоров А. И. Православное монашество и аскетика в исследованиях и памятниках. У истоков культуры святости. Памятники древнецерковной, аскетической и монашеской письменности. М.: Паломник, 2002. 480 с.
118. Сидоров А. И. Нил Анкирский // Большая российская энциклопедия. 2013. Т. 23. С. 39
URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/2663635
119. Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и ее значение в деле нравственного совершенствования. М.: Клин, 1999. 62 с.
120. Слободской С., протоиерей. Закон Божий. Руководство для семьи и школы со многими иллюстрациями. Почаев: Издание Свято-Успенской Почаевской лавры, 2012. 776 с.
121. Сорочан С. Б. Византия. Парадигмы быта, сознания и культуры. Х.: Майдан, 2011. 952 с.
122. Сорочан С. Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии: в 3 ч. Ч. 2. Х.: Майдан, 2019. 476 с.
123. Стюарт К. Молитва / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швец; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 730-750

124. Ткачев Е. В. Исихий Иерусалимский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 27. С. 257-276
URL: <https://www.pravenc.ru/text/674956.html>
125. Ткачев Е. В. Кирилл Скифопольский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2018. Т. 34. С. 614-622
URL: <https://www.pravenc.ru/text/1840445.html>
126. Филиппов И. С. Руфин Аквилейский // Большая российская энциклопедия. 2015. Т. 29. С. 106
URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/3522996
127. Фитцджеральд А. Д. Покаяние / Оксфордское руководство по изучению Раннего христианства (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 6.) / Ред. Х. С. Эшбрук, Д. Г. Хантер; пер. с англ. В. В. Швеца; гл. ред. С. Б. Сорочан. Х.: Майдан, 2020. С. 774-794
128. Фокин А. Р. Григорий Нисский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 12. С. 480-526
URL: <http://www.pravenc.ru/text/166529.html>
129. Фокин А. Р. Григорий I Великий // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2009. Т. 12. С. 612-635
URL: http://www.pravenc.ru/text/166740.html#part_6
130. Фокин А. Р. Иероним Стридонский // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 21. С. 336-375
URL: <https://www.pravenc.ru/text/293730.html>
131. Фокин А. Р. Иоанн Кассиан Римлянин // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2015. Т. 24. С. 319-340
URL: <http://www.pravenc.ru/text/471291.html>
132. Хосроев А. Л. Пахомий Великий // Большая российская энциклопедия. 2014. Т. 25. С. 481 URL: https://bigenc.ru/religious_studies/text/2325067#

133. Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. 508 с.
134. Швец В., протоирей. Агиография Кирилла Скифопольского / Ῥωμαῖος: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана (Нартекс. Byzantina Ucrainensia. Т. 2) / Сост. А. Н. Домановский. Х.: Майдан, 2013. С. 381-391
135. Швец В., архимандрит. Святоотеческое наследие свт. Григория Нисского и влияние его трудов на сущность дховности // «Византийская мозаика». 2015. № 3. С. 8-66
136. Швец В., архимандрит, Сорочан С. Б. Введение в агиографию. Х.: Майдан, 2018. 368 с.
137. Шелудченко Ю. В. Савва Освященный (439-532 гг.) и монастыри иудейской пустыни в изображении Кирилла Скифопольского // Via in tempore. История. Политология. 2020. Т. 47. № 1. С. 54-66
138. Шленов Д., игумен. Аскетическое учение Дорофея Газского // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2010. Т. 16. С. 32-43
URL: <http://www.pravenc.ru/text/180299.html>
139. Шленов Д., игумен, Кордочкин А., свящ. Иоанн Лествичник // Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. 2011. Т. 24.
URL: <http://www.pravenc.ru/text/471351.html>
140. Шмеман А., протопресвитер. Великий пост. М.: Московский рабочий, 1993. 111 с.
141. Шпидлик Т. Молитва согласно преданию восточной церкви. Пер. с ит., сверенный с фр. оригиналом Н. Костомаровой, под ред. свящ. В. Зелинского. М.: Дарь, 2011. 576 с.
142. Bitton-Ashkelony B. Demons and Prayers: Spiritual Exercises in the Monastic Community of Gaza in the Fifth and Sixth Centuries // Brill. 2003. Vol. 57. № 2. P. 200-221

143. Brakke D. *Athanasius and the Politics of Asceticism*. Oxford: Clarendon Press, 1995. P. 201-265
144. Brock S. *Early Syrian Asceticism*, *Numen* // Brill. 1973. Vol. 20. № 1. P. 1-19
145. Bunge G. *Earthen Vessels: The practice of personal prayer according to the patristic tradition*. San Francisco: Ignatius Press, 2002. 222 p.
146. Dunn M. *Asceticism and monasticism, II: Western* / *The Cambridge History of Christianity Vol. 2. Constantine to c. 600* / Margaret M. Mitchell, Frances M. Young. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 669-690
147. Fr. Seraphim Rose. *The Royal Path true orthodoxy in an age of apostasy* // *The Orthodox Word*. Platina, California. 1976. Vol. 12. 5. (70). P. 143-149
148. Hamman A. *Etudes patristiques: Methodologie-Liturgie-Histoire-Theologie* Paris: Beauchesne, 1991. P. 159-181
149. Kelly J. N. D. *Jerome: His Life, Writings and Controversies*. London: 1975. 376 p.
150. Ladeuze P. *Etude sur le cenobitisme pakhomien pendant le IVe siecle et la premiere moitié du Ve*. Paris: 1898. 390 p.
151. Meeks W. *Social and ecclesial life of the earliest Christians* / *The Cambridge History of Christianity Vol. 1. Origins to Constantine*. Margaret M. Mitchell, Frances M. Young and K. Scott Bowie. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 145-173
152. Spinks B. D. *The growth of liturgy and the church year* / *The Cambridge History of Christianity Vol. 2. Constantine to c. 600* / Margaret M. Mitchell, Frances M. Young. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 601-617
153. Williams M. H. *The Monk and the Book: Jerome and the Making of Christian Scholarsip*. Chicago: 2006. 312 p.

ДОДАТОК А
АНТОЛОГІЯ ПИСЬМОВИХ ДЖЕРЕЛ
(ПОКАЯННІ МОЛИТВИ)

1. «Боже, ще живе у мені «помисл плоті» (Рим. 8: 6), ще живу я по плоті! Уви мені! Тому що сказано у Писанні, «хочу померти» (Рим. 8: 13). Маючи таку аскезу і готовність серця, я знову піддаюся гніву, хоча і справедливо. Помилуй мене, Господи, і не дай мені загинути! Тому що, якщо ворог знайде у мені якесь (слабке) місце, я стану, якщо ти мене не зміцниш, підвладним йому. «Оскільки, якщо хтось виконує увесь твій закон і згрішить у чому одному, то в усьому стає винним» (Як. 2: 10). Але я вірю, що, якщо твої чисельні милості допоможуть мені, то я буду навчений й у подальшому ходити шляхами святих, «тягнучись уперед» (Филип. 3: 13). Оскільки вони, з твоєю допомогою, як і потрібно, осоромили ворога. Як же, Господи, я зможу навчати тих, котрих ти закликаєш обрати таке життя разом зі мною, який сам ще не переміг?».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 197-198

2. «О, Господи раба твого авви Пахомія, над могилою котрого я зараз стою, благоволи відвідати мене, якщо на це буде воля Твоя. Оскільки примножилося наше недбальство і не робимо ми добра. Не залишай рабів своїх, Господи! Навіть, якщо ми стали недбалими, пробуди нас! Навіть, якщо ми нехтуємо (заповідями) устраши нас, нагадавши про вічні страждання. І дає їм йти Твоїм благим шляхом, оскільки «ти створив нас» (Пс. 138: 5), Господи, і «не пощадив Свого Єдинородного Сина, але віддав Його за всіх нас» (Рим. 8: 32), щоб ми були урятовані».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 285

3. «Горе тобі, Александрія, що замість Бога шанує різні диковини! Горе тобі, град блудниці, куди зійшлися злі духи усього світу. Що ти скажеш тепер? Звірі прикликають ім'я Христове, а ти шануєш різні диковини!».

Собрание сочинений блаженнаго Иеронима Стридонскаго: в 17 т. / Издание Киевской Духовной Академии. Т. 4: К.: Типография Е. Т. Керкер, 1880. С. 5-6

4. «Горе мені грішнику, який неправдиво носить ім'я монаха. Я бачив Іллю, я бачив Іоанна у пустелі, й істинно я бачив Павла у раю».

Собрание сочинений блаженнаго Иеронима Стридонскаго: в 17 т. / Издание Киевской Духовной Академии. Т. 4: К.: Типография Е. Т. Керкер, 1880. С. 9

5. «До чого дожив я, нещасний? До чого привели мене мої злодіяння? Коли стала уже сивою голова, я зі цнотливого перетворююся на чоловіка. Яка користь з того, що залишив я заради Господа батьків, Вітчизну, господарство, коли роблю те, через що, щоб не робити, я зневажив усе означене! Хіба тому можливо, і терплю це, тому що побажав повернутися у Вітчизну. Що будемо робити, душе: загинемо чи перемажемо? Будемо чекати руку Господню або устроимо у себе лезо власного меча? Зверни на себе меч: твоя смерть повинна бути страшнішою, ніж смерть тіла. І рабська цнота має своє мучеництво. Хай лежить без погребіння свідок Христовий у пустелі; я буду сам для себе і гонителем і мучеником».

Собрание сочинений блаженнаго Иеронима Стридонскаго: в 17 т. / Издание Киевской Духовной Академии. Т. 4: К.: Типография Е. Т. Керкер, 1880. С. 48-49

6. «Горе мені грішному! горе мені, не увійшовшому у число Святих Отців, що постраждали та померли за Христа! горе мені, непотребному рабу, знехтуваному в одинадцятий час (Мф. 20: 6), стоявшому уже на порозі спасительного Царства Христового, але не увійшовшому до нього!».

Димитрий Ростовский, святитель. Первое избиеение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/51

(дата звернення: 03.02.2021).

7. «Горе мені, душа моя! наскільки значних зусиль і старань доклали ці варвари для того, щоб віддячити мені за незначну послугу! Що ж повинні робити ми бідні і невдячні, ми, котрі щоденно насолоджуємося настільки багаточисельними благодіяннями і дарами Божими, і недивлячись на це проводимо життя своє у безпечності і недбальстві, і не намагаємося благоугоджати подателю дарів Богу виконанням Його заповідей і безперервним піднесенням Йому «плоду вуст прославляючих ім'я Його?» (Євр. 13: 15)».

Палестинський патерик: в 22 вып. Вып. 1: Житие преподобнаго отца нашего Саввы Освященнаго. СПб.: Изд. Православнаго палестинскаго общества, 1885. С. 16-17

8. «Уви мені! Як я предстану на суд Христовий, і яке виправдання матиму перед ним?».

О сокрушении // Древний патерик изложенный по главам. М.: Изд. Афонского Русского Пантелеимонова монастыря, 1899. С. 19

9. «Горе мені! Горе мені, що я не подвизався очистити себе так, щоб удостоїтися благосхильної милості Божої. Горе мені! Горе мені, що я не подвизався у боротьбі до тих пір, щоб перемогти ворогів Твоїх, щоб Ти воцарився у мені. Горе мені, тому що я викритий ім'ям Твоїм і працею ворогам Твоїм; горе мені! Горе мені, тому що я роблю те, чим гребує Господь, і тому Він не лікує мене. Уви мені! Уви мені, тому що я маю перед собою обвинувачів, яких частково знаю, а частково ні, і не можу їх позбутися. Уви мені! Уви мені! Як я можу предстати перед Господом і Його святими, оскільки вороги мої не залишили у мені нічого, що було б чистим перед Богом?»

О сокрушении // Древний патерик изложенный по главам. М.: Изд. Афонского Русского Пантелеимонова монастыря, 1899. С. 20-21

10. «Знаємо, знаємо, що ми дійсно гідні усілякого страждання і томління, тому що не можемо задовольнити за чисельність боргів наших, хоча б ми й увесь Усесвіт скликали плакати за нас. Але про те тільки прохаємо, про те благаємо, і тієї милості шукаємо, не у люті Твоїй викривай нас, та не у гніві Твоєму карай нас (Пс. 6: 2), і не праведним судом Твоїм муч нас, але з пощадою. Для нас досить, Господи, звільнитися від страшного покарання Твого і страждань безвісних і таємних, цілковитого прощення ми не сміємо прохати. Та і як наважимося, коли ми обітниці своєї не зберегли у непорочності, але осквернили її, уже випробувавши Твоє людинолюбство й отримавши прощення гріхів?».

Иоанн Лествичник, преподобный. Лествица, возводящая на небо. Изд. 6-е. М.: Дарь, 2013. С. 125-126

ДОДАТОК В
АНТОЛОГІЯ ПИСЬМОВИХ ДЖЕРЕЛ
(БЛАГОДАРСТВЕННО-ХВАЛЕБНІ МОЛИТВИ)

1. «Господи, «путіводителю незрячих» (Рим. 2: 19) дякую Тобі, що й у цьому Ти не дозволив мені помилятися, зглянувшись на моє не знання, до тих пір поки не навчиш мене Твоєї «досконалої волі» (Рим. 12: 2).

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 200

2. «Благословен Ти, Господи, за те що почув (виконав) моє прохання».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 212

3. «Благословляю Тебе, Господи, довготерпеливого і незлобного. Ти щоденно являєш Своє довготерпіння мені, грішнику, й усім нам даєш свободу покаятися. Для того Господи, мовчиш і терпиш нас, щоб ми славословили Тебе, домобудівничого спасіння роду нашого, відвідуєш нас то страхом, то закликами, то через пророків, а наостанок Пришестям Христа, адже Ти створив нас, а не ми (Пс. 99: 3). Ти Бог наш.»

Василий Великий свт., Архиепископ Кесарии Каппадокийской. Творения в 2 т. Т. 2. Аскетические творения. Письма. Прил. 1: Святитель Амфилохий, епископ Иконийский. Творения. Прил. 2: Статьи о свт. Василии Великом. М.: Сибирская Благовонница, 2009. С. 324

4. «І цю радість дарував Ти мені, Боже, і не позбавив того, чого я бажала, але послав служителя Твого для відвідання раби Твоєї».

Григорий Нисский. О жизни преподобной Макрины, сестры Василия Великого (к Олимпию монаху). Творения: в 8 т. // Типография В. Готье. Т. 8. М.: Типография В. Готье. 1872. С. 347

5. «Дякуємо за всі Твої благодіяння, що ти на нас зіслав із першого дня нашого життя і до сьогодні, - дякуємо за все, що знаємо і чого не знаємо, за все видиме і невидиме, за все, що виявляється справою і словом, що здійснилося з бажання і без бажання нашого, за все, що з нами недостойними було, за скорботу і послаблення скорботи, за гієну, за муки, за Царство Небесне. Молимо Тебе зберегти нашу душу святою, чистою, совісною і цілком достойною Твого людинолюбства. Ти, що полюбив нас до того, що віддав за нас Єдинородного Твого, удостой нас бути достойними любові Твоєї. Даруй нам у слові Твоєму мудрість, й у страху Твоєму, Єдинородний Христе, вдихни у нас силу, що від Тебе виходить. Ти, що віддав за нас Єдинородного і зіславший Духа Твого Святого на відпущення наших гріхів, прости нас і не осуди, якщо у чомусь ми згрішили з бажання нашого, або без бажання. Пом'яни усіх тих, хто закликають ім'я Твоє в істині. Пом'яни усіх тих, хто хоче і не хоче нам добра, адже всі ми люди».

Иоанн Златоуст, святитель. Толкование на послание к колоссянам. Беседа 10 на Колосс. 3: 18-25; 4: 1 // Творения в 12 тт. 1895-1906. Т. 11. СПб.: Издание Санкт-Петербургской духовной академии, 1905. С. 440

6. «Благодаримо Господа, який позбавив нас від багатьох небезпек, і сподобив нас бачити багатого великого».

Палладий Елеонопольский, епископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 363

7. Благодаримо всемилостивого Бога, що покарав нас, щоб не загинути душам нашим».

Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 210

8. «Благодарю Тебе, Господи Христе, Боже наш, що удостоїв мене, недостойного, бути проповідником Твоєї істини, і, заради молитов служителів Твоїх, Петра і Лева, благість Твоя, прийняла малу ревність мою, як дві лепти вдовиці».

Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 224

9. «Милосердный Бог, який хоче спасіння душам людським, хай буде благословенний на віки. Амінь».

Житие преподобной Марии Египетской, читаемое Великим Постом, в Свято-Троицкой Сергиевой лавре. Сергиев-Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2001. С. 8

10. «Хай буде благословенний Бог, що здійснює чисельні чудеса! Благословенний Бог за милість до мене! Воістину Ти, Господи, не відкидаєш тих, хто прагне до Тебе».

Житие преподобной Марии Египетской, читаемое Великим Постом, в Свято-Троицкой Сергиевой лавре. Сергиев-Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2001. С. 14

11. «Слава Тобі, Боже, що сподобив мене знайти кого доглянути («упокоить»)!».

Преподобный Исаак Сириин. Слова подвижнические. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. С. 359

12. «Благодарю Тебе, Боже мій, що дав мені благодать цю і честь - зубожіти заради імені Твого і сподобив мене мати скорботи, які покладені на шляху заповідей Твоїх, у хворобі і злиднях, чого сподоблялися святі Твої, що йшли шляхом цим!».

Преподобный Исаак Сириин. Слова подвижнические. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. С. 359

13. «Блаженный той, хто сподобився бути спокушеним від Бога у тому, за що успадкуємо життя».

Преподобный Исаак Сириин. Слова подвижнические. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева лавра, 2008. С. 35

ДОДАТОК С
АНТОЛОГІЯ ПИСЬМОВИХ ДЖЕРЕЛ
(ПРОХАЛЬНІ МОЛИТВИ)

1. «Хай буде серце моє непорочним в уставах Твоїх, щоб я не осоромився (Пс. 118: 80)»

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 199

2. «Боже, ти заповідав «любити ближнього свого, як самого себе» (Мф. 19:19). Тому, зверни свою увагу на ці душі, помилуй і спонукай їх боятися Тебе та дізнатися, що є таке монаше життя, щоб вони знайшли надію на Тебе, як й інші брати».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 215

3. «Господи хай страх перед Тобою зійде на усіх нас на віки, щоб ми не грішили проти Тебе усе наше життя».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 250

4. «Боже, Творець неба і землі, «якщо Ти подивишся на приниження моє» (1 Цар. 1: 11), хоча я ще не знаю «Тебе, єдиного істинного Бога» (Ін. 17: 3), і звільниш мене від цієї муки, то я буду виконувати волю Твою протягом усіх днів мого життя і, люблячи усіх людей, буду служити їм по Твоїй заповіді».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 190

5. «Господи, якщо є такий святий на землі, удостой мене його побачити та стати його учнем, щоб через нього Ти зміг урятувати мою душу!».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 212

6. «Велика боротьба - давати відповідь за себе самого, але на скільки більша - за багатьох. Тому я знаю, що ми «подібні тіні» (Іов. 8: 9) і не є стражами душ, оскільки не досягли ми такої честі. А ти, знаючий і «створивший одне за одним серця людей» (Пс. 32: 15), оберігай нас та увесь світ від заздрісних бісів, щоб ніхто не міг спасти нас, окрім тебе, Господи, Господи Боже слави».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 276

7. «Господи, невже Ти забереш того, хто дає усім нам спокій? І на кого ти залишаєш нас? Забери мене і залиш його, який може направляти братів та ними керувати.

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 285

8. «Господи, я (Тітой) готовий не тільки поститися, щоб здобути Твою любов, але воістину, навіть, якщо візьмуть мене на мучеництво і «спалять мене» (1 Кор. 13: 3), не залишу я мудрості, яка була славою усіх святих. Молю Тебе, зроби мене досконалим у страху перед Тобою».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 247

9. «Боже, авва Петроній, твій раб, передав мені цю (посаду), щоб я «здобув більше» й «урятував багатьох» (1 Кор. 9: 19, 22), але тепер я бачу, що не багато хто слухає нас для свого спасіння, оскільки кожен слідує своєму серцю, окрім Твоїх вірних рабів, які «поводять себе добре» (Євр. 13: 18) по відношенню до нашого отця, й окрім тих хто має страх перед Тобою. Я ж страждаючи, бачу, що увесь монастир хвилюється, але не я тому причина, оскільки, як ти знаєш, я нікому не був причиною горя. Ти знаєш, Господи, що я боюсь не тільки за цей монастир, але і за інші, що вони, послідувавши цьому прикладу, не захочуть більше (жити) у любові і злагоді, які були у них початково. Тому, Господи, тепер не можу я більше (залишатися) сам. Укажи мені когось сильного, і я призначу його для них, щоб не я був причиною (гибелі) цих душ».

Хосроев А. Л. Пахомий Великий (Из ранней истории общежительного монастыря в Египте). СПб.: Изд-во. Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-история», 2003. С. 273-274

10. «Ти, Господи зруйнував для нас страх смерті: Ти кінець цього життя зробив для нас початком істинного життя; Ти тимчасово упокоюєш тіла наші сном (смерті) і знову пробуджуєш їх під час останньої труби. Ти, тлінний посуд наш, створений Твоїми руками, як задаток віддаєш землі, - і знову забереш, що дав, преобразивши наше смертне і потворне у безсмертя і красу. Ти позбавив нас від клятви і гріха, зробившись тим та іншим за нас. Ти стер глави змія, зянням схопившого людину у пашу ослуху. Ти відкрив нам шлях до воскресіння, зруйнувавши ворота пекла і поправши того хто має державу смерті - диявола. Ти дав знамення тим хто боїться Тебе, - образ святого хреста Твого для перемоги над противником і безпеки нашого життя. Боже вічний, Котрому я прихильна від черева матері моєї, Котрого усією силою полюбила душа моя, Котрому душу і тіло своє присвятила від юності і навіть до цього часу! пристав до мене Ангела світлого, хай супроводить він мене на місце прохолоди, де вода упокоєння, на лоно святих отців. Зруйнувавший полум'яного меча і повернувший до раю людину розп'яту разом із Тобою, що звернулася до Твого милосердя, і мене пом'яни у Царстві Твоєму, тому що і я розпинаюся разом із Тобою, прикувавши

страхом Твоїм плоть мою і боячись суду Твого. Хай не відлучить мене страшна прірва від обраних Твоїх; хай не перегородить шлях мій заздрісник, хай не постануть перед обличчям Твоїм гріхи мої, якщо я у чомусь спіткнувшись, за неміччю плоті, згрішила словом, або справою, або думкою; Маючий владу на землі пробачати гріхи, пробач мені, щоб я здобула прохолоду і постала перед Тобою, після взяття плоті моєї, без скверни на образі душі, але, щоб дух мій чистим і непорочним, як кадило перед Тобою, узятий був у Твої руки».

Григорий Нисский. О жизни преподобной Макрины, сестры Василия Великого (к Олимпию монаху). Творения: в 8 т. // Типография В. Готье. Т. 8. М.: Типография В. Готье. 1872. С. 355-356

11. «Господи наш, Ти, одним словом створивший усе з небуття, Ти, Учитель, зберігай своїх бджіл, захисти їх полети у місце, що вони обрали своїм житлом протягом декількох поколінь. Святий Агапіє, святий Кондратіє, Святі Сорок мучеників, і Святий Зосимо та усі святі зберігайте своїх бджіл від змій, злих мурах, саранчі та інших комах, а також від осиних гнізд, яким вони дають великий урожай за сезон, дякуючи заступництву, Богородиці, Матері Божої, безтілесних небесних створінь, святих і великих безсрібників, святих ієрархів і нашого святого отця Зосими».

Гийу А. Византийская цивилизация. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. С. 385

12. «Боже Спасителю, пославший для спасіння роду людського Свого Єдинородного Сина, Єдиний і Благий Людинолюбче, не розлучай мене з померлими напередодні святими отцями, але хай виконається через мене чотиридесятне число їх! Зглянься на це, Господи Ісусе Христе, оскільки я від народження був Твоїм послідовником і Тебе єдиного полюбив!».

Димитрий Ростовский, святитель. Первое избиение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/51

(дата звернення: 30.03.2021).

13. «Господи Ісусе Христе, Боже Вседержителю, уповання і допомога наша! не забудь нас, Своїх недостойних рабів, але згадає про наше лихо і нашу скорботу, оскільки надзвичайно скорботна душа наша. Укріпи нас у цей час лиха нашого, прийми з благоволінням, як приємну жертву, наші душі, оскільки Тобі належить слава і честь, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь».

Димитрій Ростовський, святитель. Первое избиеение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/51

(дата звернення: 30.03.2021).

14. «Господи мій, Господи Боже отців! заради народившої Тебе Пречистої Богоматері, заради Твоєї благоді, - не дай синові моєму загинути від руки варварів!».

Димитрій Ростовський, святитель. Второе избиеение преподобных отцов в Синае и Раифе. Жития святых. Январь // Православная энциклопедия «Азбука веры».

URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/52 (дата

звернення: 30.03.2020).

15. «- Авва Антоній наказує тобі вийти з цієї людини, щоб він одужавши, славив Господа! Вийди, авва Антоній наказує. Вийди, або я піду і розповім Христу; якщо не вийдеш, присягаюся Ісусом, я зараз же піду і розповім Йому, і тоді горе тобі! Ісусе Христе, розп'ятий за Понтія Пілата! Ти бачиш, що я не зійду з каменя, не буду їсти і пити до смерті, якщо Ти не почувеш мене і зараз, і не виженеш біса з цієї людини та не звільниш її від духа нечистого».

Палладій Елеонопольський, єпископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 118-119

16. «Господи, Суддя Всесвіту, Ти, Якому не угода будь-яка неправда! Коли прийде до Тебе молитва ця, нехай свята сила зупинить їх на тому місці, де застане їх».

Палладій Елеонопольський, єпископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 137

17. «Господи! В ім'я Твоє я візьму цього каліку і буду доглядати до його смерті, щоб завдяки йому врятуватися і мені. Даруй мені, Христе, терпіння послужити йому».

Палладий Елеонопольский, єпископ. Лавсаик, или Повествование о жизни святых и блаженных отцов. М.: Благовест, 2013. С. 101

18. «Боже! Зціли творіння Твоє, хай не володіє ним ворог!».

Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 261

19. «Боже! Чи угодно Тобі зцілити, чи ні, але я не відступлю від Тебе до тих пір, доки Ти не зцілиш його!».

Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 337

20. «Господи! Не дай мені цієї милості: інакше мені не дадуть жити у цьому місці!».

Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 263

21. «Не дай мені слави на землі».

Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 308

22. «Боже! Ми не маємо більше потреби у Твоєму піклуванні про нас: ми самі хочемо мститися за себе».

Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 335

23. «Господи Ісусе! Захисти мене від язика мого».

Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 336

24. «Боже, дай мені силу!».

Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во. Сретенского монастыря, 2009. С. 360

25. «Якщо є воля Твоя на те, щоб я став на місце мого служіння, відкрий мені це!». Алфавитный патерик, или Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2009. С. 382
26. «Господи, не дивлячись на мої гріхи, зглянься на віру цієї людини, яка прохає воскресити його (сина), і поверни у це тіло душу, яку ти взяв із нього». Григорий Великий (Двоеслов), святитель. Избранные творения. Вступ. статья А. И. Сидорова. М.: Паломникъ, 1999. С. 534
27. «Господи Боже. Ти явився рабі Твоїй Феклі, і позбавив її від рук нечестивих, позбави і мене від цієї напасти, і спаси від злої смерті. Я піду у пустиню, і проведу решту мого життя в усамітненні». Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 70
28. «Господи, Ти бачиш, що я не можу продовжувати шлях від спраги». Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 114
29. 1) «Господи Ісусе Христе, Боже наш, благоволивший заради нас воістину воплотитися від Госпожі нашої Пресвятої Богородиці і Приснодіви Марії, Сам вкажи нам істину».
- 2) «Господи Христе, Боже наш, схиливший небеса через невимовне і безкінечне людинолюбство, і зішедший заради нашого спасіння. Ти народився від Владичиці Пресвятої Богородиці і Приснодіви Марії, відкрий мені: хто істинно і правильно вірує? Ми, чада Церкви, чи послідовники Севера?».
- Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 92, 175

30. «Якщо я, як людина, що-небудь пропустив, ти, котрому, доручена Церква і цей престол від Господа і Бога, Спаса нашого Ісуса Христа, сам виправи те, що я написав».

Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 223

31. «Господи Ісусе Христе, істинний Бог наш, покажи мені, що сталося з душою брата».

Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 103

32. «Пресвята Владичице Богородице, я йду у далекий шлях, на багато днів. Прийми піклування про свічку Твою, і збережи її, хай не погасне вона перед Тобою до мого повернення. Я йду з надією на допомогу Твою під час подорожі».

Блаженный Иоанн Мосх Луг духовный: Достопамятные сказания о подвижничестве святых и блаженных отцов. М.: Сибирская Благовонница, 2010. С. 262

РЕЗЮМЕ

Кузьменко Є. О. Молитва у культурі Візантії за матеріалами агіографії (IV - остання третина VII ст.).

У роботі висвітлюються актуальні проблеми медієвістики, візантиністики, релігієзнавства та агіографії.

Автор створює класифікацію основних типів, родів та видів молитов у візантійському християнстві у IV – останній третині VII ст., спираючись на Священне Писання, агіографічні джерела та богословські твори Святих Отців Церкви. У роботі детально аналізується і характеризується кожен із цих типів молитов. Було встановлено їх місце та роль у культурі Візантії. Досліджено генезу християнського учення про молитву та основні способи її здійснення у IV – останній третині VII ст.

РЕЗЮМЕ

Кузьменко Е. А. Молитва в культуре Византии по материалам агиографии (IV – последняя треть VII ст.).

В работе освещаются актуальные проблемы медиевистики, византистики, религиоведения и агиографии.

Автор создает классификацию основных типов, родов и видов молитв в византийском христианстве в IV – последней трети VII ст., опираясь на Священное Писание, агиографические источники и богословские сочинения Святых Отцов Церкви. В работе детально анализируется каждый из этих типов молитв. Было установлено их место и роль в культуре Византии. Исследовано генезис христианского учения о молитве и основные способы ее творения в IV – последней трети VII ст.

SUMMARY

Kuzmenko Ye. O. Prayer in the culture of Byzantium based on hagiography (IV - last third VII centuries).

The topical issues of medieval studies, Byzantine studies, religious studies and hagiography are shown in the paper.

The author creates a classification of the main types, kinds and sorts of prayers in Byzantine Christianity in the 4th - last third of the 7th century, based on the Holy Scripture, hagiographic sources and theological works of the Holy Fathers of the Church. Each type of these prayers is analyzed and characterized in the work. Their place and role in Byzantine culture were established. The genesis of the Christian doctrine of prayer and the main ways of its implementation in the 4th - last third of the 7th century are studied.